

I-1155.

UČEBNICE
Z E M Ě P I S U

PRO ÚSTAVY UČITELSKÉ.

SEPSAL

Dr. ANTONÍN TILLE.

DÍL III.

Schváleno výnosem vys. c. k. ministerstva kultu a vyučování
ze dne 14. května 1892 č. 8664.

Cena výtisku v plátně váz. 90 kr.

V PRAZE.

NAKLADATEL I. L. KOBER KNIHKUPECTVÍ.
1892.

2740

P

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
FEDERACE VĚDECKÝCH FAKULTY
ČESKOSLOVENSKÉ
STŘEDNÍ VĚDECKÉ
ŠKOLY
U 1030/3
INVENT. T. Č. 201573

Předmluva.

Díl tento obsahuje zeměpis Rakousko Uherska, schválený pod titulem „Učebnice zeměpisu obecného i rakousko-uherského pro školy střední a ústavy učitelské, svazek II., zeměpis rakousko-uherský, 5. vydání 1891.“ pro školy střední výnosem vysokého c. k. ministerstva kultu a vyučování ze dne 14. listopadu 1890. č. 22763.

V Praze v únoru 1892.

Dr. **A. Tille.**

Úlohy.

1. Které země jsou a) *pohraniční*, b) *vnitřní*, c) *kolik* jest kterých. — Země.
2. a) Nalezneme 8 zemí *větších* Slezska a *menších* Moravy. b) Které 3 země jsou *větší* Moravy a *menší* Čech? c) Které 2 země jsou *větší* Čech? — 3. *Se kterými* rakouskými zeměmi hraničí *Itálie*, se kterou *Lichtenstein* a *Švýcarsko*, se kterými *Bavorsko*, *Sasko*, *Prusko*, *Rusko*, *Romanie*, *Srbsko*, *Bosna* a *Černá Hora*? — 4. Vytkneme ze hranic těch států 2 *nejkratší* a 3 *nejdelší*? — 5. Které státy na jednotlivých *světových stranách* hraničí se říší? — 6. Kterými zeměmi probíhají jednotlivé *poledníky* od 28—44, a kterými jednotlivé *rovnoběžky* od 43—51? — 7. Vyměříme délku a) od českého výběžku *Šluknovského* do jižního cípu *dalmatského*, b) od *Bodmanského jezera* k *sedmíhradskému* cípu jihovýchodnímu. — 8. Vyměříme na *mapě evropské*, jak daleko jest Rakouskouhersko a) od ostrova *Krety*, b) od portugalského mysu sv. *Vincence*, c) od mysu *Severního*, d) od *Karského moře*. — 9. Které evropské státy *nehraničí* s Rakouskouherskem? — 10. Ve kterých zemích vypínají se a) *Alpy*, b) vysočina *Česko-německá*, c) *Karpaty*, d) hory *Krasové*? — 11. Kterými zeměmi teče *Dunaj*, kterými *Dněstr*, *Adiže*, *Labe*? —
- Valtkost.
Státy pohraniční.
Poloha.
Výměry.
Hory a řeky.

Jednotlivé země rakouské.

A. Země v říšské radě zastoupené.

I. Království České.

52 tisíc km².

Podoba.

Země Česká podobá se zhruba *čtyřúhelníku*, jehož *úhly* *ke světovým stranám* směřují. — Podoba.

Úhel *jižní* jest krátkou stranou *useknut*; úhel *západní* vybíhá *štíhlým výběžkem*, ve kterém leží město *Aš*; úhel *severní* vybíhá *výběžkem*, ve kterém leží město *Šluknov*; úhel *východní* vybíhá *skrovným výběžkem*, v němž leží město *Králíky*. — Úhly.

Strany. Strana *jihozápadní* vybočuje *táhlym výběžkem* na jz.; strana *severovýchodní* vybíhá *výběžky dvěma*, v prvním leží město *Fridland*, v druhém město *Broumov*; strana *jihovýchodní* vybíhá též *dvěma výběžky*, u prvního leží město *Polička*, u druhého město *Jindřichův Hradec*.

Hranice.

1. Bavorská, Bavorská zabírá skoro všecku stranu *jihozápadní* až k nejsevernějšímu cípu výběžku *Ašského*; saská běží odtamtud až k nejsevernějšímu cípu výběžku *Fridlandského*; pruská až k nejsevernějšímu cípu výběžku *Králického*; moravská až k nejvýchodnějšímu cípu výběžku *Hradeckého*; dolnorakouská až k *nejvýchodnějšímu cípu* krátké strany jižní; hornorakouská až ke hranici *bavorské*.
2. saská,
3. pruská,
4. moravská,
5. dolnorakouská,
6. hornorakouská.
- Úhrnem. Čechy hraničí se třemi zeměmi *cizími* a třemi *domácími*, úhrnem se *šesti* zeměmi.

Úlohy.

1. 2. Hranice. 1. Seřaďme šestero oněch hranic dle *délky*. — 2. S kterými zeměmi Čechy hraničí na jednotlivých *světových stranách*?
3. 4. Podoba. 3. *Vyměříme* délku Čech od výběžku *Ašského* až ke *Králickému*. — 4. Kterými výběžky probíhá a) *poledník* 30, b) *poledník* 34, c) *rovnoběžka* 49, d) *rovnoběžka* 51.
5. 6. Výpočty. 5. Kolik *km* vzdálena jest 50. *rovnoběžka* a) *od severní točny*, b) *od rovníku*? (1° *poledníkový* neboli *šířkový* = 111.1 *km*). — 6. Kolik *km* vzdálen jest 32. *poledník* *od hlavního poledníku*? (1° *rovnoběžky* 50té = 71 *km*).
7. Délka. 7. *Vyměříme* největší délku země *České*.

A. Popis přírodní.

1. Půda.

Šumava a Český Les.

1. Š. pohraniční. V jižním cípu země *České* prohýbá se od města *Vyššího Brodu* na jih *sedlo Vyšebrodské*. Od sedla toho na sz. postupuje pohraniční pásmo *šumavské*. V pásmě tom strmí tam, kde sbíhá se s hranicí českou hranice mezi *Dolními Rakousy* a *Bavorskem*, hora [Pl.] *Plöckenstein* příkrou skalou, dále ční hora [Tr.] *Třizubec* (*Dreisesselberg*), dále h. *Černá*, pak *Luzný* [Luz.], [J. s.], *Jezerní Stěna*, *Ostrý*. Skoro uprostřed celé *jihozápadní* hranice *české* končí se *Šumava* přesmýkem [Vš.] *Všerubským* (u něho městečko *Všeruby*).
- Jednotlivě.
Plöckenstein 1375 m.
449 m.
Úhrnem.
- Pohraniční pásmo šumavské* postupuje od sedla *Vyšebrodského* až k přesmýku *Všerubskému* jako pohoří souvislé, jednotné a strmí nejvýše středohorou *Plöckensteinem*, rozsochy pak vysílá až k údolí řeky *Úslavy*.

Od Plöckensteina na sv. vyniká *Planský Les* i strmí horou *Kletem* (Šeningrem), od něho na z., za údolím ř. *Blanice Boubín* [B.]; od něho na sz., za údolím ř. *Volyňky, hory Kašperské* až k údolí *horní Otavy*.

2. **Vnitřní.**
Jednotlivé.

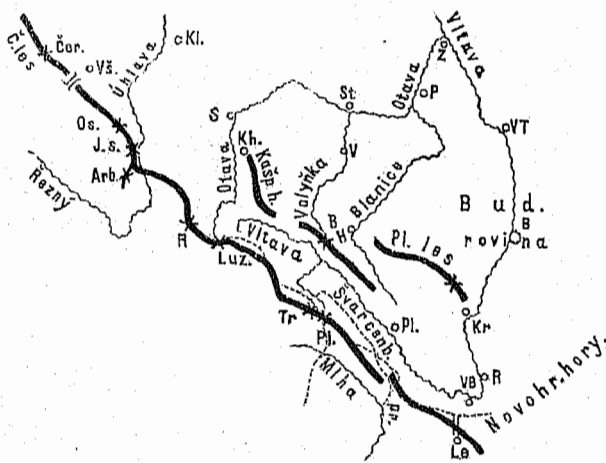
Od pohraničního pásma šumavského odděleny jsouce hlubokým údolím *hornovltavským* tvoří tři středohorské skupiny, totiž *Planský Les, Boubín* a *Kašperské hory* vnitřní pásmo šumavské a vysílají do vnitř země výpustky horské k rybnické rovině *Budějovické* a k údolí *otavskému*.

Úhrnem.

Plöckenstein strmí z hor šumavských v Čechách *nejvýše, Boubín* o málo níže; nejvyšší hora veškeré Šumavy strmí v Bavorsku, na j. od Jezerní stěny, *Velký Arborec*.

3. **Všecka**
Šumava.
Vrcholy.
1468 m.

Výkres 1.

Cellkem jest Šumava co do výše *středohorská* [míra středohorská od 1000—2500 m], co do útvaru *prahorská*, na ní šumí širé bukové a jehličné *lesy*, ze kterých jednotlivé skalnaté *vrcholy* vynikají.

C lek.

Od průsmyku Vserubského na s. zdvihá se *Český Les*, po-4. **Český Les.** stupující jako Šumava po hranici zemské pohořím souvislým, lesnatým, ale nižším, až k údolí řeky *Ohře*. Z Českého Lesa ční nedaleko přesmyku Vserubského h. *Čerchov* [Čer.], nedaleko druhého konce vrch *Dyleň*. — *Nejvyšší* hora Českého Lesa, *Čerchov*, vyniká málo nad míru vrchovou (ta od 200—1000 m) [blíže Čerchova stojí město *Domažlice*].

Čerchov
1030 m.

Smrčiny, hory Halštrovské a Rudohory.

Smrčiny a Halštrovské hory.

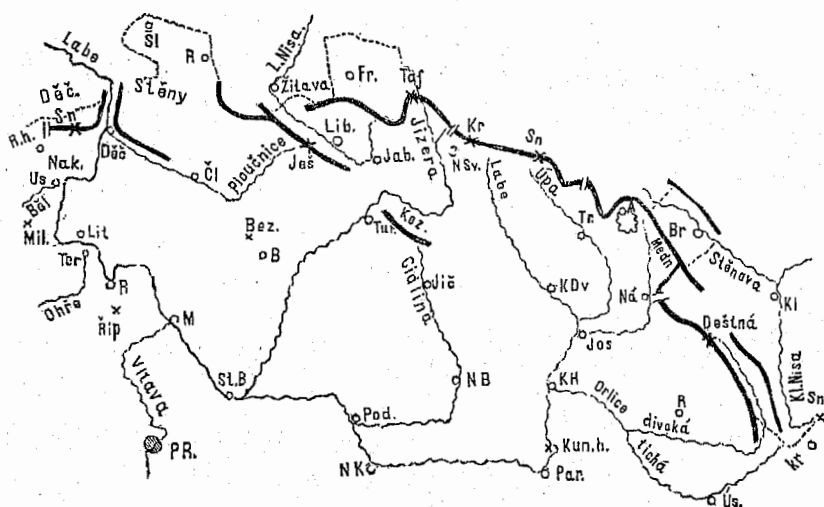
Od ř. Ohře na s. ční *Smrčiny* a hory *Halštrovské*, na v. až k *přesmyku Kraslickému*, v zemi české částí jen skrovnou.

Rudohory.

Od Kraslického přesmyku postupují Rudohory po hranici, až se nedaleko údolí Labského končí přesmykem *Nakléřovským*, u něho ves *Nakléřov*. Nedaleko průsmyku Kraslického ční h. *Keilberg*, v Rudohorách nejvyšší. Rudohory podobají se z české strany strmému jednotvárnému náspu, na širém hřebětu jsou zorány a vesnicemi osazeny. Podél paty

Keilberg
1244 m.

Výkres 2.

jejich táhne se údolí střední Ohře a údolí ř. Bělíny. — Rudohorami nazvány jsou proto, že chovají užitečné rudy, jinak slují též horami *Krušnými*.

Sudety.

Děčínské.

Od Nakléřovského [Nak.] přesmyku na v. až do výběžku Šluknovského ční pískovcové vrchy Děčínské, strmými skalami stěnám podobné. Jimi prodrala si ř. *Labe* překré údolí příčné. Ve vrších těch nejmalebnější krajina jest od Labe na v., na saské hranici, *Českosaské Švýcarsko*. S nejvyššího Děčínského vrchu, jenž ční od Labe na z. [Sn.] a *Děčínský Sněžník* sluje, rozvírá se široká a daleká vyhlídka.

Děčínský
Sněžník.

Od stěn Děčínských na v. rozkládají se *Lužické hory* až k údolí *Lužické Nisy*, výše než skály Děčínské, z nich *Ještěd* [Ješ.] nejvýše.

Lužické.
Ještěd.

Od Nisy *Lužické* na sv., ve výběžku *Fridlandském*, ční *Jizerské Sudety*, na v. až k průsmyku *Novosvětskému*, u něhož sklárna *Nový Svět* [NS.]. Na nejvyšší z hor *Jizerských*, *Tafelfichte* [Taf.] řečené, pramení se ř. *Jizera*.

Jizerské.

Tafelfichte.

Od přesmyku *Novosvětského* postupují po hranici až k *přesmyku Žacléřskému* (u něho městečko *Žacléř*) *Krkonoše* jako souvislé pohoří, výše než *Šumava*. Ze hřbetu bezlesého, jen skrovnou travou a zakrnělou klečí porostlého, strmí vrcholy *Krkonoš* [Kr.], *Sněžka* [Sn.] 1600 m nad hladinou m. vysoká, kupě podobná, a několik jiných vrcholů holých, nad 1500 m vynikajících.

Krkonoše.

Sněžka
1600.

Od přesmyku *Žacléřského* až k *Náchodskému*, u něhož město *Náchod* [Ná.], strmí pískovcové *Stěny Broumovské*, *Děčínským* podobné.

Broumovské.

Od průsmyku *Náchodského* postupují až do výběžku *Králického* dva horské hřbety, hory *Orlické*, jež tvoří *podélné údolí Divoké Orlice* *Orlické hory* náležejí k vysočině *Kladské*, z níž v severním cípu *Králického* výběžku strmí *Krdlický Sněžník* [Sn.] na rozhraní mezi Čechami, Moravou a pruským *Slezskem*; od *Králického Sněžníku* vybíhají návrší na jih až k údolí říčky *Sázavy*, která teče na v. do *Moravy*.

Kladské.

Sněžník.

Sudety postupují v *Čechách* od přesmyku *Nakléřovského* po hranicích až do výběžku *Králického* a k údolí říčky *Sázavy*. *Stěny Děčínské* a *Broumovské* z *pískovce* složené ční namnoze srázně a lepými tvary, *Sudety* ostatní postupují jako pohoří průsmyky oddělená, *Krkonoše* nejvýše. *Nejvyšší sudetská hora* jest *Sněžka* 1600 m. Skoro všechny *Sudety* porostlé jsou *jehličnými lesy* kromě nejvyšších hřbetů, které již vyčnívají nad patro lesní. K *Sudetám* druží se v zemi mnohé vrchy a kopce, které se níží na jz. k *Labské rovině*.

Úhrnem.
Kdo.

Nejvýše

Předhory.

Českomoravská vypnulina a *Novohradské hory*.

Od údolí říčky *Sázavy* na jih vypíná se po hranici *Českomoravské* půda zemská výšinami širými, jež svažují se do vnitř české země vrchy, pahorky a údolními na z. až k *údolí střední Vltavy*, na s. v *rovinu Polabskou*, na jz. v *rovinu*

Vypnulina.

Svah.

Třeboňskou, i slují úhrnem vypnulina Českomoravská. Vypnulina ta vesnicemi i městy osazená podobá se u města *Ždíra* horám a vypíná se nejvýše na Moravě, blíže výběžku Jindřichohradeckého, vrchem *Javořicí*.

Javořice
835 m.

Od Českomoravské vypnuliny odděleny jsouce rovinou *Třeboňskou*, od *Šumavy* pohraniční sedlem *Vyšebrodským* a od *Planského Lesa* údolím *Vitavským*, pnou se hory *Novohradské* (v nich město *Nové Hrady*). Z nich nejvýše strní na hranici dolnorakouské h. *Myslivná*, značně výše než moravská *Javořice*.

Novohradské
hory.

Myslivna.

Nitro země.

Mezihory.

Od východních *Rudohor* odděleny jsouce údolím ř. *Bělina*, od *Děčínských stěn* a *Lužických hor* údolím ř. *Ploučnice*, vynikají pěkné homolovité vrchy porůzné, české *Mezihory* (*Středohory*) řečené, na jih až do údolí dolní *Ohře* a roviny *Litoměřické*; z nich nejvýše ční *Milešovka*, od *Labe* na z., jako moravská *Javořice*.

Milešovka
835 m.

Mezi údolím dolní *Ohře* a údolím dolní *Berounky* pne se půda nejvýše *Džbánským Lesem*; blíže *Labe* ční z roviny *Litoměřické* osamělý vrch *Říp*, zvonu podobný, na němž „stannul *Čech*“.

Džbán.
Říp
436.

Císařský
Les.

Mezi údolím střední *Ohře* a údolím horní *Mže* lnou k Českému *Lesu* u vrchu *Dyleně* lesnaté vrchy *Císařský Les* nazvané. Od nich a od údolí ř. *Teplé* na v. pnou se vrchy *Tepelské* n. *Cínové*, cín chovající.

Vrchy Te-
pelské.

Mezi údolímí řeky *Mže*, *Vltavy* a *Otavy* pnou se nejvýše vrchy *Brda*, jež od ústí ř. *Mže* na jz. k *Šumavě* jako pohoří *souvisle* postupují. Z *Brd* nejvýše vyniká vrch *Tok*, málo níže než *Milešovka*.

Brda.

Tok
857.

Úlohy.

Vytkněme jednotlivé 1. roviny, 2. pohoří a jich směry dle světových stran, 3. hory, 4. přesmyky, 5. Vyměřme přímou délkou *Šumavy* a délkou *Sudet*. 6. Naznačme je do náčrtu.

Půda česká úhrnem.

Z rovin v *Čechách* největší jest *Polabská*, pak *Třeboňská* a *Budějovická*, pak je několik menších; úhrnem šíří se rovinami půda česká měrou jen skrovnou.

Tvar.
Roviny.

Pahorky a vrchy pne se vnitřek země české skorem všecken; z nich táhnou se *Brda* pásmem nejdělsím, a *Tokem* nejvýše.

Pahorky a
vrchy.

Hory (nad 1000 m) pnou se jen na hranicích; z pohoří jest *Šumava* nejdelším a *Krkonoše* nejvyšším, z hor nejvyšší, *Sněžka*, 1600 m. Z údolí jsou *vltavské horné* a *dolní*, oddělená rovinou Budějovskou, pak údolí ř. *Sázavy*, *Mže* a *Ohře* nejdelší, *vltavské* nejhlubší.

Nejnižší leží hladina výtoku *Labského*, 112 m (= 111 + 1) nad hladinou mořskou, nejvyšší pňe se vrchol krkonošské *Sněžky*, 1600 m; rozdíl mezi oběma těmi výškami tedy skoro 1 1/2 km.

Nížinou (do 200 m nad moře) jest údolí řeky *Labe* až k *Labské rovině*, údolí ř. *Vltavy* až do Prahy a obšírná rovina *Labská* skoro celá.

Vysočinou pňe se všechna ostatní půda česká, a to částkou širé středohorské *vysočiny Českoněmecké*, která se rozkládá od nížiny Severoněmecké na jih až k řece *Dunaji*, od *Odry* až k *Rýnu*. Úhrnem rozkládá se země Česká hlavně *vysočinou*, uvnitř nevysokou, pahorkatou, po kraji hornatou, středohorskou, tak že *svažuje* se od hranic dovnitř, a to hlavně k údolí vltavskému dolnímu a rovině *Labské*.

Nakresleme naznačené výšky v diagram.

Hory.

Údolí.

Výška.
Nejnižší.
Nejvyšší.

Nížina.

Vysočina.

Úhrnem.

Úloha.

2. Vodstvo.

Řeky mimo Polabí.

Výběžkem Broumovským protékající říčka *Stěnavá* vtéká v pruském Slezsku do *Kladské Nisy*, oderské to pobočky; v *Jizerských horách* pramení se *Lužická Nisa* a vytéká údolím mezi horami těmi a Lužickými vrchy z Čech, spějíce též do *Odry*.

Poříčí ř. *Stěnavy* a *Kladské Nisy* náleží k *Poodří*. *Poodří* zabírá v Čechách úhrnem jen půl výběžku Broumovského a výběžek *Fridlandský*, s přílehlou malou ještě částí země České. Poříčím *Oderským* náleží malá ta část Čech k *oumoří Baltickému*.

Ze *Žďárských vrchů* teče po jižní hranici výběžku *Poličského* ř. *Svratka* do *Dyje*, tou do řeky *Moravy* a *Moravou* do *Dunaje*; od moravského vrchu *Javořice* teče po hranicích ř. *Jihlava* spějící do *Svratky*; od šumavské *Jezerní Stěny* vytéká z Čech říčka *Řezna* (*Regen*) i vtéká do *Dunaje*.

Poříčí řek *Svratky*, *Jihlavy*, *Řezny* a některých ještě menších náleží k *Podunají*. *Podunají* zabírá částečky Čech ještě menší než *Poodří*. *Podunajím* Čechy náleží k *Černo-moří* a to měrou velmi skrovnou.

Poodří.
Stěnavá.

Luž. Nisa.

Úhrnem.

Podunají.

Svratka.

Jihlava.

Řezna.

Úhrnem.

Vltava.

Řeka Vltava pramení se uprostřed Šumavských hor na hoře Černé, protéká pak mezi Šumavským pásmem pohraničním a pásmem vnitřním skrze velkolepé podélné údolí, které jest z větší části slatinou, až do nejjižnějšího cípu země České, kdež u Vyšebrodu ohýbá se k severu.

Malsé. V rovině Budějovské pije v pravo *Malsí*, přítékající z *hor Novohradských* od Myslivny, a počíná nositi lodi. Dále pije
Lužnice. též v pravo Lužnici, jež z Dolních Rakous přítéká a v rovině Třeboňské Nežárku pije. Dále vtéká do Vltavy se strany levé křivotoká *Otava*, jež pramení se blízko pramenů Vltaviných na Luzném.

Značně dále než *Otava* přítéká z pravé strany z *vrchů Žďarských* Sázava malebným údolím, pijíc z leva *Želivku* a *Blanici*.

Blízko za ústím Sázaviným vtéká do Vltavy v levo *Berounka*, výše *Mže* zvaná, největší pobočka vltavská. Jako Vltava uprostřed Šumavy, pramení se *Mže* skoro uprostřed *Českého Lesa*, pije v úvale Plzeňském *Radbuzu*, s níž před samým ústím Šumavská *Úhlavka* se slučuje, pak hned *Úslavu*, i bere se údolím mezi výběžky *Brdskými* a *Džbánskými*.

V rovině Litoměřické (*Podřipské*) vtéká Vltava do Labe. Celý tok Vltavy vyvíjí se délkou 400 km.
Vývoj. Poříčí ř. Vltavy zabírá Čechy na jih od čáry, která běží od pramene ř. *Mže k ústí Vltavínu* skoro přímo, a odtamtud k pramenu ř. Sázavy také skoro přímo; úhlnem $\frac{1}{2}$, země České.

Labe.

[Viz výkres 2.] Labe pramení se v Krkonoších od Sněžky na z., teče údolím mezi výběžky Krkonošskými na jv., až pije v levo *Úpu*, pod Krkonošskou *Sněžkou* se pramení, a *Metuji* z pískovcových hor *Broumovských* přítékající. Za ústím těchto dvou řek ubírá se Labe rovinou po něm nazvanou k jihu, pijíc *Orlici*, která ze dvou pramenných řek vzniká, *Orlice Tiché*, prýstící se u *Králické Sněžky*, a z *Orlice Divoké*, přítékající z hor *Orlických* tokem kratším, ale prudším. Labe ohýbajíc se na z. vnímá *Loučnou*, přítékající od *Poličského* výběžku *lukami*, a *Chrudimku*, dále *Doubravu*, řeky to řinoucí se s vypnuliny Českomoravské. Teprv za touto

Úpa.

Metuji.

Orlice.

Loučná.

**Chrudimka.
Doubrava.**

poslední levou pobočkou Labe počíná vnímati pobočky též z pravé strany: *Cidlina*, pak mocnější *Jizeru*, přítékající od Jizerské h. Tafelfichte.

Za ústím Vltavským, kdež Labe teprv počíná nositi lodí, vtéká do něho zleva *Ohře*. Ohře přítéká z *Bavor* jako malá říčka údolím mezi *Smrčínami* a *Českým Lesem*, vine se od ústí teplovodě ř. *Teplé* podél jižního úpatí Rudohor, pak podél *Mezihor* až k ústí v rovině *Litoměřické*.

Ohře.

Krásným údolím mezi Rudohorami a leptvárnými *Mezihorami* přítéká *Bělina*, od *Lužické hory Ještěbla* údolím mezi českými *Mezihorami* a horami Děčínskými *Ploučnice*, za jejímž ústím si Labe prodralo skrze drobné pískovcové *skály Děčínské* bránu ze země.

Bělina.
Ploučnice.

Celý tok Labský k hranici zemské jest vývojem jen o málo delší než tok *Vltavy*, lodí nosí od ústí *Vltavského*.

Vývoj
400 km.

Polabí v Čechách zabírá kromě některých malých částí pohraničních skoro všecku zemi českou; z něho náležejí straně levé $\frac{1}{5}$, pravé sotva $\frac{1}{5}$. *Povltaví* zabírá téměř $\frac{2}{3}$ všeho českého *Polabí*, takže *Vltava* v Labe ústí, jest mocnější. *Vltavská* největší pobočka *Berounka* zabírá poříčí nejen větší než největší po *Vltavě* labská pobočka *Ohře*, nýbrž i větší než celé pravé *Polabí* (v Čechách).

Poříčí.

Vodstvo ostatní.

Na hřeběte *Šumavském* kryje se v tmavém lese pod vrcholem *Plöckensteina* jezero *Plöckensteinské*, hluboké, ale malé; pod *Jezerní stěnou* na s. jezero *Černé* a východně *Čertovo*. *Jezera česká vůbec* jsou malá i jest jich málo.

Jezera.

Střední Lužnice protéká v rovině *Třeboňské* rybník *Rožemburský*, větší než všecka česká jezera dohromady. *Rybníků* v Čechách jest velmi mnoho.

Rybníků
8000.
Rož. 8 km².

Z *Horní Vltavy* vede skrze *Šumavu* do *H. Rakous* do *Dunajské* pobočky *Mühly* stoka *Švarcenberská*, největší v Čechách, zřízená ponze pro plavbu dříví. *Práplavy české vůbec* jsou jen menší *stoky*, nehodící se pro plavbu lodní.

Práplavy.
Švarcenberský.
Vábec.

Vodstvo úhrnem.

Kromě *Ohře* a *Lužnice* pramení se všechny české řeky v Čechách.

Prameni se.

Poříčí *Oderské* a *Dunajské* zabírají jen malé části země české, takže skoro všecka náleží k *Polabí*.

Poříčí.

3. Vzduch.

Nejteplejší.

V rovině Polabské, v údolí Vltavském na jih až do Prahy, vůbec v rovinách a hlubších údolích severní strany země české, kteréž od drsných větrů severních chráněny jsou blízkými horami, vane vzduch nejteplejší. V Praze průměrná roční teplota $9\frac{1}{3}^{\circ}$ C.

Méně teplý.

V obou rovinách *jihomočeských* žně proti Praze a rovině Polabské se opožďují o 14 dní, ve vyšších krajinách ještě o více.

V *Krkonoších* trvá zima od října až do května, ponechávajíc ostatním třem ročním počasím sotva 5 měsíců.

Nejchladnější.

Temena a hřbety horské jsou krajiny nejchladnější.

B. Místopis.

A.

A. Na levém Polabí od hranice saské až k Pohoří.

I.
Podmokly.

I. *Poblíž hranice*: Naproti ústí ř. *Ploučnice* Podmokly (Bodenbach), ves u Labě a u křižovatky *železnic*, tudíž pro obchod výhodně položena.

II.
Ústí nad La-
bem
17.000.

II. *V porůčí dolní Bělíny*: Při ústí ř. *Bělíny* město Ústí nad Labem, výhodně pro obchod položeno. U města, na výšině *Běhdání* řečené, Husité porazili nepřátelské vojsko, přesmykem *Nakléřovským* do země vniklé.

Chlumec.

Na sz. Chlumec n. Chlum (Kulm) pod *přesmykem Nakléřovským*. U něho knížata česká *Bořivoj I.*, pak *Soběslav I.* zvítězili; na místě, kde r. 1818 před bitvou u Lipska porazilo vojsko rakousko-pruskoruské *Napoleonova* generála *Vandamma*, stojí tři pomníky, rakouský, pruský a ruský.

Nakléřov.

Po vsi *Nakléřově* nazván jest *přesmyk Nakléřovský*, prohýbající se mezi *Rudohorami* a *Sudetami*.

Stadice.

U *Dolní Bělíny* *Stadice*, ves poněmčená, z níž pocházel *Přemysl*, praotec slavného *panovnického* rodu *Přemyslovského*. Na poli, na němž *Přemysl* oraje od *Libušiných* poslá posván byl na knížecí stolec, stojí nyní *pomník*.

III.
Teplice.
17.000.

III. *V porůčí ostatní Běly*. Mezi jednotvárnými *Rudohorami* a malebnými *Mezihorami* v rozkošné krajině *Teplice*, proslulé *lázeňské* město s prameny až 50° C. teplými.

Duchcov.

Na jz., v téže rozkošné krajině, v *Duchcově* (*Dux*) zámek náležející k největším a nejnádhernějším v *Čechách*; v okolí velmi mocná ložiska *hnědého uhlí*, k nim pak tam se sbíhá několik *železnic*.

Hrob.

Na s. *Hrob* (*Klostergrab*), *hornické městečko*; dosud viděti tam

zbytky evangelického kostela, jehož stavbu pražský arcibiskup r. 1618 zastavil.

U *střední Bělíny* u města Bělíny (Billin) prýští se z paty českého Mezihoří Bilínská *kyselka*, kterou v láhvích daleko široko rozeflají; nedaleko odtamtud prýští se z českého Mezihoří ještě jiné minerální vody, u *Zaječic, Sedlce* a j. — Na sz. u *Bělíny* město Most (Brüx).

IV. U *ohebu Labského*, v okolí města Lovosic, v krajině českých *Mezihor*, daří se výborné *vino* a nalézají se české granáty.

Bělina.

Most
10.000.
IV.
Lovosice.

B. Na Pooohří.

B.

I. U *dolní Ohře*. Blíže *ústí ř. Ohře*, v rovině Litoměřické, Terezín, tvrdá *pevnost*; — dále Louny (Laun), české město na *hranici* německé *národnosti*; v krásném tmavém gotickém chrámě pochován jest slavný jeho stavitel *Beneš Lounský*. — Žatec (Saaz), v krajině úrodné, v níž daří se nejlepší český *chlmel*.

I.
Terezín.
Louny.

Žatec
10.000.

II. Na jižním svahu *rudohorském hornické* město Jáchymov (Jochimsthal), doly na stříbro a na jiné kovy; založeno od hrabat Šliků, kteří měli tam svou mincovnu a v ní razili první *tolary* (Thaler). — Od něho na s. Boží Dar (Gottesgab) na úpatí nejvyššího vrcholu rudohorského, *Keilberga*, město v Čechách nejvýše ležící.

II.
Jáchymov.

Boží Dar
1950 m.

III. V *poříčí Teplé*. Nedaleko *ústí ř. Teplé*, v rozkošném údolí, Karlovy Vary (Karlsbad), nejslavnější české *lázeňské* město, v krajině Němci obydlené. Uprostřed města, na pravo od ř. Teplé, prýští se nejteplejší zřídlo (75°C., teplotných stupňů, o polovici více než voda teplecká). Karlovy Vary navštěvuje ročně na tisíce hostů.

III.
Karlovy Vary
11.000.

U horního toku ř. *Teplé* městečko Teplá (Tepl) s klášterem premonstratským.

Teplá.

V *Císařském Lesě* u *hornického* města Slavkova (Schlaggenwald) a ještě na několika místech dolují na výborný *čín*.

Slavkov.

IV. V *poříčí horní Ohře*: U Ohře Loket; u *přesmyku* Kraslického Kraslice. — U ř. *Ohře*, v údolí mezi *Českým Lesem* a *Smrčínami*, Cheb (Eger); v něm byl vojevůdce *Albrecht z Valdštejna* zavražděn. — Na s. Františkovy lázně (Franzensbad) s *kyselkami*. — Ve *výběžku* Ašském město Aš, blízko bavorské i saské *hranice*.

IV.
Loket.
Kraslice.
Cheb
17.000.

Fr. lázně.
Aš
19.000.

V. U *ohebu labského*, na severní patě hory *Řípa*, Roudnice. V nádherném zámku roudnickém knížata Lobkovicové chovají velkou *knihovnu* *Bohuslava Hasištejnského* z Lobkovic.

V.
Roudnice.

C. Mezi poříčím Ohře a Berounky a na poříčí Berounky.

C.

I. U posledního přítoku Vltavského, *Červeného potoka*, město Slaný, v něm prýštíval se slavný *pramen*. — Na jih, v krajině s velerozsáhlými *doly* na *kamenné uhlí* a částečně též na *železnou rudu*, Kladno, s četnými vysokými pecmi.

I.
Slaný.

Kladno
14.000.

- II. **Zbraslav.** II. *U Berounky až k ústí Lítavky.* Při ústí, pod nejsevernějším výběžkem *brdským*, Zbraslav (Königsaal). Nynější zámek a továrny bývaly dříve velkým opatstvím, založeným od krále *Václava II.* pro smíření nebes za stateho otčina jeho *Záviše z Falkenšteina.* V hrobce uložena jsou těla kr. *Václava II.* a jeho syna *Václava III.,* posledního *Přemyslovce* († 1306).
- Karlštejn.** Nad *Berounekou* Karlštejn (nyní také Karlův Týn nazvaný) na vápencové skále mezi lesnatými vrchy, nejvznešenější český hrad; jej císař *Karel IV.* vystavěl a opevnil. Stěny *kaple sv. Kříže* jsou českými drahokany bohatě vyloženy.
- Sv. Jan.** Na sv. Sv. Jan pod skalou, krásný zámek, bývalý klášter; tam žil sv. Jan za knížete *Bořivoje I.* a kněžny *Ludmily.*
- III. **Berotín.** III. *V poříčí řeky Lítavky: Při ústí brdské ř. Lítavky* Berotín, po něm sluje *Mže* také *Berounekou.* Blízko na skále nade *Mží* ves *Tetín;* tam v bývalém hradě *Tetíně sv. Ludmila* jest zardousena; — na z. ves **Hudlice.** *Hudlice,* rodiště slavného českého učence *Josefa Jungmanna;* v **Hořovice.** *Hořovice* s velikými *železnými hutěmi* a pecemi; u střední *Lítavky* strmí brdský vrch *Plešivec,* jehož vrchol obklopen jest starožitnou *ohradou,* jaké nacházíme i na některých jiných vrších českých.
- Příbram** 11.000. U horní *Lítavky,* na jižním svahu *Brdském* hornické město *Příbram* a *Březové hory s báněmi na stříbro,* jich nejhlubší důl přes 1000 m.
- IV. **Křivoklát. Rakovník.** IV. *Od ústí Lítavky k ústí Úslavy.* U *Rakovnického potoka:* Při ústí velký hrad *Křivoklát* v širých lesích; u horního toku *Rakovník,* u něhož mnohé *chmelnice.*
- Radnice.** U *Radnického potoka* *Radnice* v krajině, kde *nejlepší české kamenné uhlí* těží a *minerální kyseliny* vyrábějí.
- Rokycany.** U ř. *Klabavy, z Brd* vytékající, *Rokycany,* rodiště zvoleného *arcibiskupa Jana Rokycany.*
- V. **Plzeň** 50.000. V. *Plzeň.* Kde do *Mže* vtékají značné pobočky *Radbuza* s *Úhlavou* a *Úslava,* a kde se křížují *železnice,* tedy na místě pro obchod, a protože v okolí hojně *uhelné* a *železné doly* se nalézají, i pro průmysl důležitém, *Plzeň,* město v *Čechách* po *Praze* (50.000 obyv.) největší; krásný *chrám* gotický vystavěn byl již v 13. století, tedy dříve než *Pražský svato-vítský;* v *radnici* jest památná *zbrojnice.*
- VI. **Zelená hora.** VI. *V poříčí poboček, jež blíže Plzně ústí.* Nedaleko řeky *Úslavy* ční na brdské *homolovitě hoře zámek Zelená Hora;* *rukopis zelenohorský, Jednota zelenohorská* proti *králi Jiřímu.*
- Klatovy** 10.000. U jedné pravé *Úhlavské* pobočky *Klatovy.*
- Domažlice.** *Domažlice* (*Taus*) u přítoku do *Radbuzy,* středisko krajiny s četnými *sklárnami,* nejzápadnější město české *národnosti,* uprostřed krajiny *Chodů,* kteří mluví zvláštním *podčečím* (*buť* místo *byl* a *j.*).

Na jv. strmí na dvou losnatých vrších dva staré hrady *Rizenberk* a *Herštýn*. (Herrstein). Z Rizenberka lze přehlédnouti, celé prohbi mezi Šumavou a Českým Lesem od Ostrého až k Čerchovu jakož i bojiště, na kterých Češi vítězně potírali nepřátelská vojska probím tím do Čech vniklá (kníže Břetislav I. císaře Jindřicha III., Prokop Holý křižácké vojsko).

Na jižní patě vrchu Rizeuberka Všeruby (Neumarkt), německé městečko v *prásmyku* Všerubském.

VII. V *poříčí horní Mže*: a) Stříbro (Mies), *doly* jindy na stříbro a olovo, nyní již jen na *olovo*; b) městečko Přímda (Přimburg); jeden jeho dům stojí na *předěle* vodním tak, že dešťová voda s jedné strany střechy do ř. Mže a tou konečně do Severního moře, a s druhé do ř. Přímdy a tou konečně do Černého moře odtéká. Nad městem, na vysokém vrchu Českého Lesa, strmí zříceniny velikého *hradu Přímdy*; něho širá a krásná vyhlídka do nitra Čech se rozvírá.

V lesnaté dolině Tepelských hor Mariánské lázně (Marienbad), s hojnými mineralnými *zřídly*, náležejí k *lázeňským* místům nejmladším, ale také k nejslavnějším.

c) Na vrchovišti řeky Mže, v samém *Českém lese* Tachov, u něho zvítězil *Prokop Holý*.

D. Na poříčí Otavy.

I. *Až k ústí Blanice*. Na skalnatém ostrohu mezi Otavou a Vltavou Zvíkov (Klingenberg), *starý hrad*, v něm velmi stará *věž* strmí řečená *Markomanská*. — U *brdské ř. Skalice*, do dolní Otavy blízko ústí vtékající, Březnice.

U *Otavy Písek*, kde ve starověku zlatý písek se *ryžoval*.

II. V *poříčí střední Otavy*: U pobočky *Blanice* Husinec, rodiště *M. Jana Husa*. — U *Otavy* při Ústí ř. *Volyňky* Strakonice, rodiště slavného básníka F. L. Čelakovského. — U *střední Volyňky Volyň*.

III. V *poříčí horní Otavy*: U *Otavy* Sušice (Schüttenhofen) na severním úpatí Kašperských hor, za starodávna *ryžovala* (sušila) zlatý písek; nyní jest tam velká továrna na *rozžehadla*, která z blízké Šumavy mnoho dříví spotřebuje; — dále město Kašperské Hory (Bergreichenstein), leží na západním svahu *pohoří* téhož jména, *vysoce* nad mořem (výše než vrchol Milešovy), *jindy* slynilo *hornictvím*.

U starožitného hradu Rábí vřdce *Žižka* šípem z hradu střeleným druhého oka byl zblaven.

Dále v *šumavských horách* četné sklárny v krajinách prahorských, kde nalézají hojně čistého *křemenc*, horských *bystřin* stroje ženoucích a *dříví* k roztápění pecí.

E. Na horním Povltaví od ústí Lužnického.

I. Hluboká (Frauenberg), s nádherným *zámkem* knížete Švarcenberka; ze zámku širá *vyhlídka* na Budějovickou rovinu a Šumavské hory půvabně se rozvírá.

- II. Budějovice** 24.000. II. V Budějovické rovině, při ústí ř. Malše, Budějovice (Budweis), největší město v jižních Čechách, sídlo biskupské; továrna na tužky, nejpřednější v říši Rakouskouherské, odbírá tuhu z dolů od Horní Plané (u horní Vltavy) a několika jiných míst jihočeských.
- Horní Planá.**
- III. Krumlov.** III. U *horní Vltavy*: Na jihovýchodní patě *Planského Lesa*, v Krumlově na příkré skále velký *zámek*, od něhož majetník kníže Švarcenberk píše se „*vévodou* Krumlovským.“
- Rožemberk.** Na j., nedaleko ohebu vltavského, městečko a hrad Rožemberk (Rosenberg), od něho jméno proslulého v dějinách českých *panského rodu* Rožemberského,
- Vyšebrod.** Za ohebem vltavským městečko a velké cisterciácké *opatství* Vyšebrod (Hohenfurt). Nad ním *Vltava* vrhá se přes nahromaděné žulové balvany „*Čertová stěna*“ řečené tak hlučně, že burácení vln slyšeti na hodinu dálky.
- IV. Borovany.** IV. U potoka *Borovanského* do Malše tekoucího: u Borovan (Forbes) dvůr *Trocnov*, bývalé rytířské sídlo rodičů Jana *Žižky* z Trocnova; — na v., v horách *Novohradských*, město Nové Hradý (Gratzen).
- Nové Hradý.**

F.

F. Na poříčí Lužnice a Sázavy.

- I. Tábor.** I. Na poříčí řeky *Lužnice*: u *severního ohebu* jejího, na skalnatém návrší, Tábor, založený od Jana *Žižky* jako husitská pevnost. — Hodinu na v. stojí chatrné zbytky *Kozího Hrádku*, na němž *Hus* z Prahy odešel se zdržoval.
- Kozí Hrádek.**
- Jindřich. Hradec.** U *Nežárky* Jindřichův Hradec (Neuhaus), založený od Jindřicha *Vítkovce*, praotce to slavného rodu pánů z Hradce; starobylý jich *zámek* tam posud stojí.
- Třeboň.** Uprostřed rybníčné *roviny* Třeboňské, na jih od rybníka Rožemberského, Třeboň, chová největší český *archiv*.
- II. Jilové.** II. Na poříčí řeky *Sázavy* až k ústí *Želivky*: od ústí jejího na v. Jilové (Eule) s *doly na zlato*, nyní chudými, jindy velmi bohatými; dále u ohebu městečko Sázava, jindy slavný *klášter*, v němž svatý *Prokop* konal služby boží slovanským jazykem; — u ř. *Blanice* Vlašim, od ní na jih pověstný vrch *Blaník*.
- Sázava.**
- Vlašim.**
- III. Želiv.** III. U *Želivky*: Želiv, premonstrátské opatství.
- Pelhřimov.** Dále u Želivky Pelhřimov (Pilgram).
- Ném. Brod.** U *horní Sázavy*: Německý Brod, město Čechy obydlené; u něho král *Sigmund* od *Žižky* byl poražen.
- Přibislav.** Na *vypnulíně* *Českomoravské*, blíže hranice moravské, Přibislav; na blízku stojí pomník na poli, kde Jan *Žižka* skončil.

G. Na pravém Polabí až za ústí řeky Jizery.

I. [Viz výkres 2.] Na poříčí ř. *Sprévy*, která v severním cípu výběžku Šluknovského se pramení, *Šluknov*, u 51° s. š., nejsevernější město v Čechách.

II. Při *Ploučnici*: U jižní paty Děčínských stěn pískovcových *Děčín*, jako *Podmokly*, naproti ležící, pro obchod výhodně položený. V tamější krajině bydleli za českého starověku *Děčané*.

U *střední Ploučnice Česká Lípa*, město Němci obydlené, v něm továrny na oděvné látky *bavlněné a vlněné*. Průmysl ten i v jiných městech hornatých *krajin Sudetských* tak prospívá, že jsou, ač méně úrodné, přece hustě zalidněny.

III. U *Labe*: Naproti ústí ř. *Oharky*, na jižním úpatí českého *Mezihoří*, *Litoměřice*, u severní končiny krásné *nížiny Litoměřické*, sídlo biskupské, na *hranici české a německé národnosti*. — Naproti *ústí Vltavskému* a při ústí *Labské* pobočky *Pšovky* *Mělník* v *révorodé* krajině; tam v českém starověku sídli *Pšované*. — U *Labe* nedaleko *ústí ř. Jizery* *Stará Boleslav* (Alt-Bunzlau), poutnické místo; v něm sv. *Václav* zavražděn.

IV. Na poříčí *Jizerském*: U *Jizery* *Mladá Boleslav* (Jung-Bunzlau), založená za českého knížete *Boleslava I.*

Na sz. *Bělá* (Weisswasser) s *lesnickou školou*. Na sz., na vysokém vrcholu nejvýchodnější *mezihorské* homole, starý hrad *Bezděz* (Bösig).

U *Jizery* *Turnov* s *brusírnami drahokamů*. Na blízkou na jv., v krásném údolí, *lázně Sedmihorky* (Wartenberg), léčí studenou vodou. Dále na jv. na dvou sloupovitých skalách *Trosky*, zříceniny starého hradu.

Na hranicích u *přesmyku*, jenž hory *Jizerské* od *Krkonoš* dělí, *Nový Svět*, *největší česká sklárna*.

V. Ve *výběžku* *Fridlandském* *Fridland*. Nad město vyniká na *čedičové skále* *staroslavský, velkolepý zámek*, od kterého vojevůdce *Albrecht z Valdštýna* dostal náslov „*vévody Fridlandského*.“

VI. Na poříčí *Lužické Nisy*: Ve *výběžku Šluknovském* města *Rumburk* a *Warnsdorf*, vynikají hlavně *průmyslem plátenickým* v *nejlidnatější krajině české* i *veškeré naší říše*.

U *Nisy Lužické* mezi h. *Ještědem* a *horami Jizerskými* *Liberec* (Reichenberg), v *soukenictví* první město v Čechách. — U *horní Nisy* v *Jablonce* (Gablonz) vyrábí se *innoho skloněných perel* a *jiného ozdobného zboží*.

H. Na ostatním Polabí.

I. U *Labe*, opodál ústí ř. *Cidlina*, *Poděbrady* se *starožitným zámekem*, ve kterém král *Jiří Poděbradský* se narodil.

II. U *Cidlina*: Blízko ústí ř. *Cidlina* ves *Libice*; na bývalém *hradě Libici* *lechové Vršovci* povraždili *slavný lešský rod Slavníkovců*.

G.

I.
Šluknov.II.
Děčín.Česká Lípa
10.000.III.
Litoměřice
11.000.

Mělník.

Stará Boleslav

IV.
Mladá Boleslav.
10.000.
Bělá.

Turnov.

Nový Svět.

V.
Fridland.VI.
Rumburk
10.000
Warnsdorf
15.100.Liberec
82.000.

Jablonce.

II.

I.
Poděbrady.II.
Libice.

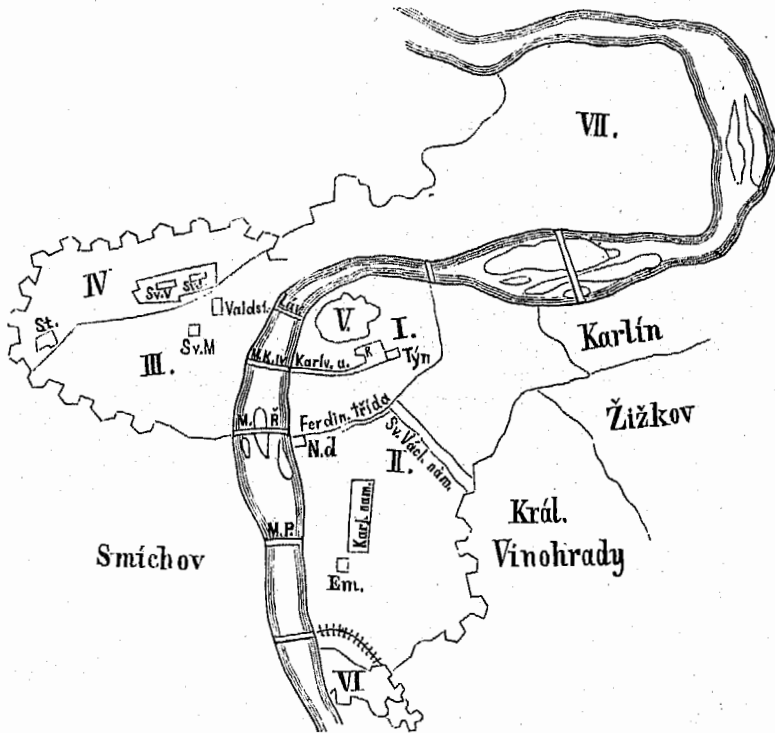
- Nový Bydžov.** Na s. Nový Bydžov. — Dále Jičín, v něm zbytky nádherného *zámku*, jež *Albrecht z Valdštejna* si vystavěl.
- III. Kolín** 12.000. III. *Až k ústí Chrudimky.* — U *ohebu Labského*, kde se dvou stran kopce Polabskou rovinu súzují, Kolín; na blízku bojiště: u *Chocenic* general *Dawn* porazil ve válce sedimleté pruského krále *Bedřicha II.*, u *Lipan* mírnější *Husité* porazili *Bratry Tábovy*.
- Kutná Hora** 13.000. Od Kolína na jv. Kutná Hora; *chrám sv. Barbory* stavěn jest podle gotického pražského chrámu sv. Víta, ale ještě větší než tento, v době 14. a 15. století, kdy *bráně* Kutnohorské byly na *stříbro* v Čechách nejbohatšími, a město samo bylo prvním po Praze. — Blízko K. Hory ves Sedlec, její *chrám* jest největší a továrna tabáková nejrozsáhlejší v Čechách.
- Sedlec.**
- Čáslav.** Na jv. Čáslav; v jejím děkanském chrámě pochován byl Jan *Žižka*. —
Vilémov. Na jv. Vilémov; tam král *Jiří* Poděbradský sešel uherského krále *Matyáše* s vojskem.
- Na pravém pobřeží labském *Kladruby* uprostřed úrodné roviny Polabské, v nich veliký státní *hřebčinec*.
- IV.** IV. *U Chrudimky.* Při ústí jejím do ohebu labského **Pardubice** 10.000. Pardubice, dle nichž slul slavný *arcibiskup Arnošt* z Pardubic. Blízko na s. vyniká čedičový pahorek, *Kunětická hora*, ozdobený starým hradem; s něho rozvírá se na všecky strany širá vyhlídka na Polabskou rovinu a na pahorky a hory, za ní se vypínající.
- Chrudim** 12.000. Na jih Chrudim, bývalé krajské město, má velmi hlučné *trhy* na *koně*.
- V.** V. *U Loučné.* U *středního* toku ř. *Loučné* Vysoké Mýto, rodiště slovatných spisovatelů bratří *Jirečků*; na jv. Litomyšl, do válek husitských *sídlo biskupské*.
- Vys. Mýto.**
Litomyšl.
- VI.** VI. *V poríčí orlickém:* Kde *Labe Orlici* pije, Králové Hradec, *pevnost*, sídlo *biskupské*, *věnné město* královny české jako ještě některá jiná česká města (rodiště proslulých *dějepisců* *Balbina* a *Tomka*).
- Kr. Hradec.**
- Králiky.** Na *prameništi Tiché Orlice* Králiky, *nejvýchodnější* české město; u říčky *Kněžné*, tekoucí do *Divoké Orlice*, Rychnov nad *Kněžnou*, rodiště slovatného *dějepisce Pelcla*.
- Rychnov.**
- VII.** VII. *U řeky Metuje:* při ústí do *Labe*, na počátku *Polabské roviny*, *Josefov* (Josefstadt), *nejtvrdší* česká *pevnost*, založená od císaře *Josefa II.* — u *středního* toku *Náchod*, u *prásmýku* do *Kladska* *vedoucího*; — *Adersbach* a *Teplice* (Weckelsdorf), malá místa u *leptárných písčových skal*, jež dle míst těch jsou nazvány.
- Josefov.**
Náchod.
Adersbach.
- VIII.** VIII. V údolí ř. *Úpy* *Trutnov*, u *prásmýku*, jenž dělí *Krkonoše* od hor *Broumovských*, *středíště* průmyslu *lnářského*.
- Trutnov.** 11.000

U Labe Králové Dvůr (Königinhof), rukopis Kralo- Král. Dvůr. dvorský.

IX. U oderské říčky Stěnavy, ve výběžku Broumovském, Broumov s velkým klášteřem, jehož opat r. 1618 zavřením tamějšího evangelického kostela podnět dal k válce 30leté.

IX.
Broumov.

Výkres B.

I. Hlavní město Praha.

I.

Praha leží skoro uprostřed České země, na sv. od bodu, jímž křížuje se *poledník 32. s rovnoběžkou 50.*, na obou březích *vltavských*, v krajině krásně *pahorkaté*. Krajina ta leží částečně níže 200m nad hladinou mořskou, částečně výše, jest ovavuta *vzduchem zdravým*. Průměrná roční teplota $9\frac{1}{3}^{\circ}\text{C}$, vody *naprští* průměrně ročně 58 cm.

Potoha.

1. Na pravém pobřeží vltavském Staré město, s úzkými *ulicemi*. Od mostu Karlova, u něhož krásný kovový *pomník císaře Karla IV.* stojí, vede *ulice Karlova* [Karl], nejhluchnější, na *náměstí Staroměstské*,

Čtvrti:
I. Staré město.

na němž památná *radnice* [R] se starožitným *orlojem* a *chrám Týnský* [Týn].

- I. Nové město. II. Široká a krásná *třída Ferdinandova* [Ferd.], *Příkop* a jiné ulice oddělují od města Starého Nové město. V něm náměstí *Karlovo* a *Svatováclavské* [Sv. Václ.] jsou největší, u náměstí Karlova veliký klášter *Emanuelský* [Em.] („na Slovanech“). Na nábreží u Vltavy velkolepá *budova českého zemského divadla* [N. d.]. Nové město je mnohem *obširnější* než Staré.
- V. Josefov. V. Mezi Starým městem a Vltavou *Josefov*, dříve Židovské město, menší a ještě *těsnější* než Staré. V něm stará *synagoga* a *Židovský hřbitov* znamenitými jsou starožitnostmi.
- VI. Vyšehrad. VI. Od Nového města na jih *Vyšehrad*, u paty skalnatého pahorku; na něm kněžna *Libuše* a jiní čeští panovníci sídlieli, a na něm stojí *kaple sv. Martina*, vystavěná ve století XII.
- III. Malá strana. III. Na levém břehu vltavském *Malá strana*. S městem Starým spojuje ji památný *Karlův most* kamenný, věžemi a sochami ozdobený [m. K. IV.]; most *řetězový* [M. ř.] a *lávka* [láv.] řetězová. Na Malé straně veliký *chrám sv. Mikuláše* [S. M.] vlašským slohem zdařile vystavěný, palác *Valdštýnův* [Vald.] a jiné pěkné paláce. Na Malé straně sídlí *c. k. místodržitelství* a jiní zemští úřadové.
- IV. Hradčany. IV. Nad Malou stranou, na příkrém vrchu, na *Hradčanech*, hrdě se nese velkolepý *královský hrad*. U něho gotický *dóm sv. Víta* [S. V.] s *kaplí sv. Václava*, ozdobenou na stěnách českými drahokamy, s *hrobkami* mnohých českých panovníků a jinými dějinnými památkami. Blíže chrámu svatovítského *chrám sv. Jiří* [Sv. J.] založený od *Vratislava I.*, syna prvního křesťanského knížete českého, *Bořivoje I.*; opodál stojí rozsáhlý *klášter Strahovský* [St.] s bohatou knihovnou.
- VII. Holešovice a Bubny. VII. Na sv. od Hradčan *Holešovice* a *Bubny* s mnohými továrnami.
- Úhrnem. Z chrámů Pražských jest svatovítský nejkrásnější, svatojirský nejstarší, kostelů vůbec mnoho, tak že Praha ozdobným příjmím *stověžatou* sluje. Z *paláců* jest nejkrásnější a největší hrad královský, z *náměstí* Karlovo největší, staroměstské nejpamátnější, z *ulic* *Ferdinandova* a *Příkop* nejpěknější, z *mostů*, vedoucích přes Vltavu, jest *Karlův kamenný* nejdůležitější, ze *čtvrtí* Pražských *Nové město* největší, *Staré město* nejživější.
- Obyvatel. V Praze obývá 177.000 lidí, velikou většinou *Češi*, menšinou *Němci*, skoro všichni *katolíci*.
- Ústavy. V Praze jest *univerzita česká* a *universita německá*, *technika česká* a *technika německá*, *malířská akademie*, *konseruator* pro *hudbu* a mnoho jiných ústavů vzdělávacích a dobročinných.
- I. Na levém břehu vltavském přiléhá k Malé straně na

jihu u Vltavy Smíchov (nedaleko *Bílá Hora*, bojiště bitvy r. 1620); II. Na *pravém břehu* přiléhají k Novému městu Královské Vinohrady, u jižní paty vrchu Žižkova Žižkov, místa *rychle vzrůstající*, mezi vrchem Žižkovem a Vltavou Karlín (Karolinenthal).

Před městi.
Smíchov
25.000.
Vinohrady.
Žižkov.
Karlín.
Úhrnem.

Čtyři tato ku Praze těsně přiléhající místa mají obyvatelů nad 100.000, Praha s nimi dohromady nad $\frac{1}{4}$ millionu.

O místech vůbec.

1. Vyměříme nejmenší a největší vzdálenost Prahy od hranice zemské. 2. Vypočítáme, kolikátý díl obyvatelstva celé země obsahuje Praha s přílehlými místy. 3. Napišme jména měst majících obyvatelů a) nad 25 tisíc, b) nad 15 t. c) nad 10 t.

Úlohy.

Praha, Plzeň, Klatovy, Budějovice, Soběslav, Tábor, Slaný a ještě některá jiná města mají ze starších dob titul „míst královských“.

Král. města

C. Zeměpis občanský.

Obyvatelstvo.

Nad $5\frac{1}{2}$ mill.

Lesnaté *okresy šumavské* jsou nejméně zalidněny; průmyslný okres *Rumburský* (na 1 km^2 průměrně 400 lidí) nejhustěji, pak některé sousední průmyslné okresy sudetské. Co do *pohlaví* žije v Čechách obyvatelů ženských více než mužských (skoro o 4%).

Lidnatost.

Němci obývají podél *hranic* německých do vnitř země od s. až do *Litoměřic* a *Žatce*, od jz. až skoro k *Plzni*, od j. až do *Krumlova*, pak na národnostních *ostrovech* u *Německého Brodu*, na v. od *Litomyšle* a j., pak částečně *ve městech*. Češi obývají u *Domažlic* nejzápadněji, v Krkonoších u *Vysokého* nejseverněji, v *ostatní zemi* hlavně uvnitř země.

Národnost.
Němci.

Češi.

Němců jest dobrá $\frac{1}{3}$ (37%), Čechů skoro $\frac{2}{3}$ (61%).

Úhrnem.

Israelité žijí po *celé zemi* rozptýleni, více ve *městech* než na venkově, úhrnem jich jest asi 2% všech. Evangelšci augsburští jsou nejčetněji v *Chebsku* usedlí a hlavně národnosti *německé*, helvetští jsou ve *východních* krajinách usedlí a hlavně národnosti *české*, obojích jest o málo více než Israelitů (2%). *Ostatní* obyvatelstvo Čech jest katolické.

Vira.
Israelit.
Evangelšci.

Katolici.

Živnosti.

Těženi přírodnin.

V Čechách těží: zlato v *Jilovém*, ale nepatrně; stříbro a olovo v *Příbrami* a v *Jáchymově*, stříbra v Čechách více než ve veškeré ostatní říši, olovo ve *Stříbře*; cín hlavně v *Slav-*

Nerostné.
Kovy.

kově a *Cinvaldě*; železo v *Křivoklátě*, *Hořovicích*, u *Kladna* i *jinde*.

Ostatní nerosty. Černé uhlí v *Kladně*, *Radnici*, *Žacléři* a v okolí města *Plzně*; hnědé uhlí v *Teplících* a *Duchcově*; tuhu u *Horní Plané*; tuhy v Čechách více než ve veškeré ostatní říši; porculánovou hlínu nejvíce v okolí *Karlovarském*; drahokamy v okolí *Lovosickém*; rašelinu u *Třeboně* a j.

Lázně. *Karlovy Vary* s horkou vodou (až 75° C.), *Teplice* s teplými prameny (až 50° C.), *Mariánské Lázně* na z. Tepelských hor, *Františkovy Lázně* u Cheba. Kromě těch léčebné prameny: *Bílinské*, *Zaječické*, *Bylanské*, *Sedlické* u ř. Bělina a j.

Lés. zřidln. Vůbec. Vůbec prýští se v Čechách léčivých vod *hojně*, nejvíce na úpatí *Rudohor* v poříčí ř. *Ohře* a *Bělina*.

Krajiny. Rudné krajiny jsou hlavně *Rudohory* a *Brdy*, ložiska uhlí největší jsou v okolí *Plzně*, *Kladna* a *Duchcova*.

Úhrnem. Z nerostných přírodnin těží Čechy nejvíce uhlí, železa, stříbra a mineralných vod, přírodnin nerostných *vůbec velmi mnoho*.

Rostlinné. Jednotlivé. Nejlepší role jsou v *Polabské rovině* od *Jaroměře* až k *Litoměřicům*, zvláště v krajině mezi *Jaroměří* a *Králové Hradcem*, kteráž Zlatým prutem sluje; nejvíce lesů v horách, zvláště v *Šumavě*, pak okolo *Křivoklátu*; vinic nejvíce u *Mělníka* a *Lovosic*; chmelnic u *Žatce* a *Rakovníka*, kdež nejlepší chmel se daří; zahrad nejvíce u *Litoměřic*.

Úhrnem. Půdy *neplodné* jest v Čechách jen málo (4 1/2 %). Půda *plodná* rozdělena jest v *role*, *lesy*, *louky*, *pastviny*, *zahrady*, *chmelnice* a *vinice*. Vinic jest nejméně, rolí nejvíce (skoro 1/2 veškeré půdy).

Živočišné. Z *jednokopytníků* chovají Čechy skoro jen *koně*, pro ně nejlepší *hřebčinec* jest v *Kladrubech*; *skotu* chovají mnoho; *ovcí* počtem méně než *skotu*, ale *plemena* *jemnorouného*; *koz* méně. V *oborách* hájí *výbornou vysokou zvěř* a *bažanty*, *doma* *krmí* mnoho *hovědí*.

P r ů m y s l.

Tkaniny. Podél *Rudohor* a *Sudet*, od *Aše* na v. až k *Josefovou*, v *nejlidiatějších krajinách*, *prospívá* *průmysl bavlnický*; mezi *Libercem* a *Fridlandem* *soukenický*; podél *Sudet* a na *vypnulíně Českomoravské*, kdež *len* *hojně* *pestují*, *průmysl plátenický*,

jenž soustřeďuje se v Trutnově; v *Rudohorách* pletou jemné krajky.

Ze železa vyrábějí nejvíce v krajinách, kde železnou rudu a uhlí těží, mezi *Plzní, Kladnem, Hořovicemi* a *Příbramí*; strojů vyrábějí nejvíce v *Praze*, na *Smíchově* a jinde v *okolí Pražském*.

Sklárny jsou v prahorních krajinách, kde hojně čistého křemene nalézají, to zvláště v *Šumavě*, pak na hranici dolnorakouské, moravské, pak v nejsevernějším cípu Čech; kdež největší česká sklárna jest v *Novém Světě*, a jinde po různu; v *Jablonci* soustřeďuje se broušení skla a výroba umělých drahokamů.

Továrny na sirky v *Sušicích* a vůbec v místech podél *Šumavy*, z jejichž velikých lesů spracují ročně mnoho dříví; na porculánové a hliněné výrobky v Chebském kraji, zvláště u *Karlovyh Varů*; v *Po-labské rovině*, kdež úrodná půda plodí hojně řepy, nejvíce cukrovarů; pivovary po celé zemi, nejvíce proslul *Plzeňský*; z továren na tabákové zboží v *Sedlci* u Kutné Hory největší; tiskáren v *Praze* nejvíce.

Z odvětví průmyslu českého nejvíce prospívá výroba tkanin, pak výroba zboží kovového, zvláště železného a sklárství.

V průmyslu vůbec Čechy *velmi pokročily*, kromě Dolních Rakous nade všechny ostatní země rakouské.

O b e h o d.

Vodními dráhami pro lodí jsou jen *Vltava* od *Budějovic* a *Labe* od *Mělníka*; pro pltě neb vory jest mnoho řek splavných; *Švarcenberská stoka* v *Šumavě* a některé menší průplavy jsou jen pro plavení dříví; silnic, železnic a telegrafů jest v Čechách *velmi mnoho*; vůbec spojovadel *kromě* loďních průplavů a moře *druhy všechny* a všech hojně.

Obchod dováží sůl z *Horních Rakous*, zboží kolonialné (u. osadní) a mnohé jiné z *Hamburka* a *Tersta*; vyváží průmyslové výrobky, ale také obilí, dříví a jiné plodiny, i jest v zemi české, hustě zalidněné, velmi průmyslné a četnými spojovadly opatřené, také *velmi čilý*.

Zřizování.

Vláda rozdělila zemi v okresy, *okresy* skládají se z *místních obcí*. Dříve byla země česká rozdělena ve 18 *krajů*, jichž *krajská města* byla: *Praha, Mladá Boleslav, Jičín, Králové Hradec,*

Železářský.

Skláren
150.

Jiný.

Útrnem.

Vábec.

Spojovadla.
Vodní dráhy.

Ostatní.

Vábec.

Zboží.
Dováží.
Vyváží.

Rozdělení.

ok. Rejtm. ~~218~~ ok. zmr. 218.
90

Chrudim, Čáslav, Tábor, Budějovice, Písek, Plzeň, Cheb, Žatec, Litoměřice.

- Zastupitelstva.** Sněm: 242 poslanců. Zemské zastupitelstvo nazývá se *sněm* a složeno jest z *poslanců*, kteří kromě 1 arcibiskupa, 3 biskupů a 2 rektorů Pražských universit občanstvem jsou voleni. Sněmu ustanovuje císař *předsedu*, jemuž přísluší název *nejvyšší maršálek*. Sněm volí si ze sebe *zemský výbor* (8 členů), kterému nejvyšší maršálek předsedá.
- Ostatní.** Každý okres volí si své *zastupitelstvo okresní*, každá obec své *zastupitelstvo obecní*.
- C. k. úřady:** okresní, C. k. okresní *hejtmanství* spravuje jeden neb i více okresů, které pak dohromady též okresní hejtmanství slují. — C. k. okresní *školní radě* předsedá okresní hejtman a podřízeny jsou všechny obecné školy. — C. k. okresní *soud*. — C. k. *berní úřad*.
- zemské,** Okresní hejtmanství a městské úřady samostatných měst Prahy a Liberce podřízeny jsou c. k. *místodržitelství*. — Okresní školní rady a střední školy podřízeny jsou c. k. *zemské školní radě*. — C. k. *vrchnímu zemskému soudu* podřízen jest 1 zemský, 1 obchodní soud (oba v Praze), 14 krajských soudů. — C. k. *finančnímu zemskému ředitelství* podřízeny jsou *okresní finanční ředitelství*, sídlící v krajských městech, a úřady *celní*. — Kromě těch ještě některé *jiné* c. k. úřady.
- vojenské,** Nejvyšší úřady vojenské jsou dvě c. k. armádní sborová velitelství, jedno v Praze a jedno v Josefově.
- Církevní.** Katolíkům v čele stojí 1 *arcibiskup* v Praze, a tři *biskupové*: v Litoměřicích, Králové Hradci a Budějovicích; každému biskupovi přidána jest *konsistoř*; konsistořím podřízeny jsou úřady *vikariátní* a úřadům vikariátním úřady *farní*.
- Evangelíkům helvetským i augsburským v čele stojí po 1 *superintendentu*, jim podřízeny jsou *senioraty*.
- Samosprávné.** V místních obcích vesnických *obecní představenstva*, v městských *purkemistrovské úřady*, v zemi *zemský výbor* jsou úřady, od příslušných zastupitelstev volené. *Obchodní komory*, pro průmysl a obchod zvolené, sídlí v Praze, Plzni, Chebu, Liberci a Budějovicích.
- Titul.** Čechům přísluší titul neboli náslov *království*; císař rakouský jest jeho králem. Panovnícímu rodu *Habsburskému* dostaly se Čechy po smrti Jagellovce Ludvíka r. 1526. Královská koruna a ostatní královské klenoty uloženy jsou v Praze, v chrámě sv. Víta. *Znakem* neboli erbem království českého jest dvouocasý stříbrný lev se zlatou korunou v červeném poli, pročež jsou barvami zemskými bílá a červená.
- Znak.**

Ústavy.

Obecné školy jsou jednotřídní až osmitřídní, *městanské* **Školy.**
trojtřídní. 1. Obecné.

Střední školy obecně vzdělávací jsou gymnasia, reálky a reální gymnasia; odborné střední školy: ústavy *pro vzdělání učitelů a učitelek*, dvě vyšší *hospodářské* školy; 1 *lesnická* (v Bělé); *obchodní*; *průmyslových* a nižších hospodářských škol více. (Viz statistickou tabulku na konci knihy.) 2. Střední.

University (2) a techniky (2) jsou v Praze, hornická akademie v Příbrami (1), ústavy theologické v *biskupských sídlech* (3). 3. Vysoké.

Jiné vzdělávací ústavy jsou: pro umění *výtvarné* Pražská **Jiné vzdělávací.**
malířská akademie, pro umělecký průmysl Pražská *umělecko-průmyslová škola*, pro hudbu Pražské *konseratorium*, po zemi mnohé *zpěvacké a některé hudební spolky*.

Pro nevidomé jsou 2 ústavy v Praze, pro hluchoněmé kromě **Dobročinné.**
Prahy ještě 3; pro choromyslné kromě Prahy ještě 2; sirotčinec 1 v Praze; nemocnic nad 100; pro děti od 4–6ho roku opatroven a škol mateřských více, a mnohé jiné ústavy dobročinné.

Obecných škol 49 45, z nich 160 měst, 14. 117 škol ve 109 školách, 22 tisíc km².

II. Markhrabství Moravské.

H r a n i c e.

Hranice česká směřuje od *Jindřichohradeckého výběžku* na sv. ku Králickému *Sněžníku*, zabíhá do Moravy českým výběžkem *Políčským*; od Sněžníku na v. směřuje krátká *pruská*; na jv. *slezská*, za ní vybíhá výběžek *Novojičtinský*; na jv. *uherská*, vybihající táhlým obloukem do Uher; na z. *dolnorakouská* až ke hranici české.

Úhrnem hraničí Morava s 1 zemí *cizí* a 4 *rakouskými*. **Úhrnem.**

1. Seřadme hranice ty dle *délky*. — 2. Se kterými zeměmi hraničí Morava na jednotlivých *světových stranách*? — 3. Které *poledníky* a které *rovnoběžky* jí probíhají? — 4. *Vyměříme* největší délku země Moravské. — 5. Načrtněme *obrys* země Moravské. **Úlohy.**

A. Popis přírodní.

1 Půda.

Českoněmecká vysočina.

Na hranici dolnorakouské zdvihají se z roviny úvalu **1. Polavské vrchy.**
Dyjskosvrateckého vrchy *Polavské*, osamotnělé, nevysoké, ale příkré a jeskyněmi prorýté.

2. **Českomoravská vypnulina.** Vypnulina Českomoravská svažuje se od hranice české povlovně až k údolí dolní *Litavky* a údolí dolní *Hané*.

Na ní prohýbají se dlouhá údolí říčná a pnou se pahorky mírné, v pole vzdělané neb lesy porostlé; od výběžku Poliického na jz. k městu *Žďáru* ční vrchy *Žďárské*, nejvýše hora *Žákova*; v nejzápadnějším cípu vrch *Javořice* nejvýše v celé vypnulíně; od údolí *Svitavského* na v. propast *Macocha* a několik jeskyň.

836 m.

3. **Sudety.** V severním cípu země, od údolí *Sázavského* na s., pnou se Sudety Kladské, z nich strmí na hranici československé *Králický Sněžník*, na hranici slezskopruské *Psí hřbet*. Blízko Psího hřbetu končí se Sudety sedlem Ramsovským u slezské vsi Ramsové.

a) Kladské.

b) Jeseník.

Praděd
1490 m.

Od sedla Ramsovského po hranici slezské *Jeseník* stoupá až k hoře *Pradědu*, od *Praděda* níží se, až se končí vrchy *Oderskými*, svažujícími se do údolí *Dolní Bečvy*.

4. Úhrnom.

Polavské vrchy, vypnulina Českomoravská a Sudety náležejí k vysočině Českoněmecké, která na Moravě h. *Pradědem* (1490 m) nejvýše strmí (Vel. Arborec 1455 m).

K a r p a t y.

1. **Chřiby.** Od širokého údolí dolní *Hané* a údolí dolní *Litavky* na jv. nízké pohoří Chřiby (n. Hřibecí).

2. **K. Bílé.** Po hranici uherské postupují Karpaty Bílé, složené z bílého vápence, na s. až k údolí Horní Bečvy. Od pohraničního pohoří Bílých Karpat vybíhají do země a blíží se Chřibům hory *Vyzovské*, u jejichž severní paty město *Vyzovice* [Vyz.].

3. **Bezkydy.**

a) Pohraničné.

Od údolí horní Bečvy po hranici do Slezska *Bezkydy pohraniční*; z nich ční i pramene obou Bečev h. *Trojačka* [Troj.] nejvýše. Od Bezkyd pohraničních vybíhají do země:

b) Vsacké.

a) Od *Trojačky* na z. až do úvalu *Hornomoravského*, jsouce *Dřevnicí* odděleny od hor *Vyzovských*, *Bezkydy Vsacké*, uprostřed nich město *Vsetín* [Vs.], západněji památný vrch *Hostýn* (r. 1241) [Host].

c) Radhošské.

b) Od *Trojačky* na sz. vybíhají, jsouce oděleny údolím *Dolní Bečvy* od Bezkyd *Vsackých*, *Bezkydy Radhošské*, na s. až do údolí *Oderského*, které je liší od Sudet. Z nich vyniká hora *Radhošť* [R], pohanským Moravanům posvátná, na v. *Kněhyna* (kněžna) [Kn] a *Smrk* [Sm].

1340 m.

Úhrnem pnou se Karpaty od hranice uherské v zemi až do údolí dolní Litavky, dolní Hané, dolní Bečvy a Odry. Údolí u obou Bečev je nejdelší a nejhlubší, středohora Smrk strmí nejvýše.

Úhrnem.

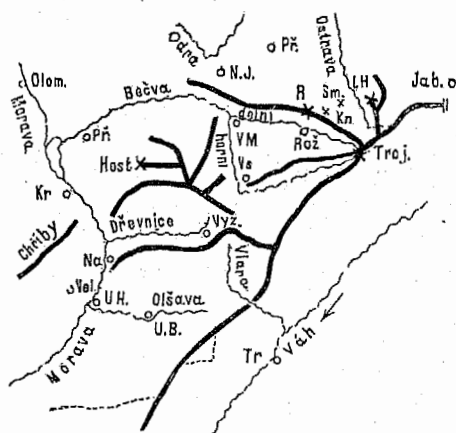
1340 m.

Roviny.

Mezi vrchy Polavskými a Chřiby, dále mezi Chřiby a vypnulínou Českomoravskou táhne se rovina podlouhlá, úval Dyjskosvratecký.

1. Úval Dyjskosvratecký.

Výkres 4.

Mezi Chřiby a Karpatami Bílými podél ř. Moravy úval 2. Ú. Dolno-
Dolnomoravský až k horám Vyzovským. 2moravský.

Mezi Bezkydami Vsackými a Chřiby, a dále mezi Su-3. Ú. Horno-
detami a vypnulínou Českomoravskou táhne se úval Horno-
moravský až k Sudetám Kladským. 3moravský.

Z úvalů těch nejdelší jest Hornomoravský, úrodné jsou úhrnem.
všecky.

Půda moravská úhrnem.

1. Vytkněme hory pohraniční. — 2. Vytkněme jednotlivé a) vysociny, b) pohoří, c) hory, d) přesmyky, e) údolí, f) jeskyně, g) roviny. — 3. Směry jednotlivých pohoří a rovin dle světových stran.

Úlohy.

Půda moravská rovinou jest z části malé, hornatou na Tvarem.

pomezí uherském a opavském, ale *pahorkatinou* a *vrchovinou* je hlavně.

Výškou.
Nížina.

Nížinou (do 200 m) jest úval *Dyjskosvratecký* a *Dolno-moravský*, *Hornomoravský* jen k městu Olomúci, pak některá *údolí říčná* částečně, úhrnem část země skrovná; vysočina *Českoněmecká* zabírá celé země dobrou polovici, ostatek vysočina *Karpatská*.

Vysočina.

Nejniže.

Půda moravská svažuje se nejniže *hladinou výtoku moravského*, tedy nejnižším cípem, ač značně výše než nejnižší místo české; *vrcholem sudetského Praděda* (1490 m) pne se *nejvýše*. Celkem svažuje se země směrem od místa nejvyššího k nejnižšímu hlavně od severu k *jihu*.

Nejvýše.

Svah.

2. Vodstvo.

Řeky mimo *poříčí moravské*.

Sázava.

Z Čech zabíhá do hor *Žďárských Sázava*, *Sázavou* náleží malá částečka země moravské k *Polabí*.

Odra.

Z vrchů *Oderských* vytéká *Odra* úrodným údolím, jež mezi vysočinou *Českoněmeckou* a *Karpatskou* se šíří, sluje *Kravařsko* (*Kuhländchen*).

Pobožky.

Do *Odry* spěje od *Praděda* *Sudetami Moravice* (ř. *Opavou*), z *Bezkyd* pohraniční *Ostravice*.

Poříčí.

Poodří zabírá na *Moravě* úzký prah podél *Opavska* a *výběžek Novojičínský*.

Vlára.

Pohraniční *hřbet Bílých Karpat* uprostřed přerván jest *příčným údolím*, kterým spěje *řeka Vlára* do *Uher* k *Váhu*, a kterým jindy *Uhři* podnikali *neprátelské vpády* na *Moravu*.

Řeka Dyje.

Dyje Moravská pramení se v *jihozápadním cípu země Moravské*, spěje do *Dolních Rakous*, odkud *sesílená Dyj Rakouskou* vrací se na *Moravu*, tam *klikatým tokem* na v. se *vinouc* u vrchů *Polavských* pije *Jihlavku* v *úvale*, jež po *řekách* těch sluje *Dyjskosvrateckým*.

Svratka.

Svratka přitéká z vrchů *Žďárských* a pije z *leva Svitavu*, pak *Litavku*, ze *Chřibů* *přibývající*, a *vlévá* se v *Jihlavu*, jež *přitékajíc* od *hranic českých* *sesiluje* se *Oslavou* a *Jaroměřicí*.

Jihlava.

Poříčí.

K *Podyjí* náleží *jihozápadní polovice země Moravské*.

M o r a v a.

Morava pramení se v severním cípu země, na *Králickém Sněžníku*, z vápencových *jeskyň*, které potaženy jsou hmotou měkkou, tvarohu podobnou, *Tvarožné* díry slují, a stéká brzy v severní cíp *úvalu* Hornomoravského.

Morava.
Pramen.

V úvale Hornomoravském vtékají do Moravy: Od Praděda *Děsná*; z údolí, které klikatí se mezi Sudety Kladské a vypnulínu Českomoravskou, *Sázava*, z Jeseníka *Bystřice*, blíže Chřibů *Haná*, naproti nim *Bečva*.

V úvale Hornomoravském.

[Viz výkres 4. na str. 25.] U bezkydské h. Trojačky pramenící se *Bečva Horní* vine se hlubokým *údolím*, které Karpaty Bílé odděluje od *Vsackých*, a púí pak tyto, až spojuje se s *Bečvou Dolní*, přitékající též od Trojačky *údolím* hlubokým mezi Bezkydami Vsackými a Radhoštskými. *Spojená* *Bečva* zatáčí se pak *údolím*, mezi Vsacké a Oderské vrchy povlovně se prohýbajícím a tak vysočinu Karpatskou od Českoněmecké oddělujícím, do *úvalu* Hornomoravského, kde v Moravu se vlévá. Ku *Pobečví* náležejí skoro všechny Bezkydy na Moravě.

Bečva.

V úvale Dolnomoravském přitéká do Moravy z údolí mezi Bezkydami Vsackými a Karpatami Vyzovskými *Dřevnice* z Bílých Karpat *Olšava*, ze Chřibů *Stupava*, krátce za hranicí *Dyje*.

V úvale Dolnomoravském.

Vodstvo moravské úhrnem.

Úlohy. I. Jdouce po *hranici* zemské vytkneme, kde jí která řeka *značí*. — 2. Které řeky z *ciziny* přitékají, které *do ní* vytékají? — 3. Vytkneme *směry* větších řek. — 4. Které řeky směřují tokem svým k *vrchům Polavským*? — 5. Které řeky s jednotlivých *vysočin* stékají? — 6. Vytkneme *předěl* mezi poříčím ř. Moravy a řek ostatních.

Úlohy.

Tokem v zemi nejdelším vyvíjí se *Morava*, pak *Dyje*.

Vývoj.

Poříčí ř. Sázavy náleží ku *Polabí*, poříčí ř. Vlárý a Moravy k *Podunají*, mimo ně jest ještě *Poodří*; *úhrnem* náleží Morava k poříčí *tří* hlavních řek, z nichž jest *Polabí nejmenší*, *Podunají největší*, mnohem větší než obě ostatní.

Potlí.

Polabí náleží k *Severomoří*, *Poodří* k *oumoří Baltického*, *Podunají* k *Černomoří*.

Oumoří.

Největší a nejdůležitější řeka moravská jest *Morava*.

Nejdůlež. ř.

3. Vzduch.

Úhrnem. Na Moravě, na severu od chladných větrů severních ho-
rami *chráněné* a na jihu nížinou teplým větrům jižním *otevřené*,
Nejteplejší. vane vzduch úhrnem *teplejší než v Čechách*; nejteplejší u *dolní*
Dyje a v obou nižších úvalech, že tam víno hojně se daří;
Nejchladnější. nejchladnější na *výšších hor* Sudetských a Bezkydských.

B. Místopis.

A. *Místa na poříčí Dyjském kromě Svatky.*

- I. I. *Až k ústí Svatky.* Na *ostrově ř. Dyje*, nedaleko jejího výtoku
Břeclav. ze země, Břeclav (Lundenburg), bývala za Přemyslovců sídlem zvláštního
úředního knížectví.
Lednice. Na sz. Lednice (Eisgrub), městečko a veleskvostný *zámek* boha-
tého knížete Liechtensteina se sady velmi rozsáhlými a nádherně za-
řízenými i velikou oborou.
Hustopeč. Na s., při úvalu Dyjskosvrateckém, Hustopeč (Auspitz), *tržiště* na
dobytek, z Uher přiháněný.
Mikulov. Na jihu *Polavských* vrchů, skoro na hranici dolnorakouské, Mi-
kulov (Nikolsburg); v něm ujednáno *příměřím* (1866) mezi Rakouskem
a Pruskem. Na blízkou 3 vesnice *Chorváty* obydlené.
II. II. *U ostatní Dyje.* U prostředního oblouku ř. *Dyje*
Znojmo (Zuaim). Až k němu sahá nížina Dyjská, krajina to
12.000. velmi úrodná, plodící mnoho okurek a jiné zeleniny i vína, na
hranici sídel slovanských a německých. Bývalý *hrad* úředních
knížat znojenských (Přemyslovských) jest dosud částečně za-
chován. Znojmo jest *královské město*, založené od krále
Václava I.
Bitov. Dále městečko Bitov (Vöttau) se starým hradem, který náleží
k hradům nejzachovalejším a v dějinách moravských nejdůležitějším;
posud obklíčen jest silnými hradbami a věžemi, chová knihovnu a jiné
památky po slavném chorvátském hrdinovi *Mikuláši Zrinském*.
Telč. Na vrchovišti moravské Dyje, na v. od h. *Javořice*, Telč.

B.

B. Na poříčí ř. Jihlavy.

- I. I. *U Jaroměřice:* Moravský Krumlov (Kromau); městečko Jaro-
M. Krumlov měřice, po němž *řeka* ta *Jaroměřic* sluje, dále *Moravské Budějovice*
Jaroměřice. (Mährisch-Budwitz).
Budějovice. II. *U Jihlavy:* Blízko ústí ř. *Oslavy* u Ivančic (Eibenschitz) pěstují
II. nejlepší *chřest*.
Ivančice. III. *U Oslavy:* Oslavany, kamenouhelné doly; — dále u Náměstí
Oslavany. Náměst. III.

ves Kralice, ve které čeští Bratři v 16. století vytiskli *bibli Kralickou* (šestidílnou), vzorně správně do češtiny přeloženou; dále u *Oslavy* Velké Meziříčí.

IV. U střední *Jihlavy* Třebíč.

V. U horní *Jihlavy*, blízko hranice české, Jihlava (Iglau), na výšině Českomoravské vypnuliny, prospívá namnoze továrnamí *soukenickými* i jinými. Na blízku stojí na hranici české nízký pomník „královský kámen“ řečený, jehož nápis hlásá, že na tom místě král *Ferdinand I.* do Čech vjížděje stavům českým přísahal.

C. Na potočích řeky Svatky a České Sázavy.

I. U *Litavky* Slavkov (Ansterlitz) s nádherným zámekem knížat z *Kounic*, jež zřídil slavný ministr císařovny Marie Terezie Václav z *Kounic*. U Slavkova císař *Napoleon I.* zvítězil za rok po svém nastoupení v bitvě trojcařské. — Od Slavkova na s. ves *Slavkovic*, u které císař *Josef II.* na poli několik brázd vlastnoručně vyoral.

II. U dolní *Svatky*, v *úvale Svateckém*, *Rajhrad* (Raigern), městečko s bohatým *benediktinským opatstvím*, od knížete *Břetislava I.* založeným. — Od *Ivančic* na s., u *Rosic kamenouhelné doly*, bohatší ještě než u nedalekých *Oslavan*.

III. V *potočích řeky Svitavy*: u ř. *Svitavy* ves *Hamry* n. *Adamov* (*Adamsthal*), se železnými *hutěmi*; na blízku duje se ve vápencovité tam vysočině Českomoravské dlouhá jeskyně *Býčí Skála*. — Severněji u *Svitavy Blansko*, se železnými *hutěmi*; na sv. hluboká propast *Maccocha*, dále u vesnice *Sloupa* rozsáhlé *jeskyně*. Na sz. *Kunštát* se starobylým *hradem* na vrchu, rodné sídlo pánů z *Kunštátu*, od nichž slavný český král *Jiří* pocházel. — Ve vrchovišti ř. *Svitavy*, nedaleko české hranice město *Svitavy* (*Zwittau*), jichž obyvatelstvo žije se namnoze průmyslem *bavnickým*.

IV. U střední *Svatky*, od *Blanska* na z., *Tišňov* (*Tischnowitz*); dále na s. zachovaný starý *hrad Pernstein*.

V. U ř. *Sázavy* *Žďár* (*Saar*), po němž blízké *vrchy* *Žďárskými* slují.

D. Na ostatním potočích Moravy až k ř. *Dřevnici*.

I. *Až k ústí Olšavy*: Nedaleko *výtoku Moravina* *Lanzhot* (*Lands-hut*), *nejjižnější* město moravské.

U pobočky *Stupavy*, na úpatí *Chřibů*, *Kyjov* (*Gaia*).

Na hranici uherské, kde ř. *Morava* počíná *nositi lodí*, *Hodonín* (*Göding*).

Na sv., nedaleko *uherských hranic*, *Strážnice* (*Strasnitz*), jindy několikrát spustošená uherskými vpády.

II *Uherské Hradiště* (*Ungarisch-Hradisch*) na levém

Kralice.

Vol. Meziříčí.

IV. Třebíč.

V. Jihlava
22.000.

C.

I.
Slavkov.

r. 1805.

Slavkovicce.

II.
Rajhrad.

Rosice.

III.
Hamry.Blansko.
Sloup,
Kunštát.

Svitavy.

IV.
Tišňov.
Pernstein.

V. Žďár.

D.

I.
Lanzhot.

Kyjov.

Hodonín.

Strážnice.

II.
Uh. Hradiště.

břehu ř. *Moravy*, při ústí ř. *Olšavy*, jindy pevnost od krále *Přemysla Otakara II.* proti Uhrům založená, pak *krajské Staré Město*. Naproti němu, na pravém břehu, ves *Staré Město*, snad na místě starověkého *Velehradu*, v němž velkokníže *Svatopluk* síděl, a z něhož sv. apoštolové *Cyřil* a *Methoděj* křesťanskou víru šířili.

Nový Velehrad. Na sz., na svahu *Chřibů*, *Nový Velehrad*, veliký zámek, bývalé to cisterciácké opatství, s velikým poutnickým chrámem. Na jz. na jednom vrchu *Chřibském*, *Buchlov*, dobře zachovaný *starý hrad*, památný v dějinách moravských.

III.
Uh. Brod.

III. *Vpoříčí ř. Olšavy*: uprostřed údolí ř. *Olšavy* *Uherský Brod*; domovina slavného učitele a posledního biskupa českých Bratří *Jana Amosa Komenského*: na sv. *Luhačovice*, *lázně*.

Luhačovice.

V *poříčí* *Vlářském Brumov*; v krajíně té jako i dále v horách *Karpatských* obývají moravští *Valaši*, kteří hlavně chovem bravu se živí.

Brumov.

Napajedln.

U ř. *Moravy*, na západní patě pohoří *Vyzovského*, *Napajedla*.

IV.
Liptál.
Vyzovice.

IV. *Dřevnice*: *Liptál*, v němž *Valaši* vyrábějí ročně množství kuliček do obchodu; dále *Vyzovice*, po nichž blízké sluje *pohoří Vyzovským*.

E.

E. Na poříčí ř. Moravy až k ústí ř. Bystřice.

I
Kroměříž
12.000.

I. *Na pravém poříčí*: U ř. *Moravy*, v úvale *Hornomoravském*, kde úval ten šířiti se počíná, *Kroměříž* (*Kremsier*), s velkolepým *zámkem* *olomúckého arcibiskupa*, ve kterém zasedal (r. 1848) první říšský sněm rakouský.

Vyškov.

U střední *Hané*, ve velmi úrodném údolí, mezi vysočinou *Česko-německou* a *Karpatskou*, *Vyškov* (*Wischau*).

Prostějov
19.000.

Na ssv. *Prostějov* (*Prossnitz*), největší *hanácké* město, hlavní tržiště na obilí veškeré úrodné krajiny *Hané*.

Plumlov.

Na z. *Plumlov*, u paty vrchu, na kterém zámek o šesti poschodích vysoký krásně se nese, a z něhož širá vyhlídka v úrodnou a půvabnou tam krajinu se otevírá.

Tovačov.

V úvale *Hornomoravském Tovačov*, *hanácké* město se *zámkem*, v němž v 15. století síděl zemský hejtman *Otíbor z Cimburka*, který sepsal „knihu *Tovačovskou*“, sbírku to práv a obyčejů moravských.

II.
Přerov
11.000.

U Bečvy: *Přerov* (*Prerau*) u křižovatky *železnic* pro obchod výhodně položeno.

Lipník.

U Bečvy: mezi *Oderskými horami* a *Vsackými Bezkydami* *Lipník*; na jeho hřbitově ozývá se za tichého večera až dvanácterá *ozvěna*; — u nejsevernějšího ohebu ř. *Bečvy* *Hranice* (*Weisskirchen*), bývalé *krajské* město, na blízku *lázně Teplice*.

Hranice

Val. Meziříčí.

U stoku obou *Bečev* *Valašské Meziříčí*, a u *Horní Bečvy*

v hlubokém údolí mezi horami *Vsackými* Vsetín, důležitější to město moravských *Valachů*. Vsetín.

V hlubokém údolí *Dolní Bečvy*, pod Radhoštěm, městečko Rožnov (Rožnau) s léčebným ústavem, v němž se žinčicí (syrovátkou) léčí. Rožnov

F. Na ostatním potočích ř. Moravy.

I. Při ústí ř. *Bystřice* do Moravy, uprostřed Hornomoravského úvalu, Olomouc (Olmütz), velká *pevnost*, sídlo *arcibiskupa* moravského. Olomouc bývala sídlem *úředních kniharů* Přemyslovských jako Brno, Znojmo a Břeclav; u ní bitva r. 1241. Poslední Přemyslovec, král Václav III., v Olomouci dne 8. srpna r. 1306 byl zavražděn. V Olomouci císař Ferdinand V. postoupil vládu císaři *Františkovi Josefovi I.* dne 2. prosince r. 1848. Olomouc 20.000.

II. *Až k ústí Děsné*. Na s., na úpatí hor *Jesenických*, Šternberk, středisko širé *plátenické* a *bavlnické* tamější krajiny; na jz. ves Žerotín, původní sídlo slavného *panského rodu Žerotínů*. Šternberk. 14.000. Žerotín.

Na sz. *Unčov* (Mährisch-Neustadt), v širé *rovině Hornomoravského úvalu*.

V horním údolí *Třebovky*, nedaleko české hranice, Moravská Třebová (Mährisch-Trübau); tam a dále na výšinách *vypnuliny* Českomoravské *len* se daří, a lidé namnoze se živí *tkalcovstvím*. — Nad dolní *Sázavou*, v severním cípu úvalu Hornomoravského, Zábřeh (Hohenstadt). Zábřeh.

III. V *nejhořejší končině potočích Moravského*: U ř. *Děsné*, v nejhořejším konci úvalu *Hornomoravského*, na patě hor *Jesenických*, Šumberk (Schönberg), provozuje hlavně *plátenictví* a *soukenictví*; u potoka tekoucího od *Praděda* do *Děsné Sobotín* (Zöptau), s *doly* na železo a *veldělnou* na *železné výrobky*; — na sz. *Veliký Losín* (Gross-Ullersdorf), *lázeňské* místo se širým vřídlem. Šumberk. 111. Sobotín. Veliký Losín.

U paty *Králického Sněžníka* *Staré Město*, nejsevernější městečko moravské, s *doly* na *tuhu*. Staré Město.

F. Na Poodří.

U *Ostravice* Moravská Ostrava (Mährisch-Ostrau), s rozsáhlými kamenouhelnými *doly*, a na j. *Vítkovice* s vysokými *pecemi* a *válcovými*; *Místek* prospívá *průmyslem bavlnickým*. — V údolí jednom hor *Radhošských* *Příbor* (Freiberg). Příbor. 14.000. Vítkovice. Místek. Příbor.

Na jz. *Nový Jičín* (Neutitschein), v úrodném, pěkném a hustě zalidněném *Kravařsku*, které *jiudy* náleželo *pánům z Kravař*. *Kravařsko* (das Kuhländchen) bylo od *divokých Tatařů*, když se hualí r. 1241 podél *Odry* do Moravy, spu-

stošeno a pak *německými obyvateli* osazeno, i jest posud skoro samými Němci obydleno.

Hodslavice.

Na jih, v horách *Radhošských*, ves Hodslavice, rodiště slavného dějepisce *Palackého*; — ve výběžku, do Opavska daleko zabíhajícím, Fulnek uprostřed *Kravařska*, býval hlavním sídlem *Českých Bratrů*.

Fulnek.

Enklavy.

K Moravě náleží v Slezsku *Osoblažsko* a ještě dvě jiných *enklav*, jež volí poslance do jejího sněmu; jinak úřadům slezským jsou podřízeny.

G.
Ob. 83.000.

G. Hlavní město.

Poloha.

Brno (Brünn) leží skoro o 1 šířkový stupeň jižněji než Praha a 2 délkové stupně východněji, v *jíhozápadní polovici* země moravské, na severním konci *úvalu Dyjskosvrateckého*, mezi ř. *Svitavou a Svatkou*, 230 m nad mořem (Praha 200 m).

Části.

Budovy.

Brno skládá se z vnitřního města a z předměstí, mezi nimiž staré Brno. *Chrám* biskupský sv. Petra na nejvyšším místě města, jemuž říkají Petrov, založený již od knížete Mojmíra a posvěcený od sv. Metoděje.

Úřady.

Živnost.

V Brně sídlí nejvyšší zemské úřady, biskup a jsou mnohé vzdělávací ústavy; obyvatelů 83.000; Brno vyniká *továrnickým* průmyslem, zvláště *soukenictvím* nade všechna města v říši.

Dějiny.

Na z., na vysokém kopci, hrad *Špilberk*, byl za starodávna župním hradem župy Brněnské, pak sídlem úředních knížat Brněnských a později markhrabí moravských, konečně do nedávna státním vězením, nyní jest obydlen vojskem. Ve válkách šťastně se ubránil i Husitům i Švédům. *Město* samo jest též starobylé a vzmohlo se zvláště průmyslem a obchodem, ležíc na cestě mezi Uhrami a Čechami i mezi Slezskem a Rakousky.

II.

H. O místech vůbec.

Úlohy.

1. Jmenujme z místopisu některé a) hrady, b) zámky, c) kláštery moravské. 2. Sepišme města mající obyvatelů a) nad 20 tisíc, b) nad 10 tisíc.

Města
královská.

Znojmu, Jihlavě a některým jiným městům přísluší titul „měst královských.“

Počet.

Měst a městeček méně než 300, *vesnic* 3 tisíce, všech míst 3/4, tisíce. (V Čechách měst a městeček 600.)

C. Popis obdanský.

Obyvatelstvo.

Ob. nad 2 mill.

Okres Krumlovský zalidněn jest nejméně, Novojičtinský a vůbec okresy podél hor Sudetských (jako i v Čechách) nejhustěji. Srovnáme-li nejhustěji obydlený okres Moravskooostrovský s nejlidnatějším okresem v Čechách, Rumburským, shledáme, že jest méně hustě zalidněn.

Co do pohlaví jest i na Moravě jako v Čechách lidí ženského pohlaví více než mužského (o 4%).

Němci zaujali na s. *Jesenické hory* a *Kravařsko*, na j. sídlí podél *Dyje* sousedíce tu s německým obyvatelstvem dolnorakouským, pak v národuostních *ostrovech* u *Jihlavy*, u *Moravské Třebové* a j. a ve větších městech.

Na hranicích českých a skoro po veškeré Českomoravské vysocině obývají *Horáci* a liší se řečí od češtiny nejméně; v úrodné krajině na řece Hané a v okolí jejím obývají *Hanáci*, od Chřibů jv. *Slováci* sousedíce se Slováky uherskými; v hořejším hornatém pohoří Bečvy obývají *Valaši*, *Valašské Meziříčí* jest jejich středisko.

Israelité rozptýleni žijí mezi Čechy i Němci, hlavně ve městech.

Němců jest $\frac{1}{4}$, Čechoslovanů $\frac{3}{4}$ všech obyvatelů.

Israelitů poměrně jako v Čechách (2%), evangeliků *augsburských* polovice kolik Israelitů, *helvetských* skoro tolik jako Israelitů, ostatní obyvatelé jsou *katolíci*.

Lidnatost.
Nejméně.

Nejhustěji.

Pohlaví.

Národnost.
Němci.

Čechoslované

Israelité.

Počty.

Věra.

Živnosti.

Přírodniny.

Železa nejvíce dobývají u *Blanska* a *Hamrů*, pak u *So-
botína*; uhlí u *Moravské Ostravy*, u *Rosic* a *Oslavan*, tuhy u *Starého města*.

Kromě těchto nerostů těží na Moravě ještě kamenec, hlinu porculánovou, olovo, zinek a několik jiných. Drahých kovů, drahokamenů a soli Morava neposkytuje.

Hlučnější lázeňská místa jsou: v Bílých Karpatech *Luhačovice* s kyselkou, v Sudetách *Veliký Losín* se sirným vrídlem; vůbec prýští se v zemi Moravské léčivých vod mnohem méně než v Čechách. Kromě nich jest v *Rožnově* léčebný ústav.

Nerostné.
Železo.
Uhlí.
Tuha.

Jiné.

Lázně.

Úhrnem. Úhrnem těží Morava *nerostných přírodnin* nejen prostně, ale i poměrně méně než Čechy, zejména méně jich druhů; poskytují zvláště hojně uhlí, železa více než v Čechách a tuhy, není nerosty užitečnými chuda.

Rostlinné. Nejlepší *role* jsou na *Hané*, úrodností proslulé, *vinic* a *zahrad* nejvíce jest podél řeky *Dyje* od Znojma k ústí, nejteplejší to krajíně moravské.

Půda. *Vábec* jest *půdy* neplodné na Moravě jen 3 1/2% (v Čechách 4 1/2%); z *půdy plodné* jest rolí nad 1/2, po rolích nejvíce lesů, nejméně *vinic*, 1/2%

Kolik. Jednotlivých plodin dobývají na Moravě poměrně jako v Čechách, jen *obilí* poměrně ještě více, majíce orné půdy též více, pak *vína* poměrně více.

absolutně
Živočišné. Na Moravě, rostlinnými plodinami pozeňnané, chovají pěkné koně, zvláště na *Hané*; skotu mnoho, nejlepší v *Kra-vařsku*; ovcí chovají nejvíce v *Karpatkých* horách, kdež na výšinách pasákům zbudovali *salaše*, podobně jako v Alpách; tam vyrábějí výborný ovčí sýr (*brinzu*) a v *Rožnově* léčí ovčí syrovátkou (*žinčicí*). *Vábec* chovají na Moravě, mající půdu úrodnou, dobytka *mnoho*, zejména koní a vepřů poměrně více než v Čechách.

P r ů m y s l.

Výrobky: Soukenictví prospívá nejvíce v *Brně* a v okolí, pak v *Ji-
hlavě* a v okolí; látek bavlněných a lněných vyrábějí nejvíce na *hranicích českých* u Svitavy a Moravské Třebové, a na *hranicích slezských* podél *Jeseníka* (v *Šternberku*), v krajínách to výše položených a méně úrodných. Železné výrobky vyrábějí nejvíce na blízku železných a uhelných dolů, zejména jsou velké dílny v *Brně*, *Blansku*, *Sobotíně*, *Vitkovicích* a j.

Železné.

Nejvíce.

Vábec. V průmyslu *vábec* jest Morava skoro jako Čechy *velmi pokročilá*.

O b c h o d.

Vodní drahou pro lodi jest jen ř. *Morava*, a ta teprv od *Hodonína*, pro plť splavných řek jest více; *silnic*, *železnic* i *telegrafů* jest na Moravě jako v Čechách velmi mnoho; spojovadel *vůbec* kromě lodních průplavů a moře druhy všechny, a všech hojně.

Trhy ode dávna hlučné jsou v *Brně* na vlnu a vlněné zboží, v *Olomouci* na dobytek z *Haliče*, v *Hustopeči* na dobytek z *Uher*.

Zřízení.

Vláda rozdělila zemi v *okresy*, jednotlivé okresy skládají se z *místních obcí*. Dříve rozdělena byla *Morava* v 6 *krajů*, jichž krajská města byla: *Brno*, *Jihlava*, *Znojmo*, *Uherské Hradiště*, *Nový Jičín* a *Olomouc*.

Zastupitelstva obecní zařizena jsou jako v *Čechách*.

Zemský sněm skládá se ze 100 poslanců, volených občanstvem kromě 1 arcibiskupa a 1 biskupa; císař ustanovuje sněmu *předsedu*, jenž i *zemskému výboru* předsedá a *zemský hejtman* slove.

Úhrnem jsou na Moravě zastupitelstva dvojí, zastupitelstva *obecní* a *sněm*.

C. k. místodržitelství podřízena jsou *okresní hejtmanství* a *magistrátní úřady* měst, okresním úřadům nepodřízených.

C. k. vrchnímu zemskému soudu podřízen jest *zemský soud* v *Brně* a krajské soudy, sídlící ve městech krajských.

Samosprávné úřady jsou zařizeny jako v *Čechách*, jen okresních zastupitelstev není, nýbrž jsou jen silniční výbory.

Nejvyšší církevní úřad jest *arcibiskupství Olomúcké*, pak *biskupství Brněnské*, každé z nich má konsistoř. Jim podřízeny úřady děkanské (tolik jako v Čechách vikariatní) a děkanským úřady farní.

Evangelici augsburští i helvetští mají po jednom superintendentu, kterým podřízeny jsou seniorové.

Orlice bílé a *červeně šachované* v *modrém poli* jest známkem zemským. Panovníčímu rodu *Habsburskému* dostalo se markrabství Moravského zároveň s královstvím Českým.

Ústavy.

- Školy. Školy zařízeny jsou jako v Čechách. Školy *vysoké* jsou: v Brně *technika* a *theologický ústav*, v Olomúci *theologická fakulta*.
- Jiné, *Zemské museum* v Brně a jiné ústavy vzdělávací.
 Ústav pro *hluchoněmé* 1, pro *nevidomé* 1, oba v Brně, *nemocnice* a jiné dobročinné ústavy.

5 tisíc km².

III. Vévodství Slezské.

- Úlohy.
1. S kterými zeměmi hraničí Slezsko na jednotlivých *světových stranách*?
 2. Seřaďme hranice ty dle délky.
 3. Které *poledníky* a která *rovnoběžka* probíhá Slezskem?
 4. *Vyměříme* největší délku země Slezské.
 5. *Náčrtněme* *obrys* Slezska.

A. Popis přírodní.

1. P ů d a.

V Opavsku. Od pohraničního hlavního hřbetu sudetského vybíhají horské *rozsochy* do všeho Opavska, tak že teprve na hranici pruské u ř. *Opavy* malá rovina se táhne.

V Těšínsku. [Viz výkres 4.] Po hranici uherské postupuje hlavní hřbet pískovcových *Bezkyd* i prohýbá se přesmykem *Jablunkovským*, u něho město *Jablunkov* [Jab.]. Od hlavního hřbetu horské *rozsochy* odbočují daleko do země, tak že i tam teprv podél severní hranice malá *rovina* se táhne; rozsocha nejzápadnější strní horou *Lysou* [L. H.], v Těšínsku nejvyšší.

Lysá
1820 m.
Výška.

Nejnižším místem země Slezské jest v severozápadním cípu Těšínska *ústí ř. Olše* do Odry, málo pod 200 m nad hladinou mořskou, *nejvyšším* vrchol *Praděda* 1490 m (šumavský Veliký Arborec 1458 m vys.).

Nížina.
Vysočina.

Nížinou jest jen *část Těšínské roviny*, *ostatní země všechna* jest *vysočinou*, a to v Opavsku *Českoněmeckou*, v Těšínsku *Karpatskou*.

2. V o d ť v o.

Odra. Odra přitéká z Moravy, pije na moravské hranici *Opavu* od *Praděda* přitékající, kteráž sesílana jsouc *Moravicí*, též u *Praděda* vznikající, jest u vtoku *mocnější* než Odra; tato pak pije

dále pohraniční *Ostravici* a v nejnižším místě slezském *Olši*. Za hranicemi teče do Odry z výběžku Osoblažského *Osoblaha* (Hotzenplotz), a dále od Praděda *Běla*, již pije pobočka Odry Nisa Kladská. *Poodří* zabírá všechno Opavsko a západní Těšínsko.

Visla pramení se v jihovýchodním cípu Těšínském v *Bezkydech*, teče *horským údolím* do roviny *Těšínské*, a vytékající ze země pije z prava pohraniční *Bělu*. *Povislí* zabírá jen východní Těšínsko.

Visla.

Vytkneme jednotlivých řek 1. *přímky* a *směry* toku, 2. ze kterých *vysočin* které přitékají, 3. jich *prameny*, 4. kde která *hranici* zemskou značí, 5. naznačíme je do *výkresu*.

Útoky.

Vývojem nejdělním vyvíjí se *Opava*, i jest tedy nejdůležitější slezskou řekou; *poříčí* Slezsko náleží Oderskému a Viselskému, *pomoří* Baltickému.

Úhrnem.

3. V z d u c h.

Země Slezská jsouc na jihu proti *teplejším větrům* horami ohrazena, na s. *chladnějším větrům* otevřena, jest ovanuta vzduchem chladnějším než země Moravská.

B. Místopis.

A. V T ě š í n s k u.

A.

I. V *Povislí*: U ř. *Běly* město Bělsko (pol. Bělsk, něm. Bielitz); vzniklo se hlavně továrnami *na sukna* na město v Těšínsku největší.

I.
Bělsko
14.000.

Při *pramenech Vistinych* ves Visla, obšírně rozlehlá.

Visla.
200 km².

II. V *Poodří*: U ř. *Olše*, téměř *uprostřed* všeho Těšínska, Těšín (Teschen), město po Bělsku v Těšínsku největší.

II.
Těšín
18.000.

U paty Bezkydského *průsmyku Jablunkovského* Jablunkov; — u *Odry*, na hranici pruské, Bohumín (Oderberg), v *rovině*, *nejníže* položeno ze všech měst slezských, u něho železnice se křížují. — U dolní *Ostravice* ves *Polská Ostrava*, naproti Moravské Ostravě, s *kamenouhelnými doly* velmi rozsáhlými. U střední Ostravice *Frydek*, největší Čechy obydlené město ve Slezsku.

Jablunkov.

Bohumín
200 m.

Polská Ostrava.

Frydek
6000.

B. V O p a v s k u.

B.

I. V *poříčí Kladské Nisy*: V severozápadním cípu Javorník, u paty *Janské Hory* (Johannesberg), na které zámek s parkem *biskupa Vratislavského*, k jehož diecesi náleží severozápadní cíp Opavska a Tě-

I.
Javorník.

Gräfenberg.

šnská. — Blíže horní *Běly*, v Gräfenbergu, proslulé *lázně*, prostým sedlákem (Priessnitzem) založené, v nichž léčí se studenou vodou.

II. Osoblaha.

II. V potočce *Osoblaha*, ve *výběžku Osoblažském*, Osoblaha (Hotzenplotz) u řeky téhož jména, náleží s okresem jako enklava k Moravě.

III. Bruntál.

III. V potočce ř. *Opavy*: Skoro uprostřed *hor Jeseníckých* Bruntál (Freudenthal), vzmohlo se hlavně *továrnami bavlnickými i plátenickými*.

Krňov
12.000.

U ohebu ř. *Opavy*, na hranici pruského Slezska, Krňov (Jägerndorf), za starodávna hl. město knížectví Krňovského, nyní píše se od něho kníže Liechtenstein *vévodou Krňovským*; tam veliká výroba suken. Na pramenisku ř. *Opavy*, pod *Pradědem* Karlovy lázně (Karlsbrunn) s kyselkami.

Karlovy lázně.

IV. Bilovec.

IV. V *ostatním Poodří*: Od ústí ř. *Opavy* na jz. Bilovec (Wagstadt), na severním konci úrodného *Kravařska*. — V nejjižnějším cípu Opavském u ř. *Odry* město *Odry* (Odrau).

Odry.

C.

C. H l a v n í m ě s t o .

Poloha
250 m.

Opava (Troppau) leží blízko *hranice* pruské, na *pravém břehu* ř. *Opavy*, nedaleko ústí ř. *Moravice*, v *rovině* 260 m nad mořem (*Praha* 200 m a *Brno* 230 m). Obyvatelů jest 22.000, z polovice *Němců*, z polovice *Čechů*. Z budov nejpěknější jest starožitný *farní kostel*, gotickým slohem pěkně vystavěný, a knížecí *Liechtensteinský palác*. V městě sídlí c. k. *zemská vláda*, katolický *arcikněz*, náležející k arcidiecesi Olomúcké a j. úřadové.

Obyvatelů
22.000.

Budovy.

Úřady.

Od Opavy na jz. činí 12 vesnic enklavu moravskou.

D.

D. M í s t a ú h r n e m .

Největší,

Města mají obyvatelů: nad 10.000 *Krňov*, *Těšín* a *Bělsko*; nad 20.000 jen *Opava*.

Počty.

Úhrnem jest *měst a městeček* nad 1/4 sta, všech míst nad 700 (v *Čechách* měst a městeček 600).

C. Popis občanský.

Ob. nad 1/2 mill.

O b y v a t e l s t v o .

Národnost.

V *Těšínsku* od hranice *haléské* až za ř. *Olši* bydlí

1. Poláci.

Poláci, v *ostatním Těšínsku* a v *Opavsku* na sz. až k *Opavě*

2. Čechoslované

Čechoslované, v *ostatním Opavsku* a částečně i ve *městech*

3. Němci.

mezi *Slovany* *Němci*.

Ze všech Slezanů jest Čechoslovanů skoro čtvrtina ($\frac{1}{4}$), Poláků dobrá $\frac{1}{4}$, Němců $\frac{1}{2}$.

Úhrnem.

Evangeliků jest poměrně více než na Moravě i v Čechách, **Israelitů** méně, obyvatelstvo jest pak také hlavně katolické.

Věra.

Ž i v n o s t i.

Kamenného uhlí jest velmi rozsáhlé ložisko u *Polské Ostravy*, železo těží se nejvíce v Karpatách, *Ustrání* a okolí, břidlice a sádra v okolí *Opavském*. Lázeňská místa jsou: *Karlovy Lázně* s kyselkou a *Gräfenberg*.

Přírodní.
Nerostné.

Úhrnem nedobývají ve Slezsku druhů nerostných mnoho, hlavně těžíce uhlí a železo, pak ještě břidlici, stříbro, sádra a obyčejné stavivo, ale cenou téměř tolik jako na Moravě, uhlí samého více než na Moravě.

Půda jest celkem více horská a méně úrodná než v Čechách a na Moravě. *Chladnější* majíc *podnebí* Slezsko plodí i ovoce méně a víno žádnu.

Rostlinné.

Nejlepší skot chovají v *Kravařsku*, kteráž krajina u města *Bílovce* (*Wagstadt*) z *Moravy* zasahá do *Slezska*.

Živočišné.

V horských městech *Bruntále* a j. prospívá *bavlnictví* a *plátenictví*; v horách *Sudetských* provozují *plátenictví* hlavně po domácku; v *Bělsku*, *Opavě* a *Krňově* soukenictví; v *Trinci*, *Bělsku* a *Krňově* jsou *železářské* dílny.

Průmysl.

Spojovadla má Slezsko podobně dobře a hojně zařízená jako *Čechy* a *Morava*, jen *vodních drah* nemá.

Obchod.

Z ř i z e n í.

Suňm slezský zasedá v *Opavě*, má 31 členů, mezi nimi *biskupa* *Vratislavského*.

Suňm.

Nejvyšší politický úřad, c. k. *zemská vláda*, sídlí v *Opavě* *soudy* podřízeny jsou vrchnímu zemskému soudu v *Brně*.

Úřady.
Státní.

Slezsku přísluší nášlov *vévodství* (*das Herzogthum*); znakem jest *černý orl* pod korunou se stříbrným na prsou křížkem ve zlatém poli, křížek sám opřen o stříbrný půlměsíc, jehož rohy mají podobu trojlístků jetelových.

Nášlov a znak.

Celé Těšínsko a severozápadní cíp *Opavska* náleží k *biskupství Vratislavskému*, ostatní *Opavska* k *arcibiskupství Olomúckému*. Poučevadž oba nejvyšší církevní hodnostáři sídlí mimo zemi, stojí v čele *Vratislavské části generální vikář Těšínský* a *Olomúcké části arcikněz Opavský*.

Církevní.

Evangelíkům slezským jest přednostou *senior*, podřízený superintendentu moravskému.

Ústavy.

Škol vysokých není, školy ostatní zřízeny jsou jako v Čechách a na Moravě. Zemské *museum* a veřejná *knihovna* v Opavě.

20 tisíc km².

IV. Arcivévodství Dolnorakouské.

Úlohy.

1. Na které *světové strany* která země k D. Rakousům přiléhá? 2. S kolika zeměmi hraničí? 3. Která ta hranice jest *nejkratší*, která *nejdelší*? 4. Které *poledníky* a která *rovnoběžka* probíhá Dolními Rakousy?

A. Popis přírodní.

1. Půda.

1. Vys. Česko-německá.

Od hranic českých svažuje se hmotnatá vysočina Česko-německá na jv. k *Dunaji* povlně výšinami širohřbetými, za Dunajem ještě *Lesem Dunkelsteinským*; z ní vyniká skoro uprostřed mezi hranicí českou a uherskou táhlý vrch *Manhardský*, a nejvýše strmí *Myslivna* na české hranici.

Myslivna

1127 m.

II. Alpy.

1. Předhory.

Na uherské hranici vrchy *Litavské*. *Vídeňský Les*, počínající se u Dunaje vrchem *Leopoldovým*, postupuje na jz. krátkým pohořím *Lysým* (*Kahlengebirge*) a jinými pohořími až k *Vápencovým Alpám*.

2. Vápencové.

Od Vídeňského Lesa na jih strmící vápencová *Sněžka Vídeňská* chová i v parném létě v některých roklích sněhové zbytky; z ní velkolepá vyhlídka se rozevírá. Od ní na jz., na samé hranici štyrské, *Raxalpa*.

Úhrnem.

Rakouské Alpy Vápencové pnou se od pískovcového *Vídeňského Lesa* na jih až do Štyrska, na z. až do *Horních Rakous*, na s. až k *Dunaji*, nejvyšší jejich hora jest *Vídeňská Sněžka*.

Sněžka

2080 m.

3. Prahorské.

Od vápencové *Raxalpy* na jv., oddělena jsou přesmykem *Semmeringem*, pne se *prahorská hora Wechsel*.

Úhrnem.

Úhrnem pnou se v Dolních Rakousích *Alpy dvojím předhory* i horami *Prahorskými*, ale *Vápencovými* nejobširnější a nejvyšší.

III. Roviny.

Ú. Tullenský.

Mezi *Vídeňským Lesem* a *Manhardským vrchem* šíří se po obou stranách ř. *Dunaje* úval *Tullenský*. Od *Manhard-*

ského vrchu na v. šíří se *Moravské pole*, na jih až k Dunaji; od Dunaje na jih mezi vrchy Litavskými a Vídeňským Lesem neúrodná rovina *Novoměstská*. Rovina Novoměstská s polem Moravským dohromady sluje úvalem Vídeňským.

Ú. vídeňský.

Hladina výtoku *Dunajského*, o málo vyšší než hladina Labe z Čech vytékajícího (ta 111 + 1 m), jest v D. Rakousích místem *nejnižším*; téměř alpské h. *Sněžky* (2060 m) jest místem *nejvyšším*.

Výška.

Půda dolnorakouská pne se kromě rovin vysočinou *Česko-německou* a *Alpami*, obšrněji a výše.

Úhrnem.

2. Vodstvo.

Pramení se u h. *Myslivny* Lužnice pije z prava pobočku a teče pak za krátko do *Čech*.

Lužnice.

Dunaj *přitékaje* od z. z Horních Rakous již jako mocná řeka, vine se údolím mezi *vysočinou Českoněmeckou* a *Alpskou*, v němž přijímá z Alp pohraniční *Enži*, pak *Erlafu*, vytékající z jezírka Erlafského; v poli Tullenském *Traisnu*, pak z leva *Chubu*; v úvale Vídeňském *Moravu*; za hranicí vtéká do něho *Litava*, od Vídeňské Sněžky přitékající. V úvale *Tullenském* a *Vídeňském* Dunaj šíří se a objímá četné *ostrovy*.

Dunaj.

Tok.

Pořící Dunajské zabírá kromě severozápadního cípu *všecku zemi*.

Pořící.

Ke kterým dvěma oúmořím náležejí D. Rakousy?

Úloha.

3. Vzduch.

V nížinách dolnorakouských vzduch vane poněkud teplejší než v Čechách, pročez tam také pěstují hojněji vinnou révu.

B. Místopis.

A. Ve čtvrti pod *Manhardským vrchem*.

A.

I. Na poli Moravském bojiště: a) u ř. Moravy a na hranici uherské ves *Kressenbrunn*, u ní zvítězil slavně český král *Přemysl Otakar II.* nad uherským králem Belou IV.; severněji u ř. Moravy ves *Dürrenkrut*, blížě ní poražen a zabit též český král v bitvě proti německému králi *Rudolfovi I.* Habsburskému; blížě k Vídni u vsi *Aspern* porazil arcivévoda Karel císaře Napoleona.

I.

Kressenbrunn.

Dürrenkrut.

Aspern.

- Retz. Od *Manhardského* vrchu na s. Retz v krajině pahorkaté *révorodé*, která spojena jest s blízkou *révorodou* krajinou *Znojemskou*.
- Korneuburk. U severního ohebu Dunajského Korneuburk s *loděnicemi*
- Štokeraava. pro lodi *podunajské*; na sz. Štokeraava, *největší* město té čtvrti.

B. *Ve čtvrti nad Manhardským vrchem.*

- Kremže. Při ústí řeky Kremže město Kremže, *největší* v té čtvrti; vede obchod s vlnem, šafránem a hořčicí, kterých plodin se v okolí mnoho pěstuje; na blízku, těsně při Dunaji, z horského údolí do úvalu Tullenského *vytékajícího*, Stein, pro obchod důležitější než Kremže.
- Dürrenstein. Blízko na skále nad Dunajem strmí zříceniny hradu Dürrensteina, v němž uvěznil Babenberský vévoda Leopold anglického krále *Richarda Lví Srdce*; u horní *Lužnice* Vitoraz (Weitra), kde stával hrad *župy* Vitorazské, která za starodávna náležela k Čechám; na blízku *Gmünd*, na křižovatce železnic, s veldilnami železničnými. — Při stoku obou
- Rakousy. Dýjí městečko *Rakousy* (něm. Rabs); od něho jméno země „*Rakousy*.“

C. *Ve čtvrti pod Vídeňským Lesem.*

- I. U *Litavy*: Na hranici uherské, u Brucka (an der Leitha) konává v širé rovině vojsko velká cvičení; městečko Pottendorf s největší *přádelnou* v celé říši (o 50.000 vřetenech).
- Víd. Nové Město. Na jz., nedaleko hranice uherské, Vídeňské Nové Město (Wiener-Neustadt) v *neúrodné* části Vídeňského úvalu Kameunném poli (Steinfeld), prospívá hlavně *továrny*.
- Ve Vídeňsko-Novoměstském hradě umístila císařovna *Marie Teresie* velikou vojenskou akademii, která odchovává vyšší důstojníky.
- II. U *Dunaje*: naproti ústí ř. Moravy Hainburk s největší rakouskou *továrnou* na *tabák*; při ústí říčky *Švechaty* Švechat s *pivovarem* největším v říši.
- III. Od Vídně na jih: ve vsi *Inzersdorfě* největší *cihelna*, ve které ročně shotovují až 60 mill. cihel a mimo to stavitelské ozdoby z hlíny.
- Laxenburk. U střední *Švechaty císařský letohrad* Laxenburk s krásnými sady na ostrovech ř. Švechaty.
- U Švechaty, na východní patě Vídeňského Lesa pěkně stavěné *lázeňské město* Baden, s prameny *sírnými*, v krajině libezné, *révorodé*. Na tamní hřbitov doprovázel jednou císař *František* osamělý pohřeb opuštěného chudáka. Na jih u *Vöslavy* daří se nejlepší *červené rakouské víno*.
- IV. Na patě h. Leopoldovy u Dunaje Klosterneuburk, *opatství* bohaté zvláště *vinicemi*.

I. Vnitřní město.

I. Vnitřní město (die innere Stadt). Na místě hradeb a příkopů, kterýmiž Vnitřní město bylo jindy ohrazeno a od bývalých předměstí odděleno, obíhá nyní do kola nejkrásnější ulice řečená okružní (*Ringstrasse*). Uprostřed Vnitřního města stojí arcibiskupský *dóm sv. Štěpána* [Št.] na náměstí Štěpánském, velebná to stavba gotická s věží 140 m vys. (tedy jen o 15 m nižší než věž kostela arcibiskupského v Kolíně nad Rýnem, nejvyšší na veškeré zemi). Blíže „*Ringstrasse*“ *císařský hrad* [C. h.], dále nový chrám *vativný* [V.], slohem gotickým krásně provedený, velkolepá radnice, cí. musea, říšská sušmolvna, pomník císařovny Marie Teresie.

II. Leopoldov.

II. Od Vnitřního města na sv., průplavem neboli *kanálem Dunajským* jsa oddělen, Leopoldov (*Leopoldstadt*); jím probíhá krásná ulice *Praterstrasse* do širokého parku, jenž *Prater* sluje.

III. Landstrasse.

III. Od Vnitřního města na *ju.* „*Landstrasse*“ u kanálu Dunajského. V ní krásný zámek *Belvédér* [B] se zahradou, který si princ Eugen Savojský dal vystavěti, chová nyní bohatou *císařskou obrazárnu*. U Landstrasse stojí císařský dělostřelecký „*arsenál*“, největší to budova Vídeňská a veškeré říše.

IV. Wieden.

IV. Od Landstrasse na z. „*Wieden*“ u říčky *Videňky*.

V. Margarethen.

V. Od něho na z. „*Margarethen*“, okres k Vnitřnímu městu *nepřiléhající*.

VI. Mariahilf.

VI. Od něho ř. *Videňkou* oddělen „*Mariahilf*“.

VII. Neubau.

VII. Od něho na s. „*Neubau*“.

VIII. Josefstadt.

VIII. Od „*Neubau*“ na s. „*Josefstadt*“.

IX. Alsergrund.

IX. Na s. „*Alsergrund*“ u potoka *Alsera*, přiléhá ke kanálu Dunajskému.

X. Favoriten.

X. U *Wiedena* nový okres „*Favoriten*“, v něm mnoho Čechů obývá.

1907. Úřnem: čtvrti,

budovy.

úřady.

Ústav. školy.

Jiné vzdělávací.

Ze všech 10 čtvrtí Vídeňských jest *Vnitřní město* nejstarší, sídlem nejvyšších úřadů, jest nejživější a památkami starobylými nejpřednější. Z budov Vídeňských jest chrám *Svatoštěpánský* nejkrásnější, *arsenál* největší, z ulic okružní nejpěknější.

Ve Vídni sídlí vedle *Jeho Veličenstva* úřady nejvyšší *říšské* a *dolnorakouské zemské*, *vyslanci* cizích mocností, arcibiskup, vrchní *správní úřady* mnohých železnic, bank, pojišťovacích a jiných společností a ústavů.

Universita, *technika*, *vysoká škola zemědělská*, akademie *výtvarných umění*, mimo to školy střední a mnohé obecné školy i jiné vyučovací ústavy.

Dvorní knihovna (o 600 tisících svazcích), a mnohé jiné knihovny,

museum *anatomické* a *pathologické*, kabinety *fysikální* a j., *velkolepé císařské dvorní kabinety*, *říšský geologický ústav*, *c. k. akademie nauk*; v paláci *Belvedéřském obrazárna* a *sbírka Ambrasská*, *sbírky starožitností* i jiných a *mnohé jiné vzdělávací ústavy*. *Nemocnice* a *jiné dobročinné ústavy*.

Dobročinné.
Před Vídní.

K Vídní přiléhají místa [viz výkres 5.]: na s., u Dunaje, *Döbling*, na z. *Hernals* se 60.000 obyvateli, na jz. *císařský zámek Schönbrunn*, od císařovny Marie Teresie vystavěný, s *velkolepou zahradou* a *zvěřincem*, a *ještě jiná místa*.

C. Popis občanský.

Obyvatelstvo.

2 1/3 mill.

Ve Vídní žijí lidé *všech národností rakouskouherských*, ale *Němci mnohem více* než všech ostatních *dohromady*, mimo Vídeň *bydlí na Moravském poli* a *jižně od Dunaje k ř. Litavě* v několika *vesnicích Chorvati*, *při ústí řeky Dyje Slováci* *sousedíce s krajany svými v Uhrách*, *v poříčí ř. Lužnice Češi*, *ostatní obyvatelstvo všecko jest německé*.

Národnost.

Živnosti.

Uhlí *dobývají v Dolních Rakousích v úhlu mezi Traisnou a Dunajem* i *jinde v Alpách*, *ale nemnoho*; *mimo uhlí těží železo a tuhu*, *z ostatních nerostů velmi málo*. *Viníc nejvíce na nížinách a výslunných pahorcích ve východní polovici*, *na obilí jest Tullenské pole nejúrodnější*. *Skot pěkný v Alpských horách* *na travnatých stráních se vypásá*.

Přírodní.
Nerostná.

Rostlinná.

Živočišná.

Bavlnická továrna v Pottendorfě největší v říši, *mající 50.000 vřeten*; *ostatně nejvíce továren bavlnických jest podél jižní dráhy na říčkách*, *z Vídeňského Lesa přitékajících*, *a pro ně právě ta krajina*, *málo úrodná*, *hustě jest zalidněna*. *Plátenický průmysl rozšířil se jako i v zemích českých*, *ve krajinách vysočiny Českoněmecké*, *kdežto v hornatějších krajinách Alpských průmysl kopy*, *srpy* a *jiné železné zboží vyrábějící se rozložil*, *a na hranicích českých sklářský průmysl prospívá*, *nacházejí v tamních prahorách dosti čistého křemene*. *Největší pivovar jest ve Švechatě* a *vůbec průmysl lučebný a výroba ozdob stavitelských a cihel v okolí vele-*

Průmysl.
Bavlnický.

Plátenický.

Zelozářský.

Lučebný.
Stavitelský.

města Vídně: Loděnice v *Korneuburce* stavějí lodi pro podunajskou plavbu.

Obchod.

Dolní Rakousy mají již od přírody důležitou vodní dráhu veletokem *Dunajem*, jenž zemi tu právě prostředkem protéká; železnic, telegrafů a ostatních novějších spojovadel hojně, protože do hlavního města říšského, znamenitého zároveň velkým průmyslem a velmi čilým obchodem, z celé říše se sbíhají.

Náslov.

Dolní Rakousy mají náslov *arcivévodství* neb *arciknížectví* (*Erzherzogthum*) již od císaře *Fridricha III.*; předtím sluly *vévodstvím*, to od času *Babenberského vévody Jindřicha Jasomirgotta*; ještě dříve byly *markou* říše německé.

12 tisíc km².

IV. Arcivévodství Hornorakouské.

Útohy.

1. S kterými zeměmi hraničí Horní Rakousy na kterých světových stranách? 2. Které poledníky a která rovnoběžka zemi probíhá? 3. Vy-měříme největší délku země Hornorakouské.

A. Popis přírodní.

1. Půda.

I. Vys. Česko-německá.

Od hranice české svažuje se vysočina Českoněmecká na jih až k *Dunaji* a za *Dunajem* ještě některými pahorky; na ní vypíná se Šumavský *Plückerstein* nejvýše.

Plückerstein
1876 m.

II. Alpy:

1. Předhory.

Od vysočiny Českoněmecké na j. ční pískovcová vrchovina, *Hausruock* řečená, a některé pahorky jako předhory Alpské.

2. Vápencové.

Dále na jih až ke hranici štyrské vypínají se vápencové velehory *Hornorakouské*, od Alp Dolnorakouských oddělené příčným údolím ř. *Enže*; z nich nejvýše strmí ledovcovitý *Dachstein*, 3000 m nad hladinu mořskou.

Dachstein
3000 m.

III. Rovina.

U dolní Travný rovina *Welsská*, jindy step, nyní v úrodnou krajinu proměněná, na ní město *Wels*.

Úhrnem.

Nejniže leží hladina výtoku *Dunajského*, nad 200 m; nejvýše strmí vrchol *Dachsteinský*, 3000 m.

2. Vodstvo.

Z Bavor přitéká *Dunaj* a pije hned na hranici mocný **Dunaj.**
Inn, sesílený *Salici* (Salzach), která s *Innem* bavorskou hra- **Inn.**
nici značí.

Dále pije *Dunaj* z leva *Malou* a *Velikou Mühlu*, z prava *Travnu* a *Enži*.

Travna přibývá ze *Štyrska*; protékajíc velehorským údolím tvoří krásné jezero *Hallstattske* (u něhož město *Hallstatt*), **Travna.**
pije z leva pobočku *Išlu*, přitékající z pohraničného jezera *Wolfgangského* (u něhož městečko *Wolfgang*), tvoří jezero *Travenského*, pije pak *Ageru*, vytékající z jezera *Atterského*, a protéká konečně rovinu *Welskou*.

Enže přitéká též ze *Štyrska* příčným údolím Alpským, **Enže.**
vnímá z leva *Štyru* u města *Šteyera* a značí pak hranici dolnorakouskou.

Z *Dunajských* poboček těch nejmocnější jest *Inn*, pak *Enže*, ale **Úhrnem.**
v *Horních Rakousích* tokem nejdelsím vyvíjí se *Travna* i zabírá poríčí největší; z jezer největší jest *Atterské*, jezera jsou tam v družině v celém mocnářství největnější, vesměs říčná.

3. Vzduch.

Protože půda v *Rakousích Horních* výše se pne než **V zemi.**
v *Dolních* a na jihu vyšší *horská hradba* teplým větrům jižním brání, vane v nich vzduch chladnější, tak že tam víno **V Linci.**
nezraje, ano v hlavním městě *Linci*, v celé zemi skoro nejnižší položenému, průměrná teplota nižší jest než v *Praze* (o 2 stupně poledníkové od rovníku vzdálenější).

B. Místopis.

I. *Na levém pobřeží Dunajském*: Blíže dolnorakouské hranice **I.**
město *Grein*, u něhož *Dunaj* sevřen jsa žulovými skalami proudí peřejí, **Grein.**
jež jindy lodem byla nebezpečnou. Naproti ústí *Enže* u *Mauthausen*, **Mauthausen.**
v nejjihnější končině *Českoněmecké* vysočiny, rozsáhlé žulové lomy; z nich kámen po *Dunaji* se vozí do *Vídně* na stavbu i dlažbu.

II. U *Enže*: Blíže ústí staré město *Enže*. **II. Enže.**

Při ústí ř. *Štyry* do *Enže* město *Šteyer*; v něm veliké **Šteyer**
dílny na zbraně, na *kosy*, které až do *Sibiře* a *Ameriky* se **17.000.**
vyvázejí, a na jiné ocelové a železné náčiní.

Ve středověku majetníci *hradu Šteyera*, hrabata *Trungavští* (Traungau), nabyli země Štyrské a po něm *Štyrskem* (Steiermark) ji nazvali napřed *markhrabstvím*, pak *vévodstvím*.

III.
Kremsmünster.

III. U *Kremže*: *Kremsmünster*, *opatství*; budova klášterní, obsahující též vyšší gymnasium a hvězdárnu; podobá se rozsáhlostí malému městu.

IV.

IV. U *Travny*: V *rovině* Welsské, jindy stepné, nyní pílí lidskou úrodné, Wels.

Wels.

Gmunden.

U výtoku ř. *Travny* z jezera *Travenského Gmunden*, po němž jezero to sluje též *Gmundenským*, v *krajině rozkošné*, naproti příkrému skalnému *Tráunsteinu*, jenž v hladině jezerní se shlíží.

Isl.

Při ústí ř. *Išly lázeňské* město *Isl* (Ischl) v překrásném širokém údolí alpském, uprostřed *solné Komory*; mezi mnohými *letohrádky* jest i jeden *císařský*.

Ebensee.

U vtoku ř. *Travny* do jezera *Travenského* ves *Ebensee* s *lázněmi solnými* a velikou *solivárnou*.

Wolfgang.

Na z., u jezera *Wolfgangského*, městečko *Sv. Wolfgang*, malebně rozložené na patě vápencového *Schafberga*, se kterého půvabná *vyhlídka* se rozvírá do širého krásného okolí, v němž lesknou se hladiny 19 *Alpských jezer*.

Hallstat.

U krásného jezera *Hallstattského* městečko *Hallstat* se *solnými* ložisky.

V.

Ried.

V. Na severozápadní patě *Hansrucku Ried*, hlavní místo a tržiště *Innské krajiny*, která jest pro H. Rakousy obilní komorou, a jež pode jménem *Innská čtvrt* (*das Innviertel*) teprv za císařovny *Marie Teresie* od Bavor k Rakousku se dostala.

VI.

Hlavní město.

Urfahr.

VI. *Hlavní město Linec* leží v širokém údolí *dunajském*, v *krásné krajině*, na pravém břehu; s městem *Urfahrem* na levém břehu rozloženým má nad 50 tisíc obyvatelů.

Linec honosí se pěkným *gotickým kostelem*, *museem* a jinými *vzdělávacími* a *dobročinnými ústavami*; v *Linci* sídlí *biskup* a nejvyšší úřady *zemské*; *loděnice* a j. *průmyslové dílny*; *skladiště* pro obchod soli do *Čech*.

Ob. 3/4 mill.

C. Popis občanský.

Obyvatelstvo.

Hornorakušané jsou téměř vesměs *Němci* a *katolíci*.

Jméno a
náslov.

Jméno a náslov mají *Rakousy Horní* s *Dolními společný*, rozeznávajíce se od nich jen příjmím „*Horní*“ neboli „*nad Enží*“ odtud, že leží nad ř. *Enží* výše než *Dolní*.

Ž i v n o s t i.

Soli dobývají v *solné Komoře* (das Salzkammergut) nejvíce, rapu neb vodu solí nasycenou (die Soole) vyvařují v *Ebensee* a jinde v solivárnách; uhlí dobývají v *Hausrucku*, kámen v rozsáhlých lomech u *Mauthausena*. Horní Rakousy jsou jediná alpská země neposkytující železné rudy.

Horní Rakousy těží hlavně *sůl, hnědé uhlí a kámen*, užitečných nerostů málo druhů, ale těžce soli velmi mnoho, těží nerostných plodin co do ceny mnohem více než Dolní Rakousy.

Krajina mezi dolním tokem *Travny* a *Enže* nižšími návršími prostoupená jest nejurodnější i sluje *hornorakouskou zahradou*, ale majíc podnebí přece chladnější, nerodí vína; *Innská čtvrt* jest komorou obilní.

Pěknyými a rozsáhlými lukami živí země mnoho koní a mnoho skotu, který v alpských údolích jest rázu zvláště pěkného a užitečného.

Ač Horní Rakousy netěží žádné železné rudy, jest železářský průmysl přece *nejdůležitějším* všech ostatních průmyslových odvětví; dováží se surovinu z blízkého Štýrska, rozhostil se nejvíce v *údolích alpských*, jichž bystřinami žene přemnohé hamry a jiné železářské dílny. Největší železářská dílna jest továrna na zbraně v *Šteyeru* (zaměstnává 1600 dělníků); město Šteyer jest vůbec hlavním sídlem železářského průmyslu hornorakouského.

Dunaj jest tam celý i paroloděm splavný; větší jeho pobočné řeky, ano i jich některé pobočky jsou pltním splavny, po větších jezerech též parolodí plují; železnic a telegrafů, zvláště pak silnic, jest hojně.

Obchod *dováží* zvláště surovinu průmyslu železářskému a bavluickému, *vyváží* kosy, srpy, zbraně a j. železářské výrobky až do Ruska a Sibiře i jiných dalekých zemí.

VI. Vévodství Saleburské.

1. S kterými zeměmi Salebursko hraničí na jednotlivých *světových stranách*? — 2. Které *poledníky* a které *rovnoběžky* zemí probíhají?

I. Plodiny:
1. Nerostné:
jednotlivě,

úhrem.

2. Rostlinné.

3. Živočišné.

II. Průmysl.

III. Obchod.

Spojovavla

Zboží.

7 tisíc km².

Útohy.

A. Popis přírodní.

1. Půda.

I.

I. Alpy Vápencové.

1. Hornorakouské.
Dachstein
8000 m.

Z *H. Rakous* postupují Alpy Hornorakouské až k údolí ř. *Salice*, i vypínají se na hranici ledovcovitým *Dachsteinem* nejvýše (do 3000 m).

2. Salcburské.

Od příčného údolí ř. *Salice* na z. zdvihá se v nejsevernějším cípu z rovinky *Untersberg*, na mramor bohatý, o němž národní pověsti kolojí podobně jako o českém *Blancku*; dále na jih strmí *Steinernes Meer* (= *Kamenné moře*) holými skalami, taktéž ledovcovitý *Ewiger Schneeberg* (= *Věčný Sněžník*).

Středohora *Untersberg* a velehory *Steinernes Meer* a *Ewiger Schneeberg* obstupují rozkošnou bavorskou dolinu *Berchtesgadenskou* a náležejí k Alpám Salcburským.

Úhrnem.

Úhrnem pnou se *Vápencové Alpy* v severní polovici země Salcburské i jsou rozděleny hlubokým údolím salicským a jinými v horské skupiny.

II.

II. Alpy Prahorské.

1. Radstadtské.

Od Alp Hornorakouských na jih *Radstadtské Nizké Taury* vystupují, u Štýrska *Vysokým Gollingem*.

2. Korutanské.

Od nich na jih hlubokým údolím *Lungavským* jsou oděleny, strmí Alpy *Korutanské* na hranici štýrskokorutanské, skalným jehlanem *Krabužem* (der *Königstuhl*) nejvýše, na z. stýkajíce se s *Radstadtskými Taury*.

3. Vyš. Taury.

Dále na z. spojují se obě ta pásma v pásmo jedno, *Vysoké Taury*, jež postupuje po jižní hranici a pne se velehorským ledovcovitým hřbetem, z něhož strmí *Veliký Venediger* a *Dreiherrenspitz* (= *Třípanský štít*). Jméno *Taury* značí předně *přesmyky* těch pohoří a pak *pohoří* ta sama.

Úhrnem

Úhrnem pnou se *Prahorské Alpy*, od *Vápencových* hlubokým údolím *Pinzgavským* jsou odděleny, v jižní polovici země.

III.

III. Půda úhrnem.

V Salcbursku *nížin* není; půda, náležejíc všecka k vysočině *Alpské*, a to k Alpám prahorským většinou, severním *Vápencovým* a předhorám menšinou, pne se hlavně *velehorami* a prohýbá se údolními hlubokými *bez větších rovin*.

2. Vodstvo.

Údolím Lungavským odtéká do Štýrska řeka *Mura*, údolím Pongavským mezi Taury Radstadtskými a skupinou Dachsteinskou *Enže*.

V nejzápadnějším cípu salcburském pramení se v Alpách Salcburských *Salice*, pije v údolí *salickém*, na s. od Untersberga, *Saalu*, přitékající z Alp Salcburských, a značí pak hranici země Bavorské. Salice vyvíjejíc se z řek salcburských *tokem* nejdelším a od *Halleina* nosíc lodi, jest řekou *nejdůležitější*. Do větších těch řek stékají s velehorských strání říčky menší, některé vodopády jako ve Skandinávii vysokými. Tak pije Salice v údolí *Pingavském Aachu* (= bystřinu) *Krimelskou*, která z Alp Prahorských stékajíc hluboký *vodopád* způsobuje, dále *Aachu Gastýnskou*.

Z Horních Rakous zasahuje krásné jezero *Wolfgangské*, na sz. od něho ještě *několik menších* jezer solnokomorských; v Alpách Salcburských jezero *Zellské*.

Mura.

Enže.

Salice.

Jezera.

3. Vzduch.

Protože Salcbursko ještě výše leží než *Horní Rakousy*, a na jižní straně ještě vyšší hory teplým jižním větrům brání, vane vzduch v něm úhrnem ještě *chladnější* než v H. Rakousích.

B. Místopis.

I. Od Untersberga na jv., u *Salice*, kde tato počíná lodi nositi, *Hallein*; tam dobývá se velmi mnoho soli z dolů, ze kterých již Římané jí dobývali.

V *Pongavě*: u ř. *Enže Radstadt*, od něhož jde silnice *přesmykem*, kterým Radstadtské Taury se prohýbají, do horního Pomuří, Lungava řečeného. — U *Gastýnské Aachy Gastýn*, slavné teplice v divokém horském údolí, které i bystřina Aacha krásnými vodopády zdobí.

II. *Hlavní město*. Salcburk rozložen jest u bystrotoké řeky Salice v krásné krajině nedaleko *Untersberga* a jiných lepotvárných vápencových hor, které z lučnaté rovinky směle se zdvihají; na příkrém vrchu, jenž v samém městě strmí, starobylý arcibiskupský *hrad* velkolepý skýtá rozhled na krásné město a utěšené okolí. V Salcburku sídlí arcibiskup, jemuž

I. Hallein.

Radstadt

Gastýn.

II. Hlavní město.
Poloha.

Hrad.

5 rakouských biskupů je podřízeno; arcibiskupský kostel jest budova nejkrásnější.

Z dějin. Pěkná bronzová socha nejslavnějšího hudebníka Mozarta, tamního rodáka, stojí na náměstí Mozartově. Salcburk byl již za Římanů městem i slul *Juvavium*.

III. Místa vůbec.

III. Salcburk s 27 tisíci obyvateli jest místo největší, po něm největší Hallein, ač ani plných 5 tisíc obyvatelů v něm nežije; kromě těch dvou měst již jen *Radstadt* jest městem. V horách bydlí lidé málo kde ve vesnicích, nýbrž ve statečích po různu.

104.000 ob.

C. Popis občanský.

Obyvatelstvo. Salcburčané všickni jsou Němci a skoro všickni *katolíci*, zvláště málo je *Israelitů*.

Jméno. Země sluje po *hlavním městě*, kteréž jméno pochází od *hradu*, jenž vystaven byl nad Salicí a proto německy *Salzach-burg*, pak *Salzburg* slul; náslov *vévodství* dostala teprv, když arcibiskupům salcburským, kteří jí dříve říšskými knížaty byli, odňata jest (n. sekularisována r. 1802); r. 1805 jest k Rakousku připojena.

Živnosti. Průmysly.

Soli dobývají velmi *mnoho*, nejvíce u Halleina; pěkný mramor z lomů *Untersberských* mnohou stavbu ve městě Salcburku zdobí, i do ciziny se vyváží; *zlata* více než v ostatních zemích předlitavských dohromady, *mědi* nejvíce ze všech zemí alpských.

Páda salcburská jest jen $\frac{1}{10}$ *rolí*, hlavně v severním cípu, jižněji jsou skoro samé *lesy*, *louky* a *pastviny* (*Almen*), věčnosučnými výšinami jest půdy neplodné dvakrát tolik co orné. Salcbursko živí silné koně, zvané *Pinzgavské*, a výborný skot, jenž kořennými travinami pastvin horských výborně se vypásá.

Průmysl Obchod.

Průmysl v Salcbursku jest skrovný, pro obchod jest v zemi málo zboží a málo spojovadel, jimž překážejí vysoké nepřístupné hory, zvláště *Taury*; splavnou jest jen *Salice* od Halleina.

22½ tisíc km².

VII. Vévodství Štyrské.

Úlohy.

1. S kterými zeměmi Štyrsko *hraničí* na jednotlivých *světových stranách*? — 2. Které *poledníky* a *rovnoběžky* zemi přebíhají?

A. Popis přírodní.

1. Půda.

Na hranici dolnorakouské pnou se od *Semeringa Razalpa* a ostatní *Vápencové Alpy* Dolnorakouské až do příčného údolí *enžského*. Po hranici hornorakouské pnou se *Vápencové Alpy Hornorakouské* až do *Salcburska*, nejvýše *Dachsteinem* 3000 m vysokým.

Od *Raxalpy* postupují s *Alpami Dolnorakouskými* rovnoběžně *Alpy Severoštyrské*, na s. až ku *přesmyku Rottenmanskému* (u něhož město *Rottemann*); nejvýše strní *Hochthor*.

Alpy Dolnorakouské, Hornorakouské a Severoštyrské náležejí k severním *Vápencovým Alpám*, i pnou se úhrnem od *Semeringa* na zjz. až ku *přesmyku Rottenmanskému*, dále na z. až do *Salcburska*, od údolí ř. *Murice*, ř. *Mury* a ř. *Enže* na s. až do obojích *Rakous*, pohraničným *Dachsteinem* nejvýše (3000 m).

Ze *Salcburska* postupují *Prahorské Taury Nizké*, od *Alp Hornorakouských* oddělené podélným údolím *enžským*, na sv. až ku *přesmyku Rottenmanskému* i strní pohraničným *Vysokým Gollingem* nejvýše, ale níže než *Dachstein* (tento 3000 m).

Od nich podélným údolím *murským* jsou odděleny, postupují *Prahorské Alpy Korutanské*, od *Krauze* po hranici korutanské se zatačejíce.

Od *Korutanských* odbočují na sv. *Alpy Murské*, a za ř. *Murou* *Alpy Fischebaské*, končící se na hranici dolnorakouské horou *Wechslem*.

Od ř. *Drávy* na jih pne se *Prahorské Pochorje* (= pohoří).

Nizké Taury, Alpy Korutanské, Murské s Fischebaskými a *Pochorje* jsou *Alpy Prahorské* i pnou se ve *Štyrsku* úhrnem od severních *Vápencových* na jih až za ř. *Drávu*, zabírají prostřední $\frac{2}{3}$ té země a strní *Vysokým Gollingem* nejvýše, ale níže než *Vápencový Dachstein*.

Od *Pochorje* na jz. postupují *Karavanky* až na hranici *kraňskou*, jediné to jižní *Alpy Vápencové* ve *Štyrsku*.

Od nich na v., na hranici *chorvatské*, pohoří *Makolské* a jiné *předhory alpské*.

Mezi pohořím *Makolským* a *Pochorjem* šíří se *Ptujské pole*, na němž město *Ptuj*; od *Alp Korutanských* na v. šíří se údolí *murské* v *pole Lipnické*, na němž město *Lipnice*. Ze všech těch rovin největší jest *pole Ptujské*.

Nížinou jest jen *Ptujské pole* a částečně *údolí sávské*, ostatně všechna země pne se *vysočinou*; *rovinami* šíří se země

I. A. sev. Vápencové.

1. Dolnorakouské.
2. Hornorakouské.

3. Severoštyrské.

Úhrnem.

II. Prahorské.

1. Nizké Taury.

2. Korutanské

3. Murské.

4. Pochorje.

Úhrnem.

III. Jižní Vápencové.

IV. Předhory.

V. Roviny.

Úhrnem.

Štyrská jen z malé části, *pahorky* též z malé, i pne se hlavně *horami*, částečně i velehorami vesměs alpskými a mezi nimi prohýbá se dlouhými *údolími*.

2. Vodstvo.

- Travna.** V severozápadním cípu země Štyrské pramení se v Alpách Hornorakouských *Travna* ze tří *jezírek* i odtéká brzy do Horních Rakous.
- Enže.** Přitékající ze Salcburska *Enže* protéká *podélné údolí* mezi Alpami Vápencovými a Prahorskými, ohýbajíce pak se do úzkého údolí *příčného* mezi Alpy Hornorakouské a Dolnorakouské, pije *Salici*.
- Dráva.** Z *Korutan* teče Dráva na v. do *Uher*, kdež pije *Muru*.
- Mura.* Mura přitéká ze Salcburska, vine se *podélným údolím*, až ohýbá se mezi Alpami Murskými a Fischbašskými do dlouhého údolí *příčného*, v němž pije *Murici*, přitékající od *Raxalpy*; v poli *Lipnickém* ohýbá se na východ do *Uher*.
- Sáva.** *Sáva* značí kraňskou hranici z polovice, pije *Savinu*, přitékající z *Karavanek*, a *Sotlu* z *Makolského* pohoří.
- Rába.** Z Alp *Fischbašských* vytéká ř. Rába a pobočka její *Bystrice* do *Uher*.
- Řeky úhrnem.* Z řek štyrských tokem nejdleším vyvíjí se *Mura* i jest proto země té řekou nejdůležitější; všecka půda štyrská náleží k *Podunají*.
- Jezera.* Jezero *Erlafské*, náležející polovicí k Dolním Rakousům, pramenná jezera *Travenská* a *jiná* malá horská.

3. Vzduch.

V *nížině Ptujské* vane vzduch teplejší než v Praze, i daří se tam výborné víno a ovoce; v nížinách ostatních skoro tak teplý, v Horním Štyrsku chladnější.

B. Místopis.

1. Dolní Štyrsko.

- Rohatec.** U horní *Sotly* *Rohatec* (Rohitsch), s vyhlášenou kyselkou (již se ročně 1 million láhví rozesílá).
- Laško.** U *Saviny* (Sann): *Laško* (Tüffer), lázeňské místo s *teplícemi* v krásném údolí mezi předhorami alpskými.

U *ohebu řeky Saviny* město *Celje* (Cilli). Ve středověku **Celje.**
sídleli v něm hrabata Celští.

U *Drávy*: ve Ptujském poli, v největší a nejúrodnější to štyrské
rovině, město *Ptuj* (Pettau), na místě starořímského města *Poetovia*,
z něhož tam skoro v každém domě chovají nějakou památku. **Ptuj.**

Dále u Drávy, v severozápadním cípu *Ptujského pole*, **Maribor**
město Maribor, obklopené částečně krásnými révorodými pa-
18.000.
horky.

Dolní Štyrsko obsahuje *poříčí sávské a drávské*, má mnoho **Úhrnem.**
vinic a léčivých pramenů i jest *hustě zalidněno*, to hlavně
Slovinci.

2. Střední Štyrsko.

Nedaleko *uherské hranice*, mezi Rabou a Murou, *lázeňské* místo **Gleichenberg.**
Gleichenberg, v krásné horské krajině; od něho na s. velmi rozsáhlý
a dobře zachovalý hrad Riegersburg, vystavěný na vysoké čedičové
18.000.
homoli. **Riegersburg.**

U stoku dvou pravých poboček murských městečko *Lipnica* (Leib-
nitz), na *Lipnické rovině*. — Na jz., v horském údolí u *Ivnice* (Eibis-
wald) *železářské dílny*. **Lipnica.**
Ivnica.

Střední Štyrsko jest větší než dolní, zabírá střední po-
říčí murské, namnoze *úrodné*. **Úhrnem.**

3. Horní Štyrsko

I. V *poříčí murském*: U severního ohubu ř. Mury, při **I. Bruck.**
ústí ř. *Murice*, kde několik *horských údolí* se sbíhá, město
Bruck (Bruck au der Mur), pro obchod výhodně položeno;
dále u Mury Lubno (Leoben), největší město Horního Štyrška, **Lubno.**
s c. k. *hornickou akademií*.

Na sz. v horách Vápencových městečko *Vorderberg*, před **Vorder-**
horou (vor dem Berg), která skoro ze samé *železné rudy* se
berg.
skládá a *Erzberg* sluje, s velikými hutěmi; za horou jest mě-
stečko *Eisenerz*, též se železnými doly a hutěmi. **Eisenerz.**

Na jz. u ř. Mury *Judenburg*, na sev. patě *Alpy Václavské*. **Judenburg.**

II. V *Poenži*: Na *prameništi* enžské pobočky *Salice* (Salza), blízko **II. Maria-Cell.**
pohraničního jezera *Erlafského*, *poutnické* místo *Maria Cell*, kam
i z Čech ročně tisíce poutníků putuje; na blízku jest velmi rozsáhlá
slévárna na železo.

Na z. u ř. *Enže* velké staré opatství *Admont* (= ad mont-es). **Admont.**

Město *Rottenmann* u *přesmyku Rottenmannského*, jenž nízké Taury
Rottenman n.
od Alp Vápencových liší a dlouhé údolí enžské s murským pohodlně
i železnici spojuje.

- III. *Aussee.* III. Na vrchovišti ř. *Travný* městečko *Aussee*, vysoko jest položeno ve velkolepé krajině, ještě k *solné Komoře* patříci, s velikými *solivárnami* a *solnými lázněmi*.
- IV. *Úhrum.* IV. Horní Štýrsko, pnoucí se hlavně *velehorami*, namnoze jest *neúrodná*, mnoho však *železné rudy*, pak *solí* poskytuje; při dolech četné huti a *železářské dílny*. Lidí žije tam po řídku a nemálo jich stíženo jest *kratinismem*, neduhem u horalů ve vysokých horách obyčejným.

98.000 ob.

H l a v n í m ě s t o .

Poloha.

Schlossberg.

V krásném údolí *murském*, kde v rovinu se šíří, u ř. *Mury Štýrský Hradec* (Graz), skoro *uprostřed* Štýrské země; v samém městě vypíná se nad řeku i město přikřčíc vrch *Schlossberg*, s něho do roviny *Hradecké líbezná* vyhlídka se rozvírá, na níž v okolí městském *villy*, dále *vesnice* pňvabně ze svěžšího zelena se probělavají, a na hory rovinu na všech stranách obkličující. Ve městě a předměstích obývá skoro 100 tisíc lidí, sídlí *zemské úřady*, *universita*, *technika* a jiné *vzdělávací* a *dobročinné ústavy*.

C. Popis občanský.

Ob. 1·2 mil.

O b y v a t e l s t v o .

Národnost

Věra
Náslav.

z dějin.

V jižní třetině žijí *Slovinci*, v ostatní zemi *Němci*, víry skoro *vesměs katolické*. Štýrsku přísluší *náslov vévodství*. Za prvního vévodu povýšen byl štýrský *markhrabě Otakar VI.* od *německého císaře Fridricha I.* *Panovníčímu* rodu *Habsburskému* dostalo se Štýrsko zároveň s *Rakousy* za *německého krále Rudolfa*.

Ž i v n o s t i .

Přírodní.
Nerostné.

Železa dobývají nejvíce u *Eisenerzi* z hory *Erzberga*, v níž *železná ruda* až na povrch vystupuje a jež jest *ložiskem* tak *bohatým*, že *rudných pokladů* jeho ani za *tisíc let* se *nevyprázdní*; *solí* nejvíce u *Aussee*, *hnědého uhlí* hlavně v okolí *Hradce*; *teplíce* v *Lašku* (n. *Tüf-fer*), *láznů rapové* (*Soolenbäder*) v *Aussee*.

Nerostných přírodnin dobývají Štýrauně hlavně jen *tré, železa, solí* a *uhlí*; ale těch tolik, že *poměrně* ani *Čechy*, *nerostnými plodinami* *bohaté*, *tolikého užitku* *nerostného* *neposkytují*.

Pro rostlinné plodiny jest půda štyrská, majje jenom na Dachsteině Rostlinné.
ledovce, a ležíc níže a jižněji než *Salcbursko*, *příznivější*, ale pnouc se horami mnohými přece u výši značnou, jest pokryta skoro s polovicí *lesem*; *vinice* a *zahrady* jsou jen v krajinách jižních, ale tam četné, role obilím potřebě země nedostačují.

Skotu chovají Štyřané, jako vůbec obyvatelé alpští, *mnoho a pěkný*, Živočišné.
pasouce jej v létě na vyšších stráních (Almen); též chovají vepřového dobytka mnoho.

Ve Štyrsku jsou v *Eisenerzi* a u *Maria-Celli* veledřlny vy- **Železářství**
rábějící veliké stroje, u *Štyrského Hradce* hamry vyrábějící kopy a jiné náčiní, vůbec dřlny v okolí *Vorderberga* a jiných dolů na železnou rudu; *štyrská ocel* slyne v celé říši jako nejlepší.

Drahou vodní jest *Enže* od vtoku Salice, *Mura* od Juden- **Vodní dráhy.**
burga, *Dráva* a *Sáva* všecka; nejdůležitější vodní drahou jest *Mura*, zemi téměř celou protékající.

VIII. Vévodství Korutanské.

10 tisíc km².

1. S kterými zeměmi hraničí na jednotlivých *světových stranách*? Útohy.
2. Které *poledníky* a která *rovnoběžka* zemi probíhají?

Co do šířky a délky podobají se Korutany *obdělňíku* Úhrnem.
 $2\frac{1}{2}$ krát od z. na v. delšímu než širšímu.

A. Popis přírodní.

1. Půda

Z *jižního Štyrška* postupují po kraňské hranici *Karavanky*, na z. **I. Vápencové Alpy.**
až ku přesmyku *Predilskému*, vedoucímu do Přímoří; strmí z údolí *Karavanky*.
drávského namnoze jako mohutná hradba kamenná, h. *Grintovcem* 2660 m.
nejvyšše.

Od *Predila* na z., po italské hranici *Alpy Karnské*, *Karavankám* 2. *Karuské*.
podobné, od nich na s. pohoří *Zilské*, oddělující údolí *zilské* od *drávského* a končící se na v. horou *Dobračem*.

Všecky Korutanské Alpy Vápencové puou se jižně od údolí *Úhrnem*.
drávského a zabírají menší část země.

Na hranici *salcburské* strmí *velehorské Vysoké Taury* i vysílají **II. Prahor. Alpy.**
výpustky na jih do údolí drávského, na hranici *tyrolské* a *korutanské* 1. *Vys. Taury*.
č. *Velkým Glocknerem* (8800 m) nejvyšše. 3800 m.

Od nich na v. postupují po hranici *Alpy Korutanské*, na jih až z. *Korutanské*.
v údolí *drávské*, i objímají rovinu řečenou *Gosposvetsko pole* (das *Zollfeld*).

Úhrnem.

Vysoké Taury a Korutanské Alpy náležejí k Alpám *Pra-horským* i zabírají skoro $\frac{3}{4}$ země, jsouce od Alp jižních Vá-pencových odděleny podélným *údolím drávským*.

Úhrnem.

Země spodobuje se kromě *roviny Gosposvetské horami* a *údolními* alpskými.

2. Vodstvo.

Dráva.

Z *Tyrol* přitéká Dráva jako malá řeka, protékajíc zemí alp-ským údolím *podélným*; pije *Bělu* (Möll), vinoucí se od *Velkého Glock-nera*, pak skoro uprostřed země *Zilju*, přitékající *podélným údolím z Tyrol*, dále *Krku*, která od Kraluže klikatě přitékajíc vnímá *Glinu*, pole Gosposvetské ovlažující a odtok Vrbského jezera vnímající. Neda-leko výtoku svého pije Dráva *Labudu*, přitékající z *příčného údolí* Alp Korutanských.

1. Běla.

2. Zila

3. Krka.

4. Labuda.

Dráva jest v Korutanech řekou nejdelší, nejmocnější a nejdůležitější; celé Korutany náležejí k jejímu *poríčí*.

Jezera.

Od ústí řeky Zilje na v. jezero *Vrbské* (Wörth), mimo ně některá menší; všechna rozlévají se v údolích alpských po-dlouhle.

3. Vzduch.

Protože země všechna jest *vysočina*, na jižní straně proti teplým *jižním* větrům horskou hradbou ohrazená, vane v ní vzduch značně chladnější než v jižním Štyrsku.

B. Místopis.

Dolní Korutany.

Prevaljo.

Sv. Pavel.

Ve východních *Karavankách* *Prevalje* s velikými *železářskými dílnami*. — V úrodném údolí *labudském* u dolní Labudy *Sv. Pavel*, velké opatství. Když císařský rod *Habsburský* v napoleonských válkách pozbyl zemí švábských, přenesl odtamtud těla svých předků a převedl i tamní benediktiny do Sv. Pavla.

Hüttenberg.

Na sz. *Hüttenberg*, u nejbohatější korutanské rudné hory (*Erzberg*), v níž prý již Římané kopali železnou rudu.

Sv. Vid.

U ř. *Gliny* Sv. Vid (St. Veit), bývalo *hl. městem* korutanským.

Borovje.

Na v. od něho ční na vysokém skalnatém vrchu velikolepý hrad *Ostra-vica* (Hoch-Osterwitz). — Od Celovce na jih ves Borovlje (Unter-Fer-lach); výroba zbraní.

Horní Korutany.

Při ústí ř. *Zilje* do *Drávy*, blíže paty krásné hory *Dobrače*, skoro uprostřed země Korutanské, *Beljak* (Villach, z latinského „Villa ad aquas“); druhé město v zemi. Beljak.

Na jz. Trbíz (Tarvis) blízko přesmyku *Predišského* a hranice kraňské, přimořské a italské, pro obchod výhodně položeno u křižovatky železnic; od něho táhne se ke hranici italské údolí, v němž teplejší *vzduch italský* hoví jižnímu ovoci; v údolí tom u mostu, na němž jest hranice mezi Rakouskem a Itálií, město *Pontafel*. Trbíz.

Od Beljaka na z. veliká ves *Bleiberg*, u ní doly na olovo, nejbogatější v říši i v Evropě. Pontafel.
Bleiberg.

U ř. *Běly* Heiligenblut (= sv. krev, v kostele chovají lahvičku s Kristovou krví), u paty Velikého Glocknera, na nějž odtamtud odvážní cestovatelé za 14 hodin vystupují. Heiligenblut.

Hlavní město.

Ob. 20.000.

V jediné rovině země korutanské, *Gospovetském poli*, nedaleko líbezného jezera *Vrbského* a s ním spojeno jsou splavným průplavem, leží u ř. Gliny hl. město Celovec (*Klagenfurt* = Glan-furt). S věže biskupského kostela přehlédnouti lze polovici země Korutanské.

Nedaleko na *Gospovetském poli* nalézají se starožitniny na místě, kde *starořímské město Virunum* stálo, a viděti kamenný *stolec*, na nějž ve středověku slavnostně usazovali zvoleného vévodu korutanského. Z dějin.

C. Popis občanský.

Ob. 1/2 mil.

V jižní části, podél slovinského Kraňska, obývají *Slovinci*, v ostatní zemi *Němci*. Národnost.

Jméno „Korutany“ jest starodávno, ve starých listinách latinských psáno *Carantanum* (slovinsky sluje Koroško, něm. Kärnten). Korutany byly *vévodstvím* dříve než všechny ostatní alpské země, které *vévodovi* korutanskému většinou byly podřízeny; panovníčtímu rodu *Habsburskému* dostaly se od německého císaře *Luďvíka Bavorského*. Jméno.

Na *železnou rudu* dolují v Alpách *Prahorských*, hlavně v rudné hoře *Erzbergu* u *Hüttenberga*, těžením olova předčí Korutany nade všechny ostatní země celé říše; okolí místa *Pontafela* a široké údolí *labudské*, plodící pěkné ovoce, jsou krajinami nejúrodnějšími, v horách prospívá chov dobytka. Z dějin.

*Živoštíí
Přírodniny.*

Průmysl.

Na blízkou nejbohatějšího ložiska železnorudného, v *Hittenbergu* a v okolí, pak v *Prevalje* a v okolí jsou největší dílny *železářské*.

10 tisíc km².

IX. Vévodství Kraňské.

Útoky.

Z mapy: země pohraničné, 2 *poledníky* a 1 *rovnoběžku*.

A. Popis přírodní.

1. Půda.

I. Vápencové Alpy.

1. Karavanky.

Na hranici *štyrské* a *korutanské* strní *Karavanky*, h. *Grintocem* nejvýše, svažují se v Kraňsko stráněmi příkrými, ale ne holými jako na straně půlnoční do Korutanska.

2. Triglavská skupina
2900 m.

Od jich západního konce odbočuje velehorská skupina *Triglavská* na jih až do údolí *sávské* pobočky *Sory* (*Zayer*), i strní lysým skalnatým *Triglavem* (*Terglou*) nejvýše.

3. Roviny.

Mezi skupinu *Triglavskou* a *Karavanky* se prohýbají, v údolí *sávské* šíří se doleji v *rovinu Kraňskou* a dále v *rovinu Lublaňskou*.

Úhrnem.

Karavanky a skupina *Triglavská* náležejí k *Vápencovým Alpám* jižním, i puou se úhrnem od údolí ř. *Sory* a *roviny Lublaňské* na s., nejvýše velehorským *Triglavem*.

II. K r a s.

1. Hrušica.

Od údolí ř. *Sory* jižně pne se lesnatá *středohorská* *Hrušica* (*Birnbaumer Wald*) na jv. až do údolí ř. *Pivky*. V ní duje se u městečka *Postojné* rozsáhlá *jeskyně Postojenská*, vápencovými krapníky ozdobená.

2. Pivka pl.

Od údolí ř. *Pivky* na jv. pne se *Pivka planina*, z níž vyniká *Sněžník*.

3. Gorjanci.

Na sv., na hranici *chorvatské* ční pohoří *Gorjanci*, u jeho paty šíří se *rovina Krcká*, v ní ř. *Krka*.

Úhrnem.

Hrušica, *Pivka planina* a *Gorjanci* náležejí k *vysočině krasové* útvaru vápencového, i puou se úhrnem od údolí ř. *Sory* a *roviny Lublaňské* na jih, nejvýše *Sněžníkem*, jenž strní výše než česká *Sněžka* (ta 1600 m). V *Krasu* duje se *jeskyně Postojenská* a muobé jiné.

2. Vodstvo.

Z Pivky planiny teče *Reka* do Přímohí a ponořuje se do země, *Adriatské.*
z Hrušice teče *Vipava* do Přímohí.

V západních Karavankách pramení se Sáva *Korenská* (u níž místo Koren), i spojuje se se Sávou Bochyňskou, u Triglavské skupiny *Sáva.*
vyvěrající.

Sáva spojená pije v rovině Kraňské *Soru*; v rovině Lublaňské *Lublanici*, v poli Krekém *Krku* a za hranicí *Kupu*, která na v. od Sněžníka značí hranici chorvatskou až ku Gorjancům.

Lublanica tekouc z Pivky planiny sluje Pivka, *Pivka* ponořuje se do jeskyně Postojenské a vytékajíc z ní sluje *Unec* až k opětnému ponoru, z něhož vytékajíc sluje po hlavním městě *Lublanica.*
Lublanica.

U severní paty *Pivky planiny* jezero Cirknické, jehož *J. Cirknické.*
voda ponořuje se do mnohých nálevkovitých otvorů neboli požeradel, tak že za suchého léta všechno jezero mizí.

3. Vzduch.

Do údolí *vipavského*, na z. otevřeného, vane teplý vzduch *Teplota.*
italský, že zraje tam i jižní ovoce, na výšinách krasových vane někdy od sv. suchý silný vítr, *bora* řečený. *Bora.*

B. Mistopis.

I. V *Dolensku*: U Sávy *Krško* v úrodné rovině *Krcké* *I. Dolensko.*
v níž zvláště chutných kaštanů mnoho zraje. *Krško.*

II. V *Notraňsku*: *Vrchnika* (Ober-Laibach), tam, kde *II. Notraňsko.*
Lublanica ze skály se vyřínuje tak mocná, že hned lodí nosí. — *Vrchnika.*
U horní *Idrice*, v hlubokém údolí krasové *Hrušice*, báňské město *Idria*; uprostřed města stojí zánek, v něm báňský úřad a vedle něho vchod do dolů na rtuť nejbohatějších ve veškeré Evropě kromě Almadenských ve Španělsku. *Idrija.*

U horní *Vipavy* *Vipava* (Wippach) ve krásném údolí, jež *kraňským rájem* sluje; na jv. u ř. *Pivky Postojná* u velkolepé jeskyně, po ní nazvané; na v. *Cirknica* u občasného jezera *Cirknického.* *Vipava.*
Postojná.

Dále na jv., v krásném údolí, *Kočevoje* (Gottschee), největší město německého *národnostního ostrova* v Kraňsku. Kočevjané (něm. Gottscheer) žíví se roznášejíce jižní ovoce po cizině. *Cirknica.*
Kočevoje.

- III. Gorensko.
Kranj.
Tržič. III. V *Gorensku*: Ve Kraňské rovině *Kranj* (Krainburg), vede čilý *obchod* do blízkých horských krajin. — *Tržič* (Neumarkt) na úpatí přesmyku Lubelského se znamenitým průmyslem železářským, nejprůmyslnější místo v Kraňsku.
- Bled.* Blízko *stoku* obou *sávských* pramenů *Bled* (Veldes), ves, u krásného *jezera Bledského* s lázněmi teplými i studenými. Na vysoké skále trůní starý zámek, dosud dobře zachovaný, a poutnický kostel v prostřed jezera na zeleném ostrově stojící doplňuje krásu velkolepé té horské krajiny *triglavské*.
- IV. III. město
28.000. IV. *Hlavní město*. V rovině *Lublaňské*, u *průplavu* ř. *Lublanice*, *Lublaň* (sl. *Ljubljana*, něm. *Laibach*), pěkné hl. město, v něm vrch zámkem ozdobený.
- Z dějin. Na místě *Lublaně* stávalo starořímské město *Aemona*, jehož výborný *vodovod* i nynějšímu městu vodu dosud přivádí.

Ob. 480.000.

C. Popis občanský.

- Obyvatelé jsou skoro vesměs *Slovinci*, *Němci* žijí jen ve městě *Kočevji* a jeho okolí a částečně v *Lublani*.
- Živnost.
Přírodní:
nerostné, Z *Idrijského* ložiska těží se *rtuť* více než ve veškeré ostatní říši.
- rostlinné, Údolí řek *Vipavy* a *Sávy*, pak roviny *Lublaňská* a *Krcká* jsou krajiny nejúrodnější, plodí hojně obilí, kaštanů a jiného ovoce, i nemálo vína a moruší.
- živočišné. V krajinách *krasových*, na mnoze suchopárných, chovají skotu málo, místo koňů osly po příkrých horských cestách bezpečně krácející, a včelaři ode dávna pilně.
- Průmysl. V údolí *bochyňském* a v *Karavankách*, na blízkou dolů železných a uhelných hamry a jiné železářské dílny.
- Vodní dráhy. *Sáva* jest vodní drahou od ústí *Saviny*, *Lublanica* hned od *Vrchniky*.

8 tisíc km².

X. Přímoří.

- Útohy. Z mapy: 1. země pohraniční, 2. *poledníky* a *rovnoběžky*.

A. Popis přírodní.

1. Ostrovy.

- Loših. Od jižního cípu *istrijského* na jv. *podlouhlý* o. *Loših* (italsky *Lussin*). K němu na sv. těsně se druží ještě delší a větší o. *Cres* (*Cherso*), dosahující téměř až ku poloostrovu
- Cres
400 km.

Istrii. Na sv. *Kèrk* (it. *Veglià*), obšrnější, blíží se na sv. k *chorvátské pevnině*. U tří těch ostrovů větších některé menší, všechny útvaru krasového.

Kèrk.

2. Půda.

Podél dolního *Soče* prostírá se z Itálie nízká rovina *Furlanská*, při moři bahnitá, dále veleúrodná.

I. Rovina.

Od ní na š. výběžky Alp *Karnských* až ku přesmyku *Fredilskému*, na východní hranici velehorská skupina *Triglavská*, mezi obojími Vápencovými Alpami těmi prohýbá se hluboké *údolí sočské*.

II. Alpy.

2000 m.

Mezi údolím dolní *Idrice* a údolím *vipavským* pne se planina *Trnovského Lesa*; mezi údolím *vipavským* a *zálivem Terstským* vlastní *Kras*, hřbet to na mnoze pustý, na němž rozmanité ostrohranné pahorky, skamenělým mořským vlnám podobné; dále na jv. postupuje krasová *Čičská planina*, až se končí u *Kvarnerského zálivu*. Od *Čičské planiny* svažuje se na jz. *povlovně k moři istrijská krasová pahorkatina*.

III. Kras.

1. Trnovský Les.
2. Kras.3. Čičská planina.
Istrijská pahorkatina.

Trnovský Les, vlastní *Kras*, *Čičská planina* a *istrijská pahorkatina* náležejí k vysočině krasové i vypínají se úhrnem od *údolí vipavského* na jih; též *ostrov*y pnou se výšinami krasovými.

Úhrnem.

3. Vodstvo.

Mezi *Istrií* a *trup* pevninský zalévá se záliv *Terstský*; mezi *Istrií* a pevninu *chorvátskou* záliv *Kvarnerský* obtékáje mnohé *ostrov*y, po něm *Kvarnerskými* řečené.

Moře.
Terstský z.
Kvarnerský z.

Od *Triglava* hlubokým *údolím* horským bystře protéká *Soč* (*Isonzo*), pije *Idrici* a *Vipavu*, v *nížíně* pak, *povlovně* se plouže, tvoří při ústí *delta*, *nánosem* bahnitá a písčité. Na v. vyskakuje ze skály *Timav*, *výtok* to *kraňské ponorné řeky*.

Řeky.

Soč.

Timav.

Přímoří náleží k *oumoří adriatskému*.

Oumoří.

4. Vzduch.

Od jihu vanoucí vítr *Jug* přináší od moře hojně deště i bouřky. Od sv., tedy ze širých krajin od moře vzdálených, proudí *bora*, jež vzduchem suchým a chladným lidí,

Jug.

Bora.

zvířata a rostliny, zvláště na krasových holých výšinách, prudce ovívajíc velice sužuje, někdy i po několik dní loděm brání vplouti do přístavu Terstského.

V *Gorici* vane vzduch v Přímoří nejpříjemnější a nejzdravější, tak že město to sluje také rakouskou Nizzou.

B. Místopis.

Markrabství Istrijské.

I. M. Lošín 6000.

I. U zálivu *Kvarnerského*. Na Lošini přímořské město *Malý Lošín* (it. *Lussin piccolo*), prospívá hlavně námořským obchodem, jest větší než blízké městečko *Velký Lošín* (*Lussin grande*). — Na *Cresu* přímořské m. *Cres* (it. *Cherso*). — Na *Kěrku*, naproti o. *Cresu*, m. *Kěrk*.

V. Lošín.

Cres.
Kěrk.

Kastav
15.000.
Abbazia.

U severního cípu *Kvarnerského* zálivu *Kastav*, mezi vinicemi a háji kaštanovými a olivovými; *Abbazia*, klimatické místo léčebné.

II. Pulje 25.000.

II. Na západním pobřeží. V jižní Istrii přímořské město *Pulje* (*Polja*) se hlavním válečným přístavem rakouským. Přístav jest hluboké koryto skalami obklopené se dnem skalnatým, do něhož ani žádný potok nevtéká a tedy ho nezanášá, i jest tak obširný, že veškeré rakouské loďstvo do něho snadno se vejde (150 parolodí a 9600 lodí plachetních).

Rovinj
10.000.

Poreč
3000.

Pulje byla již Římanům přístavem válečným. Starožitnosti římské jsou: ohromný *amfítheatr* (pojal až 15.000 diváků), některé chrámy a j.

Na sz. přímořské město *Rovinj* (it. *Rovigno*), obklíčeno jest líbez-
ným hájem olivovým, jakých na březích istrijských jest více, nejdůležitější tržiště istrijské. — Na s. *Poreč* (it. *Parenzo*), malé město, sídlo sněmu istrijského.

Piran.

U zálivu *Terstského*: *Piran* (it. *Pirano*) na polouostrovku s rozsáhlými mořskými *solnicemi*; na západním cípu *Piranského* polouostrova vysoký (35 m) maják, vkusně zbudovaný; na s. *Mile* (it. *Muggia*) na-
proti *Terstu*, s *loděnicemi*.

Mile.

III. Pažin.

III. Uprostřed polouostrova Istrijského město *Pažin* (něm. *Mitterburg*).

Knižecí hrabství *Gorické* a *Gradištské*.

Oglej
2.100

Na nížině *Sočské* *Oglej* (*Aquileja*), nyní městečko, s velkým chrámem z doby římské, kdy bývalo přímořským *veleměstem* (asi 1/2 mill. ob.) Ač r. 452 rozbořeno bylo světoborcem *Attilou*, ostalo sídlem katolického patriarchy až do nového věku.

Gradiška.

Na sv. u ř. *Soče* městečko *Gradiška* (sl. *Gradišče*, it. *Gradisca*), se starým hradem, nyní *trestnicí*.

Na sv. blízko ř. *Soče*, kde se úrodná na víno a ovoce *rovina* ůží v *sočské* údolí, *Gorice* (Görz), sídlo *arcibiskupa* a *gorickogradištského* zemského sněmu.

Gorice
21.000.

Terst s územím.

Ob. 170.000.

Terst (něm. *Triest*, it. *Trieste*, sl. *Tèrst* = třtina) leží u *nejvýchodnějšího cípu zálivu* po něm nazvaného. Obec Terstská objímá kromě města několik vesnic. Ode vsi Občiny, ležící u silnice na s. od města na *ndvrší krasovém*, překrásná vyhlídka na moře i město. Na sz. u moře krásný zámek *Miramamar*.

Poloha.

Občina.

Miramamar.

Části.

Úřady.

Z dějin.

Město samo leží na břehu mořském u paty pahorku, na kterém nevelká *tvrz*; *staré* město je stísněno, *nové* se širšími ulicemi, u přístavu pěkně výstavné. Ve městě sídlí c. k. *místodržitelství* pro všecko Přímoří, ostatní úřady zemské, *plavecká* (nautická) *akademie* a jiné vzdělávací ústavy a sbírky. — Terst stával již za doby *římské*, i slul *Tergeste*, ale nebyl nikdy tak velký jako nyní.

Terst jest prvním městem námořního obchodu rakouského, přístav jeho oživují povždy četné *lodi*, jichž ročně 7000 přijíždí a odjíždí. Ve městě a předměstích mnoho bývá *cizinců* všech skoro národností evropských, kteří přijíždějí tam za obchodem; i usedlí obyvatelé jsou národností různých; slovanští *Chorváci* a *Slovinci*, *Italiáni* a poitalštělí *Slované*, *Němci*, a j. Z jazyku *italský* převládá.

Přístav.
Obyvatelů
75.000.
(170.000.)

C. Popis občanský.

Ob. 600.000.

V Istrii obývají hlavně *Chorváci* a *severněji Slovinci*, ostatně *Italiáni*, v Terstě však lidé všech těchto i jiných ještě národností; v Goricku obývají na s. *Slovinci*, na j. *Furlanci* *Italiánům* příbuzní, ve městech hlavně *Italiáni*.

Národnost.

Přímoří jest složeno ze tří *zemských obcí*, kteréž jsou: 1. knížecí hrabství *Goricko-Gradištské*, sněm zasedá v *Gorici*; 2. markrabství *Istrijské*, sněm zasedá v *Poreči*; 3. město *Terst* s okolím, městská rada jest sněmem.

Zřizent.

V Přímoří těží mnoho *solí* ze slané mořské vody, zvláště v *Piraně*; v údolích od bory chráněných prospívají zahrady s fíky i mandloněmi, daří se *vinnice*, *olivové* a *kaštanové háje*. Hedvábníků *chová se mnoho*; *rybolov* mořský jest hojný nejen pro potřebu domácí, nýbrž i do obchodu.

Živnosti.
Přírodníny.

Průmysl. Velká obchodní společnost, nazvaná *Lloyd*, staví v *Mili* v rozsáhlých loděnicích mnoho lodí.

Obchod. V Přímoří obchod nad těžení přírodnin a skrovný průmysl daleko vyniká, hlavně obchod zahraniční, námořský. Kromě Tersta prospívají ještě přístavy *puljský* (válečný), *piranský*, *roviňský*, *malološňinský* a j.

29 tisíc km².

XI. Knižecí hrabství Tyrolské a Vorarlberg.

útohy.

Z mapy: 1. země pohraničné, 2. *poledníky* a *rovnoběžníky*.

A. Popis přírodní.

1. Půda.

I.

1. Vápencové Alpy severní.

1. **Salcburské A.**
2. **Bavorské A.**

V severovýchodním cípu tyrolském, na hranici *salcburské* a *bavorské* pnou se Alpy *Salcburské*, na z. až do *příčného údolí innského*. Od něho na z. postupují po bavorské hranici Alpy *Bavorské* až k *jezeru Bodmanskému* i svažují se na jih přítke do *podélného údolí innského*.

Úhrnem.

Alpy *Salcburské* a *Bavorské* náležejí k *Vápencovým Alpám severním* i zabírají země Tyrolskovorarlberské pás nejsevernější.

II.

II. P r a h o r s k é A l p y .

1. **Raetikon.**
2. **Raetské.**
3. **Oetzthalské.**
3775 m.
4. **Vysoké Taury.**
5. **Ortles**
3900 m.

Od západní části Alp *Bavorských* úlollím *Klásterským* (Klosterthal) a *přesmykem Arlským* jsou odděleny, pně se po hranici švýcarské velehorské pohoří *Raetikon*, na jih až do *údolí innského*: nad ledovce jeho strmí velehorský *Piz Buin* (= volská hlava).

Od údolí innského na jih vniká ze Švýcar pohoří *Raetské*, na v. jen ku přesmyku *Reschen-Scheidecku* (u vsi *Reschen*).

Od *Reschen-Scheidecka* na v. pně se mohutný velehorský *peň Oetzthalský*, obšírný, na v. až k *sedlu Brennerskému*. Do pně toho prolývá se *údolí Oetzské* (*Oetzthal*), do údolí innského se otvírající, a údolí jiná; se širého pně toho smýkají se nejrozsáhlejší *ledovce* našeho mocnářství, z něho strmí *Wildspitze* nejvýše.

Od *sedla Brennerského* na v. postupují *Vysoké Taury*, též *ledovcovité*. Z nich strmí na hranici *salcburské* *Třípanský štít* (*Dreiherrenspitze*), dále *Velký Vencdiger*, na hranici *korutanské* *Velký Glockner* a j. velehorské vrcholy.

Na hranici *švýcarské*, od Alp *Raetských* jsou odděleny *sedlem Stilským*, u něhož ves *Stils*, pně se velehorský *ledovcovitý peň Ortleský*

částečně z prahor, částečně z hornin vápencových složený; z něho strmí pohraničný štít *Ortlesský* 3900 m (Triglav 2900 m), okolo něho usadily se ledovcové morény.

Na jih velehorský peň *Adamellský*, k němuž druží se menší hory **6. Adamello**. na jv. až ku *příčnému údolí adišzkému*.

Raetikon, *Alpy Raetské*, *Alpy Oezthalské* a *Vysoké Taury*, peň *Ortlesský* a *Adamellský* jsou Alpy Prahorské, rozkládají se po většině země tyrolské, strmí hřbety i vrcholy velehorskými, *nejvýše* Ortlesem, nad 3900 m, i pokryty jsou četnými ledovci.

Úhrnem.

III. Vápencové Alpy jižní.

III.

Od příčného *údolí adišzkého* na v. pnou se Vápencové Alpy *Tridentské* (n. *Benátské*), až ke Korutanům, od Vysokých Taur jsou odděleny *údolím pusterským*. Skoro uprostřed nich strmí na hranici benátské jich nejvyšší hora *Vedretta* (= ledovcovitá) *Marmolade*.

Tridentské A.

3500 m.

IV. Půda úhrnem.

IV.

Hory v Tyrolsku náležejí k Alpám Prahorským a Vápencovým obojím, všechny k horstvu *alpskému*.

Útvar.

Půda všechna pue se *horami alpskými*, na mnoze do patra velehorského, a prohýbá se hlubokými dlouhými *údolímí*. Nejdelší údolí řek, podélné inuské a příčné adišské, jsou jako bydlíště i jako obchodní spojovadla veledůležitá.

Tvar.

Vytkněme I. pohoří *pohraničná, přesmyky*, pak *vrcholy*; 2. kterými údolímí *odděleny* jsou Alpy Prahorské od ostatních.

Úlohy.

2. Vodstvo.

Nejzápadnější hranici značí *Rýn* až do *jezera Bodmanského*, jehož východní břeh náleží zemi Vorarlberské; do Rýna teče od Pize Buina ř. *Ill*, dělicí dolním tokem Alpy Prahorské od severních Vápencových; do *jezera Bodmanského* vytéká z Alp Bavorských Bregenzská Aacha.

I. Severomoří.
1. Rýn.

Poříčí ř. *Rýna* a *Bregenzské Aachy* náleží k oúmoří *Severního moře*.

Úhrnem.

Ze západní končiny *Bavorských Alp* vytéká *Iller* a *Lech*, z prostředka *Isar*.

II. Černomoří.

Mezi *Raetikonem* a *Alpani Raetskými* prodírá se *sou-*

Irn.

těškou *Finstertinnzskou* hlučně *Inn*, protékaje pak podélné údolí pije *Oetzthalskou Aachu*, pak *Sillu*, od Brennera přitékající a vytéká konečně příčným údolím do Bavor.

Dráva. V severní končině Alp Tridentských pramenící se *Dráva* vytéká údolím *pusterským* do Korutan.

Úhrnem. *Lech, Isar, Inn* a *Dráva* jsou pobočky dunajské, jimi náleží skoro všecka severní polovice země k *Podunají*.

III. Oumori adriatské. *Brenta.* Z ledovce *Adamellského* teče *Sarca* do jezera *Gardského*; z jižní polovice Alp *Benátských* *Brentu* do Benátska, a tím do moře Adriatského.

Adiže. Od *Reschen-Scheidecka* teče *Adiže* podélým *Vintschgauem*, zahnuvši pak v dlouhé údolí příčné pije *Eisack*, tekoucí s Brennera; *Eisack* pije *Rienzi* přitékající z *Pusterthala*. V dolním svém toku jest poříčí *Adiže* poříčími řek sousedních (*Pada* a *Bachigliona*) tak súženo jako u žádné jiné řeky v Evropě.

Úhrnem. Poříčí řek *Brenty* a *Adiže* a jimi skoro všecka jižní polovice tyrolské země náleží k oumoří adriatskému. Z řek těch vyvíjí se *Adiže* tokem *nejdelším*.

IV. Úhrnem. Vytkněme 1. kde které řeky značí zemskou *hranici*; 2. *směry* řek.

Útohy řeky. Řeky tyrolské nabývají i za horkého léta z ledovců a věčného sněhu *vodou hojně*; nejdelší a nejmocnější z nich jest

Jezera. *Adiže*, pak *Inn*. *Jezero* *Gardské* zasahuje do země jen cípem severním, *Bodmanské* jen východním cípem, ostatní jezera jsou

Oumoh. malá. *Oumohím* náleží Tyrolsko *třem*, z nichž největší jest *adriatské*.

3. Vzduch.

V údolí *adižské* a vůbec v údolí do *nižiny Padské* se otvírající vane volně teplý vzduch italský, i prospívá vinnicím, moruším a všemu životu; údolí *innské* a všecka země *na s. od prahorských velehor* jest značně chladnější. Tak dělí *prahorské pásmo Alpské* Tyroly ve dva různé podnebné *pásy*, teplejší *jižní* a *severní* pás chladnější.

B. Místopis.

Vorarlberg.

Bregenz
5000.

Hlavní město *Bregenz* jest jediné rakouské přístavní město u *Bodmanského jezera*; vede značný obchod s obilím a dřívím. V *Bregenzi* zasedá *vorarlberský sněm*. — Jízuě mě-

stečko Dornbirn, největší místo Vorarlberska, prospívá průmyslem bavlnickým. — U ř. *Ill* Feldkirch, nejzápadnější město rakouskoubherské.

Vorarlbersko (= Vor-Ari-Berg) sahá od nejzápadnější hranice na v. až k hoře *Arz*. Obyvatelé žijí se tam ve městech namnoze průmyslem bavlnickým i jiným, na venkově výrobou sýra, jenž prodává se za švýcarský.

Tyrolsko.

O u m o ř í a d r i a t s k é .

U sev. cípu *jezera Gardského* přístavná města *Riva* a opodál *Arco* v údolí krásném, k teplému jihu otevřeném, podnebí i v zimě velmi mírného a proto klimaticky léčebného. — Na v. *Rovereto*, hlavní sídlo tyrolského průmyslu *hedvábnického*.

Na s. *Trident* v krásné krajině teplého údolí *adižského*.

Biskup *Tridentský* býval německým říšským knížetem, a z doby té krásné *chrámy* a nádherné paláce zdobí dosud město. Církevní koncil zasedal tam v 16. st. po 18 let. V okolí na půvabných návrších mnohé *letohrádky*, do kterých uchylují se zámožní *Tridentané* za velikého vedra tamního.

Nedaleko ústí řeky *Eisacka* *Botzen* (it. Bolzano); stojí na místě, kde se údolí *eisacké* s *adižským* stýkajíc šíří v *rovinu*, obilím i vínem velmi úrodnou, v níž se i obchodní cesta *adižská* spojuje s *brennerskou*; tím se *Botzen* stalo nejdůležitějším *obchodním* městem *jihotyrolským*.

Při ústí *Rienze* do *Eisacka* *Brixen*, město sice malé, ale mající z doby, kdy *biskup Brixenský* jako *Tridentský*, býval německým říšským knížetem, 12 kostelů a 5 klášterů. Na *prameništi* ř. *Eisacka* ves *Brenner*, u ní *jezero Brennerské* a teplé *lázně*; po vsi té nazván jest blízky, poměrně nízký *přesmyk Brennerský*, přes který nyní *železnice* běží. — U severního *ohebu adižského* *Meran*. Do *Merana* vane *teplý vzduch jižní* tak mírně, že činí město velmi zdravým, tak že léčí se tam mnozí *plícním neduhem* skličeni, jako v *Rivě*. V okolí daří se *výborné ovoce* a *víno*.

Na s. ční nad městem na skále *hrad Tyrol*, rodné sídlo *hrabat tyrolských*, od něhož i jméno celé nynější země *Tyrolské* pochodí.

Blízko hranice *švýcarskoitalské*, u přítoku *adižského*, ves *Stelvio*, po níž blízké *sedlo Stelvské* jest nazváno. — Na *prameništi adižském* ves *Reschen*, od níž vede *přesmyk Reschenscheideck* do údolí *innského*.

Dornbirn
9000.
Feldkirch.

Země.

Riva.

Rovereto.

Trident
20.000.

Botzen
15.000.

Brixen
4000.

Brenner
1400.

Meran.

Tyrol.

Stelvio
2800 m.

Č e r n o m o ř i.

Hall. U *Inna*, kde počíná býti pro lodí splavným, leží *Hall* se solivárnou.

Oetz. Na z. otvírá se do innského údolí údolí ř. *Oetzi* (*Oetz-Thal*), vznikající na jihu z velerozsáhlých ledovců *Oetzthalských*. V údolí tom leží ves *Oetz*, v horní (jižní) končině vsi *Vend a Gurgl* nad hladinou mořskou ještě o 300 m výše než vrchol české Sněžky.

Vend a Gurgl
1900 m.

Ob. 32.000.

Hlavní město.

Poloha. *Innsbruck* (= innský most, město má v erbu svém most) leží při ústí ř. *Silly* do *Inna*, téměř uprostřed dlouhého údolí innského. Ve františkánském kostele náhrobek císaře *Maximiliana I.* a náhrobek slavného tyrolského vůdce *Ondřeje Hofra*. V *Innsbrucku* sídlí zemští úřadové, jest universita a veliká sbírka *Ferdinandeum* zvaná.

Památnostl.

Ob. 900.000.

C. Popis občanský.

Národnosti. Od hranic italských na s. až skoro k městu *Bozenu* obývají *Italidni*, od *Bozenu* na v. v horách *Ladini*, *Italjánům* blíže příbuzní, od obojích na s. *Němci*, jižto zabírají $\frac{2}{3}$ země.

Zřízení. Sněm *vorarlberský* zasedá v *Bregenzi*, sněm tyrolský v *Innsbrucku*; obě ty země podřízeny jsou c. k. místodržiteli sídlícímu v *Innsbrucku*. Tyroly jméno mají od hradu *Tyrola*; panovnickému domu *Habsburskému* dostaly se jednotlivé části země tyrolské za rozličných dob.

Živnostl. Přírodní. U *Halla* těží se sůl, z ostatních nerostných přírodnin vzácné kovy, železo i j., ale každého skrovně. V některých, zvláště v severních, krajinách tyrolských daří se vedle lesů a travin jen bídny *oves*, v některých však, zvláště v jižních, zrají vedle výnosných *vínic* chutné *kaštany* a *oliva* vždy zelená. Orné půdy *Tyrolsko* má ze všech zemí rakouských nejméně (jen 5%, *Morava* má 50%). *Hedvábí* těží se v *jižním Tyrolsku* více než ve všech ostatních zemích rakouských dohromady. Chov dobytka prospívá daleko nad rolnictví.

Průmysl.

Bavlněné tkaniny vyrábějí továrny ve *Vorarlberku*, zvláště v *Dornbirnu*; *hedvábné* výrobky v *jižním Tyrolsku*, kde i hojně bouřců chovají, zvláště v *Tridentě* a *Roveretě*; ze dřeva ozdoby

a hračky vyřezávají *Ladini* (na v. od *Bozena*), k čemuž berou horské dříví, jež rostouc velmi pomalu jest hustoleté.

Právozný obchod přes výhodný přesmyk *Brennerský* z *Italie* mnoho do zemí na s. od Alp rozložených dopravuje, skrz tunel *Arlský* (10 km dlouhý) vyváží hlavně plodiny do hornatého Švýcarska. *Inn* od města *Halla*, *Adiže* od ústí eiského jsou vodními drahami.

Olechod.

XI. Království Dalmatské.

13 tisíc km².

Ostrovny.

Blízko přímořského ostrova *Krka* o. *Rab* (it. *Arbe*), *Krku* tvarem podobný, ale menší; na něm městečko *Rab*. — Od něho na jv. táhne se dlouhý o. *Pag* (*Pago*), jsa od chorvatské pevniny oddělen mořskou úžinou *Morlackou*; na něm městečko *Pag*. — S pevninským břehem rovnoběžně se táhne ještě štíhlejší o. *Duga* (it. *Grossa*).

1. *Rab*
103 km².2. *Pag*.3. *Duga*.4. *Vis*.

Od pevniny skoro nejdále o. *Vis* (it. *Lissa*), na kterém přímořské městečko *Vis*; u něho loďstvo rakouské (r. 1866) slavně zvítězilo nad italským. — Na sv. blíže pevniny strní z moře příkré o. *Brač* (it. *Brazza*). Na j. o. *Chvar* (it. *Lesina*), na něm město *Chvar* s průměrnou roční teplotou 16 $\frac{1}{3}$ ° C. (*Praha* 9 $\frac{1}{3}$). Se *Chvarem* rovnoběžně táhne se o. *Korčula* (it. *Curzola*); u mořské úžiny *Korčulské* m. *Korčula*. — Na jv. táhne se *Mlět* (it. *Meleda*) s pevninským břehem rovnoběžně.

5. *Brač*
390 km².6. *Chvar*.7. *Korčula*.8. *Mlět*.

Kromě těchto osmi jest ještě mnoho menších ostrovů; ze všech jest *Brač* největší; všechny pnou se krasovými pahorky a vrchy, některý i mírnými středohorami; útvarem náležejí k pevninskému horstvu krasovému. Vzduch vane na nich přímořský tak mírný, že na jich nižších místech mnohou zimu ani nesněží, a když i sněží, sníh ležeti nezůstává; obilí, fíky, svatojanský chléb, víno i olíva hojně se daří.

Últernem.

Páda.

Vzduch.

Plodiny.

Kotorsko a Dubrovnicko.

Od ostatního dalmatského území odděleno jsouc úzkým pruhem *Hercegovské* země, *Sutorina* řečeným, *Kotorsko* zdvihá se kolem klikatého zálivu *Kotorského* příkrými středohorami krasovými, z nichž na hranici hercegovsko-černoohorské strní hora *Orjen* nejvyšše. — V nejvnuternějším cípu klikatého zá-

Kotorsko.

Orjen
1800 m.

- Kotor.** livu *Kotorského* stojí *Kotor* s výborným přístavem u paty křídových skal, kterými vine se nákladná silnice do Černé Hory.
- Budva. Spič.** — *Budva*, nejjižnější město, a dále *Spič* (*Spica*), nejjižnější místo říše rakouskouherské, dobrý přístav.
- Dubrovnicko.** Od *Sutoriny* na sz. táhne se *Dubrovnicko* až k hercegovskému *Kleku*, který jsa o málo širší než *Sutorina* odděluje území dubrovnické od ostatního dalmatského. — Na břehu
- Dubrovník.** mořském *Dubrovník* (it. Ragusa), bývalo republikou, obchodem velmi bohatou.
- Captat.** Na jv. městečko (C=k) *Captat* (it. Ragusa vecchia=D. starý) tam, kde stávala starořecká osada *Epidaurus*.
- Ston.** Na úžině zemské, kterou štíhlý polouostrov *Pelješac* jest spojen s ostatní pevninou, u *Stona* (it. *Stagno*), v půdě *bahnité*, v podnebí nezdravém, velmi rozsáhlé *solnice*, ve kterých se z mořské vody vypařováním *sól* těží.

Hlavní území.

A. Popis přírodní.

- 1. Půda.** Na hranici Chorvátské pne se krasový *Velebit*, středohorou, **Vakanský vrch** 1768 m. *Vakanský vrch* řečenou, nejvýše; na hranici bosenské a hercegovské (i=y) *Dinarské Alpy*, nazvané tak dle středohory *Dinary*; ostatní země pne se vrchy a pahorky též krasovými.
- 2. Vodstvo.** Z Chorvátska, mezi *Velebitem* a *Dinarskými* Alpami, přitéká *Zrmanja*, z *Dinarských* Alp *Krka* do úzkého a klikatého *chobotu* mořského; od *Dinary* *Cetina* do mořské úžiny *Bračské*; z *Hercegoviny* přitékající nejmocnější řeka dalmatská *Neretva* (it. *Narenta*) ústí za krátko deltou naproti polouostrovu *Pelješci*.
- Moře.** *Moře* tvoří mnohé výborné *přístavy*.
- Jezera.** Jezero *Vranské*, spojeno jsouc s mořem podzemními vodotečemi, má vodu slanou. Jezera dalmatská skoro všechna odtékají skulinami, jakéž v krasovém útvaru zhusta se vyskytují, i vysychají v létě někdy docela.
- 3. Vzduch.** Na pevnině vane vzduch při moři podobně *mírný* jako na ostrovech, ale *bora* mnohem prudší než na ostrovech.

B. Místopis.

I. Sinj.

I. Uvnitř země: V rovince u střední *Cetiny* *Sinj* (it. *Sign*), nedaleko něho na hranici bosenské *Bilibreg* stanoviště u pře-

smyku Dinarských Alp, do něhož každý čtvrtek Bosňáci přicházejí na hlučný *bazar* (= trh).

II. *Na břehu mořském*: Od velikého o. Brače na s. na polouostrovku při moři, *Split* (it. Spalato, 17.000 ob.), největší a nejkrásnější město dalmatské, částečně ve zříceninách paláce císaře Diocletiana; v museu pěkné starožitnosti z blízké vsi *Salony*, stojící na místě římského hlavního města dalmatského Salony, jež divocí Avaři rozbořili.

Na z. přímořské město *Trogir* (*Trau*) v krajině jižním ovocem zvláště úrodné, na místě starověkého *Traguria*. — Při úzkém chobotu mořském, do něhož řeka *Krka* se vlévá, *Šibenik* (it. *Sebenico*); dále nad starým městečkem *Skradinem* (*Scardona*) vrhá se ř. *Krka* čtyřmi velkými a několika menšími *vodopády* po skalnaté stupňovité 45 m hluboko i šumí tak hlučně, že klepání mlýnů vedle stojících není slyšeti.

III. Naproti o. *Duze*, v krajině suchopárné, *přimořské* a hlavní město *Zadar*. V něm *sídlí* katolický arcibiskup, pravoslavný biskup a zemské úřady a zasedá zemský sněm. Krásný *chrám* arcibiskupský vystavěli křižáci 4. výpravy. Na místě *Zadra* stávalo římské město *Jadera*.

C. Popis občanský.

Na jihu obývají *pravoslavní Srbové*, v severu *katoličtí Chorváté*, kteří částečně i *Vlaši* (it. *Morlacchi*) slují, ve městech částečně *Italiáni*.

Dalmacie *jméno* má od bývalého illyrského hl. města *Dalminia*, jež stálo u ř. Cetiny. V zemi nalézají se památné starožitnosti *illyrské, řecké a římské*. Panovnícímu rodu *Habsburskému* dostalo se Dalmacie ve válkách napoleonských.

V Dalmacii sídlí jeden *arcibiskup* (v Zadru) a 5 *biskupů katolických*, mimo ně ještě dva *biskupové pravoslavní*, ač v celé zemi nežije ani s polovice obyvatelů jako ve *Slezsku*, ve kterém biskupa ani není.

U *Stona* a na některých ostrovech těží z mořské vody *sůl*, ostatních *nerostných* plodin *skrovné*. Plodné půdy jest mnoho, ale namnoze jen chudá pastvina, to od časů, co *Benátčané* za svého panování vykáceli lesy; roli jako v *Salcbursku* jen $\frac{1}{10}$, *vinnice, háje olivové a ovocné* jsou na ostrovech a v nižších krajinách pevninských. *Mezků, oslů, koz a ovců*, dobytka to pasením se živícího, chová se hojně.

II.
Split
17.000.

Salona.

Trogir.

Šibenik.
Skradin.

III.
město
12.000.

Storo $\frac{1}{2}$ mill.

Národnost.

Z dějin.

Církevní
sídel.

Živnosti.

Plodiny.

Průmysl. *Lodí* stavějí v Dalmacii mnoho (za rok i 400), ostatní *průmysl* však jest skrovný, venkovský lid vyrábí si oděv i jiné průmyslové výrobky po domácku sám.

Obchod. *Spojovadlem hlavním* jest *moře* s mnohými výbornými *přístavami*; v *námořním obchodě* Dalmatinci slynou od pradávna; obchod dalmatský se povznáší od času, co Bosna jest rakouským vojskem obsazena.

78 tisíc km².

XIII. Království Haličské.

Útohy. Z mapy: 1. Země pohraničné, (3) domácí a (2) cizí; 2. *poledníky* a *rovnoběžníky*.

A. Popis přírodní.

1. Půda.

I. Záp. Karpaty. Od těšínsko-uherské hranice postupují na v. Bezkydy značně výše než v Těšínsku, Babí horou (Bagia góra) nejvýše; pak se níží, dále na v. opět stoupají, až se tam, kde se obracejí na jv., končí přesmykem *Dukelským*, u něhož město *Dukla*. Od Bezkyd na jih, na hranici uherské strmíci velehorské
2. Tatry. *Tatry* náležejí k Haliči jen částí svého severního svahu. Podél
3. Podhůří. Bezkyd pomezních běží několik podhůří, dílem rovnoběžných, dílem na s. vybíhajících.

II. Stř. Karpaty. Od přesmyku *Dukelského* na jv. postupuje po hranici uherské hlavní pásmo Středních Karpat, *Vrchovina* řečené, 2000 m. a ční opodál východního konce horou *Černou* nejvýše, *provázeno* jsou též nižším *podhářím*.

III. Ostatní půda. Od Středních Karpat údolím *dněsterským* jsou oddělena, jen u prameniště jeho s nimi spojena jsou, zdvíhá se mírně vypnulina Podolská. Od ní na z. šíří se mezi *Podhářím* a severní hranicí zemskou rovina Viselská.

I. Vypnulina Podolská.
2. Rovina Viselská.
IV. Úhrnem. Rovina rozsáhlejší jest jen *Viselská*, pahorkatá jest vypnulina *Podolská* a některá *podháří*, ostatní půda haličská pue se pásmitými Karpatami západními a středními a prohýbá se údolními; *úhrnem* pue se půda haličská rovinou nejméně, pahorkatinou nejvíce.

2. Vodstvo.

I. Battické. Přitékající z Těšínska Visla, protékající rovinou *Viselskou* značí dvakrát zemskou hranici a pije *Dunajec*, od Tater

přibývající a Popradem sesílený; dále pije Visloku, s Dunajcem skoro rovnoběžnou, pak v nejsevernějším cípu země největší pobočnou řeku San, sesílený Vislokem. Za hranicemi vtéká do Visly Bug, stékající s vypnuliny Podolské *Poričím* svým zabírá Visla země Haličské polovici severozápadní.

1. Poprad.
2. Visloka.
3. San.
4. Bug.

Od Buga na sv. vytéká Styr (za krátko) do Ruska, tam do *Pripetí*, Pripetí do *Dněpra* a Dněprem do *Černého moře*.

- II. Černo-mořské:**
1. Styr.
 2. Dněstr.

Dněstr, pramenící se v *podhůří* blízko *Sana*, teče z počátku údolím příčným, pak mezi vysočinou *Karpatskou* a vypnulinou *Podolskou* údolím podélným, se hlavníím hřbetem Karpatským rovnoběžným, drobně klikatě, až značí hranici bukovinskou, pak ruskou. Dněstr pije z vypnuliny Podolské drobnoklikatý *Sered*, pohraničný *Zbruč* a jiné pobočky přitékající do něho skoro rovnoběžně; z Karpat *Stryj*, *Bystricu* a j.

- Sered.
Zbruč.
Stryj.
Bystrica.
3. Prut.

Prut, pramenící se u karpatské hory *Černé*, teče skoro rovnoběžně se Dněstrem, na hranici bukovinské pije z prava pobočku *Čeremoš* a ústí daleko za hranicemi do *Dunaje*.

Rybníků jest v Haliči podobně jako v Čechách velmi mnoho.

Rybníky.

Z haličských řek vyvíjí se tokem nejdelším *Dněstr*, pak *San*, pak *Visla*, z *poričí* největší jest *Povislí*, z obou o umoří jest baltické větší.

III. Úrnem.

Které řeky značí hranici zemskou?

Úloha.

3. Vzduch.

V Haliči, vzdálené od širokého okeanu ještě více než Slezsko, neboli ještě více vnitrozemské, vane vzduch ještě drsnější.

B. Mistopis.

Na Černomoří.

I. V *poričí řeky Pruta*: Blíže pohraničné ř. *Čeremoše* město *Kuty*, v němž mezi obyvateli mnoho *Arménů*; — u *Pruta* město *Koľomyje*, jehož obyvatelé z polovice jsou *Israelité*, *Delatyn* s láznemi solnými. Od *Delatyna* nalézáme ložiska *solná* na sz. v podhří karpatském řadou.

- I.
- Kuty.
- Koľomyje
- 23.000.
- Delatyn.

II. Na *Podněstří*: U horního *Sereda*, opodál ruské hranice, *Tarnopol*, v krásné i úrodné krajině; obyvatelé jsou z polovice *Israelité*. — U *Bystrice* *Stanislavov*.

- II.
- Tarnopol
- 24.000.
- Stanislavov
- 20.000.

- Halič.** U ř. Dněstra, při ústí pravé pobočky Lomnice, městečko Halič se starožitným *hradem*, po němž země nazvána byla Haličí, když v něm knížata její sídla.
- Stryj.** U ř. *Stryje* město Stryj, které král *Sobieski* dostal v léno za své vítězství nad Turky.
- Drohobyč**
20.000. Na sz., v podhří, Drohobyč se solivárnami a čistírnami na petrolej.
- Sambor.**
Starosol. Od něho na sz., u horního *Dněstra* Sambor, na jz. *Starosol* se solivárnou a petrolejovým pramenem.
- III.**
Brody. III. U přítoku do ř. *Styra* blízko ruských hranic Brody, tržiště, kde haličskoruský obchod se soustřeďoval, nyní schudlé.

Na oumoří baltickém.

- I.**
Zlčov. I. Na prameništi ř. Buga. Od Brodu na jz. *Zlčov* na *návrsi vypnuliny Podolské*, v okolí širé *lesy*; z nich výborné dříví dopravuje se na stavbu lodí až do přímořského města *Gdanska*.
- II.**
Řešov. II. V *pořiči Sana*: U Visloka *Řešov*, jako *Koľomyje* na polo *Israelity* obydleno; tam prospívá výroba *tovarů*.
- Jaroslav.**
Přemysl
20.000. U řeky *Sana*: *Jaroslav*, ve zvlášť *úrodné* krajině *sanské*, pak *Přemysl* z nejstarších a nejslavnějších měst haličských, nyní tvrdá *pevnost*.
- III.**
Tarnov
25.000. III. V *ostatním pořiči Visly*: V rovině *Viselské*, blíž ř. *Dunajce*, *Tarnov*.
- Bochnia.**
Vělička. Na z. *Bochnia* a dále *Vělička*, tam *solné bány* trojí *klenbou* pod sebou do hloubky se berou a prorývají nitro *zemské* i pod samým městem *Věličkou*.
- Krakov**
75.000. U *Visly* *Krakov* (nad 75 t. *obyv.*), má z *doby*, kdy bývalo městem *sídelním* a *korunovačným* *králů* *polských*, *zámek* *královský*, nyní *tvrz*, v něm *chrám* *sv. Stanislava*, *patrona* *polského*, s *hrobkou* *jeho* a *mnohými* *pomníky*. V *Krakově* sídlí *vrchní* *zemský* *soud* pro *západní* *Halič*, jest *uni-versita*, *škola* pro *krasoumy*, a jsou jiné *vzdělávací* *ústavy*.
- Zator.**
Osvětim.
Biała. Na z. *Zator* a *Osvětim*, bývalá *sídla* *polských vévodství*, *českých* *lón*. — U ř. *Bialy Biała* má, jako *naproti* *ležící* *slezské Bělsko*, *obyvatelstvo* *německé* a *prospívá* *hlavně* *soukenickými* *továrnami*.

Hlavní město.

Ob. 122.000.

Lvov.

Lvov (rus. *Lviv*, pol. *Lwów*, něm. *Lemberg*) leží na *výšině* *vypnuliny Podolské* mezi *kopci*. Město samo jest *malé*, ale *obklopeno* *7 rozsáhlými* *předměstími*, že *chová* *120.000* *oby-*

vatelů. Z budov památné jsou *kostely arcibiskupské*, pak pěkná *radnice*, ozdobená vkusnou věží; museum *Osolišských* chová bohaté sbírky umělecké a písemné. Ve Lvově sídlí nejvyšší zemské úřady, římskokatolický, řeckokatolický a arménskokatolický arcibiskup, universita, technika a jiné školy a vzdělávací ústavy.

Místa vůbec.

Nad 20 tisíc obyvatelů	Stanislavov, Kołomyje a Přemyšl,
" 25 " "	Tarnov a Tarnopol,
" 75 " "	Krakov,
" 120 " "	Lvov, jest největší.

C. Popis občanský.

Obyvatelstvo.

V *Haliči západní*, od hranice *slezské* až k ř. *Sanu* bydlí *Poláci*, i slují v okolí *krakovském* *Krakoviáci*; v *Bezkydách* *Górali* (= *horalé*) a v *Podhůří* *Mazuři*; v *Haliči východní*, od ř. *Sana* na v. a jv., bydlí *Malorusové* neboli *Rusíni*, ale mezi nimi mnozí *Poláci* ve městech a jako *šlechtici* na svých statcích. *Rusinští* *horalé* slují *Huculi*. Mezi *Poláky* i *Rusíny*, zvláště ve městech, bydlí *Israelité* (v *Kołomyji*, *Tarnopoli*, *Drohobyči*, *Zložově* a *Řešově* $\frac{1}{2}$, v celé zemi nad 10% obyvatelstva). Ve východních městech bydlí *Arméni*, kteří však přijali národnost *polskou*.

Poláci.

Rusíni.

Ostatní.

Poláci vyznávají víru *římskokatolickou*, *Rusíni* hlavně *řeckokatolickou*, *Arméni* *arménskokatolickou*.

Víry.

Haliči přísluší nášlov „*království Haličskovladimířské*“. *Jméno* pochází odtud, že země nyníjší složena je nejen z dřívějšího *království Haličského*, jež jméno vzalo od místa *Haliče*, nýbrž i z části *království Vladimířského*, jehož bývalé hlavní město leží nyní v *Rusku*; mimo to připojeno jest k *Haliči velkoknížectví Krakovské*, vévodství *Osvětimské* a *Zátorské*.

Nástor.

Jméno.

Z dějin.

Velkoknížectví Krakovské stalo se částí území *rakouského* r. 1846, a připojeno jest k *Haliči*. *Halič* ostatní připojena k *Rakousku* po rozdělení *království Polského*, jehož byla částí.

Soli těží velmi mnoho ve *Věličce* a v okolí, pak v *podhůří* středních *Karpat* od *Starosola* k *Delatynu*, mimo to *kamenné uhlí* na sever od *Osvětina*, *železo* v *Karpatách*, *zinek* u *Krakova*, *petrolej* u ř. *Pruta*, a j. *nerostné plodiny*.

Živnosti.
Přírodníky:
nerostné,

- rostlinn.** Půda v Haliči jest pro hospodářství dobrá, ale *vzduch* pro velmi tuhé zimy málo přízniv.
- živočišn.** *Dobytka* chovají v Haliči mnoho, zvláště v krajinách horských, kdež mnoho jest salaší; ale *vlci*, *rysi* a *medvědi* ho nemálo hubí. *Včelařením* těží velmi mnoho *medu*.
- Průmysl.** Z továren nejvíce jest lihovarů a pivovarů, vůbec pro *průmysl s hospodářstvím* polním se družící, a to v úrodnějších krajinách *východních*, na z. kvete v *Biale* průmysl *soukenický*. *Úhrnem* jest továrnický průmysl ještě skrovný.
- Obchod.** *Obchodu* haličského zmocnili se *Israelité* téměř všeho, skupují od hospodářů plodiny i prodávají jim všechny potřeby. Ze země *vyvážejí* polské voly i jiný hovězí dobytek, sůl, a vůbec plodiny, hlavně do zemí západních.

10¹/₂ tisíce km².

XIV. Vévodství Bukovinské.

Útohy. Z mapy 1. *Země pohraničné*; 2. *poledníky* a *rovnoběžku*.

A. Popis přírodní.

- 1. Půda.** Na hranici sedmihradské pnou se *Karpaty východní* až do *údolí seretské Bystřice*, která je dělí od *Karpat středních*, rozvětvuících se skoro po celé zemi až do *údolí ř. Pruta*.
- 2. Vodstvo.** Řeka *Dněstr* značí hranici severní, *Pрут* přitéká z Haliče pije hned na hranici *Čeremoš*; z karpatského podhůří vytéká *Seret* v Rumunsko, kdež pije *Sučavu*, dále *Bystřici*.
- Seret.*
- 3. Vzduch.** *Pрут* i *Seret* jsou pobočky dunajské; *Podunaji* i *Podněstří*, tedy všechna Bukovina, náleží k *Černomoří*.
- 3. Vzduch.** V Bukovině vaue vzduch poněkud *mírnější* než v *Haliči*, protože leží celkem jižněji a jest lesnatější.

B. Místopis.

Sučava
10.000.

Lipovany.

U ř. *Sučavy*, na hranici rumunské, *Sučava*, nejvýchodnější město v našem mocnářství, hlavní sídlo pravoslavných *Arménů*, jindy sídelní město *multanských knížat*. — Na s. *Lipovany* (*Filipovany*), osada *Lipovanů*, kteří se *odštěpili* od ruských starověrců nebo *rozkolníků*, tam se přistěhovali a sami starověrci se nazývají.

Na z. *Radovec* (Radautz), na blízku veliký státní *hřebčinec*. — Blízko rumunské hranice starožitné město *Seret*. — Na sz. *Kučurmare*, ves o 8000 obyvatelích, s obydlími daleko široko rozloženými, jako ve mnohých vsích bukovinských.

Radovec
11 000.
Seret.
Kučurmare.

V severní končině bukovinské leží hl. město Černovice na pravém břehu ř. *Pruta*, od 48. rovnoběžky na s. (jako *Viden*); v něm sídlí c. k. zemské úřady a pravoslavný metropolita, k jehož diecesi náleží Bukovina a Dalmacie, pokud jsou ty země pravoslavné, tam zasedá zemský sněm a jest německá universita.

III. město
45.000.

C. Popis občanský.

Podél hranice haličské obývají *Rusíni*, podél multanské *Rumuni*, obojí hlavně *pravoslavní*, *Lípované* jsou Velkorusové. Mezi Rusíny a hlavně Rumuny ve městech obývají *Němci*, hlavně víry evangelické, *Israelité* a *Arméni*, na venkově pak *Poláci*. Vůbec je obyvatelstvo národností i věrou *velmi rozmanito*.

Národnost a
víra.

Jméno Bukovina dáno zemi po tom, že v ní je mnoho bukových lesů.

Jméno,
r. 1775.

Solí dobývá se značně, ostatně je Bukovina na přírodniny *nerostně chudá*; *lesy* pokrývají skoro polovici haličské půdy.

Živnosti.

B. Země uherské.

XV. Království Uherské (se Sedmihradskem a Rjekou). 280 tisíc km².

1. *Vytkněme* z devatera hranic 2 *nejkratší* a 3 *nejdelší*. — 2. *Země* pohraničné, 7 domácích, 2 cizí; 3. *poledníky* a *rovnoběžky*.

Útohy.

A. Popis přírodní.

1. Půda.

I. *Alpy*.

I.

Na hranici *dolnorakouské* vyniká z Malé Uherské roviny nízké 1. *Litavské*. pohoří *Litavské*; od hranice *štyrské* svažují se v tu rovinu předhory *Štyrské*; od jižního jich konce postupuje *na sv.* dlouhý a široký 2. *Štyrské*. Les *Bakoňský*, i určuje *Dunaji* téci pravoúhlou oklikou *vácovskou*; 3. *Bakoňský* Les.

**4. Pětiko-
stelská v.**

Úhrnem.

850 m.

od Bakoňského Lesa Blatenským jezerem jsouc oddělena pne se vrcho-
vina Pětikostelská, částečně pahorkatá.

*Pohoří Litavské, předhory Štyrské, Les Bakoňský a vrcho-
vina Pětikostelská jsou předhory alpské; z nich pnou se
v Uhrách vrchy Štyrské nejvýše.*

II.

II. Západní Karpaty.

a) Předhory.

**1. Malé
Karpaty.**

Od *Dunaje* při ústí ř. *Moravy* postupuje na sv. nízké,
ale příkré pohoří žulové, Malé Karpaty řečené, oddělující
nížinu Malou Uherskou od Moravského pole.

**2. Novohrad-
ské vrchy.**

Dunajem od *Bakoňského Lesa* odloučené vrchy *Novo-
hradské* oddělují nížinu Malou Uherskou od Veliké Uherské;
dále po kraji této roviny vystupují jiné vrchy karpatské, nej-
severněji dlouhé nízké *Podhůří* (*Hegyalya*) původu sopeč-
ného, mezi Tisínými pobočnými řekami *Hernadem* a *Bodrogem*.

3. Podhůří.

Úhrnem.

Malé Karpaty, Novohradské vrchy a Podhůří ob-
stupují nízkými předhorami karpatské středohory a velehory.

b) Středohory.

1. Bílé.

Po moravské hranici postupují Karpaty Bílé až ku
pramenu ř. *Bečvy*; tam počínají se horou *Trojačkou pískov-
cové* *Bezkydy* a zatáčejí se na v. po hranici slezské a ha-
ličské, postupující až ku *přesmyčku Dukelskému*, i strmí nej-
výše *Babíhorou*; mezi údolím ř. *Ipoly* a *Hrona* Rudohory

3. Štávnické.

**4. Nízké
Tatry.**

Štávnické; od nich na sv., údolím horního *Hrona* jsouc
odděleny, čnějí středohory *Liptovské* neboli Nízké Tatry
výše než všechny předhory i než *Bezkydy*. Od *Liptovských*
hor vybíhají dvě *pohoří* na z. a zahýbají se na jih; mezi
nimi prohýbá se široké údolí ř. *Nitry* až do roviny *Malé
Uherské*.

c) Velehory:
**1. Vysoké
Tatry.**

Mezi Nízkými Tatrami a *Bezkydami* vynikají Vysoké
Tatry; širokými údolními řek *Váha* a *Oravy*, *Dunajce* a *Pop-
prada* ode všech ostatních Karpat patrně jsouc odděleny, strmí
jako velebné žulové pohoří hřbetem klikatým, lysým, ze hřbetu
toho pak několik skalných vrcholů vyniká až do patra vele-
horského (nad 2500 m.) z nich *Gerlachovka* nejvýše.

Gerlachovka
2663 m.

d) Údolí:
Vážské.
Ostatní.

Podél ř. *Váha* a téměř až k samému prameništi úží se Malá rovina
Uherská v údolí dlouhé i široké; podobně i podél ř. *Nitry* a ostatních
řek vnikají do Západních Karpat údolí dlouhá, široká, i otvírají tak
volné cesty do obšírného toho horstva.

Úhrnem.

Karpaty Západní pnou se v severozápadní čtvrtině země

uherské z obou nížin *Uherských* i *Moravského pole* horami pásmíťými, jedním *velehorím*, ostatně *středohorami* a *předhorami*, i prohýbají se v *údolí* podélná, volně přístupná.

III. Vrchovina.

III.

Od přesmyku *Dukelského* na jv. postupují po haličské hranici *Karpaty Střední* neboli Vrchovina až k *údolí* bukovinské ř. *Bystřice*, strmí nejvýše horou *Černou* a svažují se na jz. do *Veliké roviny Uherské*.

Černá h.
2000 m.

IV. Východní Karpaty.

IV.

Od *údolí řeky Bystřice* postupují na z. Karpaty **1. Rodenské.** až ku příčnému *údolí řeky Samoše*; od *údolí ř. Samoše* na jz. Karpaty **2. Krásenské.** až k *údolí* horního **3. Budo-** *Bystřého Kriše* (*Köröse*); od *údolí Bystřého Kriše* Rudohory **hory.** *Biharské* na jih až k *údolí ř. Maruše*, i strmí středohorou *Kukurbetou* (= *kdyně*) nejvýše; od *údolí ř. Maruše* na jih rozkládají se Karpaty **4. Banátské.** *Banátské* až k *údolí dunajskému*, jež s protější *vysočinou Balkánskou* těsně svírají; od *Banátských* táhnou se podél jižní hranice pásmíťé **5. Sedmi-** *Alpy Sedmihradské* neboli *Transsilvanské*; část jejich prostřední, od **hradské.** průsmyku *Červené věže* na v., hory *Fogarašské*, strmí vrcholem *Negoj* řečeným do patra *velehorského*. **2550 m.**

Od východního konce Alp *Sedmihradských* postupují **6. Východní.** podél východní hranice opět Karpaty pásmíťé až ke *Karpatám Rodenským*.

Východní tato pásma karpatská obkličují pahorkatou **7. Nitro.** *vysočinou Sedmihradskou*, do níž dlouhá *údolí řek* se prohýbají.

Karpaty Rodenské, Krásenské, Rudné, Banátské, Trans- **Úhrnem.** *silvanské a východní pohraničné* úhrnem jsou *Karpaty Východní* neboli *Sedmihradské*. Z nich hory *Fogarašské* strmí *velehorou Negojem* nejvýše.

V. Roviny.

V.

Z *Dolních Rakous* šíří se za ř. *Moravu* *Moravské* **1. Moravská.** *pole k Malým Karpatám*; od *paty pohorí Litavského k Lesu*

- 2. Malá uherská.** *Bakoňskému*, od přehor *Štyrských* na sv. až do *Karpat Západních* šíří se Uherská rovina Malá; mezi *Lesem Bakoňským*, vrchovinou *Pětikostelskou* a *Karpatami* východními, středními i západními šíří se Uherská rovina Veliká na jih až ke hranici *slavonské* a *srbské*; podél hranice *slavonské*
- 3. Veliká uherská.** a *chorvátské* táhne se od roviny *Veliké Uherské* rovina Drávská.
- 4. Drávská.** Z rovin těch jest *Veliká Uherská* obšírnější než všechny ostatní dohromady; všechny pak roviny uherské činí dobrou třetinu země uherské. *Veliká Uherská rovina* leží nejníže, *Moravské pole* nejvýše, ale i to jest nížinou 200 m nadmořské výšky nedostupující.

VI.

VI. Půda uherská úhrnem.

- Karpaty úhrnem.** Karpaty vypínají se v Uhrách *Západní, Střední* a *Východní*; z nich *Střední* nejméně obšírně a nejméně vysoko, *Východní* nejobšírněji, *Západní Gerlachovkou* (2663 m) nejvýše.
- Hory.** Horstva pnou se v Uhrách dvě, *Alpy* a *Karpaty*, Karpaty mnohem obšírněji a výše než *Alpy*; hory hlavně podél hranic.
- Tvar úhrnem.** Země uherská šíří se *rovinami* do třetiny, ostatní dvě třetiny pnou se *pahorky, vrchy* a *horami*.
- Nížina a vysočina.** Hladina *výstoku dunajského* (39 m) leží nejníže, téměř *Gerlachovské* (2663 m) strní nejvýše. Nížinou jsou všechny tři roviny celé, mnohá údolí do nich se otevírající, částečně; úhrnem jest nížinou dobrá třetina celé země.

2. Vodstvo.

Oumori baltické.

- Poprad.** Na jižním svahu *Vysokých Tater* pramení se dunajecká pobočka *Poprad*, kterouž částka země uherské náleží k *Povisli* a tím k *oumori baltickému*.

Tisa.

- Prameny.** Tisa vzniká u středokarpatské hory *Černé* ze dvou pramenů, *Tisy Černé* a *Tisy Bílé*, v údolí mezi *Karpatami středními* a *sedmihradskými* pije *Vysí*. V rovině *Veliké Uherské*
- Výše.**

vnímá *Samoš*, jenž ze *Samoše Velikého* a *Malého* se složiv, údolím mezi *Karpatami Rodenskými* a *Krasenskými* se přilévá. U *Karpatského Podhůří* přijímá *Tisa Bodrog*, z několika středokarpatských řek vzniklý, a západokarpatskou *Šajavu* s *Hernadem*.

Jižněji vtéká do *Tisy Kriš* (*Körös*), jenž jako *Kriš Černý* a *Bílý* ze *sedmihradských Rudohor* a jako *Kriš Bystrý* přitéká z údolím mezi těmito a *Karpatami Krásenskými*; ještě jižněji *Tisa* pije *Maruši* a *Begu*.

Maruše (*Maros*), největší pobočná řeka *Tisy*, pramení se v nejuvýchodnější končině *Karpat Sedmihradských*, pije *Trnavu*, spojenou z *Trnavy Malé* a *Trnavy Veliké*, a vtéká do *Veliké nížiny Uherské* dlouhým údolím mezi *Karpatami Banátskými* a *Rudnými*.

Blízko ústí vtéká do *Tisy Bega*, pramenící se v *Karpatách Banátských*.

Úhrnem vyvíjí se *Tisa* tokem v rovině *Veliké velmi klikatým*, teče velmi poulonně a zalévá někdy a zabahňuje okolí; levé *Potisi* jest větší pravého, všecko *Potisi* zabírá země uherské skoro dvě třetiny.

Dunaj.

Dunaj vtéká do *Uher* z *D. Rakous* pije hned na hranici *Moravu*, v rovině *Malé Uherské* dělí se ve tři ramena, objímající ostrovy *Velký Žitný* a *Malý Žitný*, a pije ramenem levým *Váh*, od *Vysokých Tater* přitékající, a *Nitru*, pravým *Litavu* a *Rábu*; opět jsa spojen pije *Hron* a *Ipolu* přitékající z *Karpat*. Mezi horami *Novohradskými* a *Lesem Bakoňským* ohýbá se *Dunaj* u *Vácova* na jih do roviny *Veliké Uherské*. V ní teče klikatě, ostrovy objímaje, vnímá v pravo *Sarviz*, sesílený odtokem jezera *Blatenského Šio* řečeným, na hranici *chorvatskoslavonské* pak *Drávu*, do níž ze *Štýrska* přitéká *Mura*; v levo pije *Dunaj* ve *Veliké rovině Uherské* jen *Tisu* a *Temeš*. Z roviny té *Dunaj* odtéká úzkým údolím mezi *Karpatami Banátskými* a horami *Balkánskými*, *Uhry* i říši opouštěje za ústím pobočky *Černé*; za hranicemi říšskými pak vtéká do něho ještě *Olta* z východních *Karpat*, vybíhající průsmykem *Červené věže*.

Z pruvých poboček *dunajských* v *Uhrách* nejmocnější jest

Dráva, ze všech *Tisa*. *Pravé* porúčí dunajské zabírá jihozápadní malou část, levé skoro všecku ostatní zemi uherskou. Podunajím náležejí celé Uhry, vyjma skrovné *Popradí*, k *Černomoří*.

Jezera a bařiny.

Neziderské j. V rovině *Malé Uherské* blíže *Litavského* pohoří ležící mělké jezero *Neziderské* (*Neusiedler-See*) přechází na v. v bařinu *Hanšág* řečenou, rozsáhlejší jezera samého, z níž voda odtéká do ř. *Ráby*.

Blatno. V širokém údolí mezi *Lesem Bakoňským* a vrchovinou *Pětikostelskou* rozlévá se podlouhlé jezero *Blatenské* neboli *Blatno* (km^2 skoro 700, *Rožmberský rybník* km^2 7), $2\frac{1}{2}$ krát tak veliké jak *Neziderské* i hlubší; pije v cípu jihozápadním *Sálu* a vysílá *Šio* do ř. *Sarvize*.

Mořská oka. Kromě těchto dvou velikých jezer jsou v Uhrách jen některá malá *horská jezírka* na *Vysokých Tatrách*, mořská oka nebo sta vy řečená.

Bařiny. Míno *Hanšág* půda uherská rozmoklá jest bařinami ještě u jezera *Blatenského*, mezi dolním *Bodrogem* a *Tisou*, u ř. *Kriše* a na mnohých jiných místech podél *Tisy*, kde řeka ta nízkou rovinou se plouží, i jinde.

Vodstvo uherské vůbec.

Úrodná půda. Země uherská jest v krajinách mnohých ovlažena řekami
Močály. mnohými a jezery nemalými, jest veledůdna, některé z řek i veliké parolodi nosíce jako vodní dráhy důležité obchodu prospívají; v krajinách některých pak časem vody prosta bývají, jeví se *stepami*, jimž tam *pusty* říkají: mezi *Tisou* a *Dunajem* *pusta Kečcemetská*, mezi *Krišem* a střední *Tisou* *Debrecinská*; jinde zase rozlévajícím se řekami proměňuje se v širé *bařiny*.

3. Vzduch.

V nížinách. Poněvadž nížiny uherské leží jižněji než *Čechy* a níže se rozkládají, vane v nich vzduch *teplejší*, že pak jsou téměř *bezlesé*, *sprchá* v nich *málo*, méně než v *Čechách*. Půda, v létě

jen hojnými *rosami* svlažovaná, prahne suchým vedrem, na jaře pak nebo na podzim deštěm se měnívá v neschůdnou *bařinu*; v zimě dostávají se tuhé mrazy.

B. Místopis.

A. V Uhrách na levém Podunají až kraj Potiší.

I. *K Temeši*. U ř. Černé: Stará Ršava, u ní končí se státní *I. Stará Ršava*. dráha rakouskouherská, nedaleko vtéká Dunaj do těsniny *Železná Brána* řečené. *Mehadia*, a blízko ní v rozkošné horské krajině *Heraklovy* vřelé lázně, ve kterých již staří *Římané* se koupali. Mehadia.

Na sz., u báňského města *Oravice*, *Steierdorf* s českými osadníky; v něm a v celém *okolí*, v nejzápadnějších to výpustcích Karpat *Banátských*, baneň na *zlato*, *stříbro*, *měď*, *železo* i *uhlí*. Některá ta báňská místa slují *Baña* (maď. *Bánya*). Oravice.

II. *Až k Tise*. U ř. *Temeše*: nedaleko ústí *Pančevo* (Pancsova), v krajině Srby osazené. II. Pančevo
17.000.

III. *V Potiší až za Maruši*. U *Tisy*: nedaleko jejího ústí *Titel*, s *loděnicemi*, ve kterých stavějí se lodi pro plavbu na Tise a Dunaji; naproti deltě marušské městečko *Zenta*, u něhož slavný princ *Eugen* poprvé zvítězil nad *Turky*. III. Titel.

Zenta
21.000.

U *Begy*: Veliký *Bečkerek*; *Temešvár* v krajině bařinaté a nezdravé, ale uprostřed úrodné krajiny *Banátské* řečené; od něho jde *průplav*, upravující ř. *Begu*. Na místě tom stálo již, když *Římané* tam výbojně vnikli, město *daoké*. Vel. Bečkerek
20.000.
Temešvár
27.000.

Dále na s., naproti severnímu ústí ř. *Maruše* *Segedin*, od povodní chráněný hrázemi; město po *Budapešti* největší, ale s ulicemi nedlážděnými, jako mnohá města Veliké nížiny *Uherské*, kdež o kámen jest nouze; na v. u *Maruše* *Mako*; na jz., uprostřed krajiny na obilí veleúrodné *Subotica* (*Maria-Theresiopel*), město velmi rozsáhlé. Segedin
74.000.

Od jižního ústí *Marušina* okolo Veliké (*Nagy*) *Kikindy* šíří se *Černá země*, rodící hojně pšenice, kukuřice, vína a j. plodin, veleúrodná to krajina Velké *Uherské* nížiny a četně zalidněná. Na sz., na pravém břehu ř. *Maruše*, m. *Arad*; na levém břehu *pevnost* *Arad*, o níž mezi *Turky* a *Uhry* často bylo bojováno. Makó
30.000.
Subotice
61.000.
Veliká Kikinda
20.000.

IV. *V Potiší až k Hernadu*. Od *Segedina* na sv. *Vašarhély*, největší městečko uherské (50 t. ob.); dále na sv. *Čába*. Arad
27.000.

U *Bystřého Křiše* Veliký *Varadin* (*Gross-Wardein*), v *tureckých válkách* býval důležitou pevností. IV. Vašarhély
51.000.
Čába.
Vel. Varadin
28.000.

Na sz. *Debrecin* mezi širokými *pustami*, hlučné trhy na kouč; v něm mluví se nejryzejší *maďarštinou*. Debrecin
52.000.

Jás-Berény. Na z., západně od Tisy, Jás-Berény, hlavní sídlo *Jazygů*, blízko něho okres *Kumanů*; dle pověsti jest v Jás-Berény král *Attila* pohřben.

Jager 21.000. U ř. *Jagera Jager* (Erlau), sídlo katol. arcibiskupa.

V. Kobeljarovo. V. V poříčí *Hernada*. U ř. *Šajavy* ves Kobeljarovo, rodiště slavného jazykozpytce *Šafaříka*.

Košice 26.000. U ř. *Hernada* Košice (Kaschau), v nich stýkají se

Smolník. *Slováci* od z., *Rusíni* od v. a *Maďaři* od jihu. Na z. *Smolník* (*Schmölnitz*), v okolí bohaté rudné *báně* a hutě; na jz. od něho jeskyně *Baradla*, větší než *Postojenská*.

Prešov. Od *Košic* na s. ležící *Prešov* (Eperies) vede čilý *obchod* (s vínem) přes *Dukelský přesmyk* do *Haliče*. Na s., v župě *Šáryšské*, nacházejí

Levoč. *opály* a jiné drahokamy. — Na z. v krajině, která *Spiš* sluje, *Levoč*, největší ze 16 *spišských* měst, *Němci* osazených.

VI. Tokaj. VI. *Ostatní Potisi*. Při ústí ř. *Bodroga*, na jižním konci révorodého *Podhůří*, u *Tokaje* *nejlepší uherské víno* zraje.

B. V Uhrách na ostatním levém Podunají.

I. Nový Sad 21.000. I. *Až k Pešti*. U malé *okliky dunajské* *Nový Sad* (*Neusatz*), nejdůležitější město *srbské* v Uhrách.

Báč. Na sz. *Báč* v krajině na obilí veleúrodné, která po něm *Báčka* sluje; na s., blízko *průplavu Františkova*, jenž *Dunaj* s *Tisou* spojuje, *Zombor*, tržiště na obilí a dobytek.

Zombor

26.000.

Kaloča

16.000.

Kečkemet

45.000.

Na szz. blíže *Dunaje* *Kaloča*, sídlo *arcibiskupské*. Na sv. *Kečkemet*, mezi velikými *pustami*.

II. Jedlov. II. *Až k Pováží*. Na sv. *Jedlov* (*Gödöllö*) s krásným *královským zámkem*.

Vácov U *ohru dunajského* *Vácov*; na sz. *Nový Hrad*, od něho slují *hory Novohradské*.

Štávnice. Blíže *Hronu* v horách *Rudných* *Štávnice* (*Schemnitz*), *báňské* město, veliké *doly* na zlato a stříbro, v nichž zaměstnáno je 8000 *horníků*; *báňská akademie*.

Křemnice. Na s., u jednoho přítoku *Hrona*, *Křemnice*, *báňské* město, v jehož *minovně* ročně mnoho se razí *dukátů* a *zlatníků*; na sv., u *Hrona*, *Báňská Bystřice* (*Neusohl*), *průmysloví* tam z kovů *shotovují* mnoho výrobků.

B. Bystřice.

Komárno.

Při ústí *levého ramene* *dunajského* *Komárno*, velká pevnost *rameny dunajskými* a *močály* obklíčená, původně od krále *Matyáše Korvína* založená, za *válek tureckých* nikdy nedobytá.

Nitra.

U ř. *Nitra* m. *Nitra*, jehož *biskupství* bylo založeno, když byl *hrad nitranský* sídlem *úředních knížat moravských*.

III. Na *Pováží*: Opodál ř. *Váha*, v *rovině Malé Uherské*, Trnava, III. Trnava.
 staroslavné město, bylo do císaře Josefa II. sídlem *jesuitské university*;
 jest v něm mnoho kostelů, že jindy i *malý Řím* mu říkali. — U *Váha*
 Trenčín, malé město, sídlo *Trenčanské stolice* n. *župy*, z níž mnoho Trenčín.
dratářů vychází; u města na vysoké skále *zříceniny* starého trenčanského
zámku, na něm síděl proslulý *Matouš Trenčanský* (ve 13. a 14. století). Na blízku *Teplice* s horkými lázněmi sůľnými. — U ř. *Oravy*
 Orava, velkolepý *hrad*, od něho horská ta *krajina* lesnatá a řídké obydlená Orava.
 vzala jméno. — Na j., u jedné levé *pobočky vážské*; *Turčanský Sv.*
 Martin středisko Slováků a na j. *Mošovce*, rodiště slavného básníka Mošovce.
Jana Kollára.

IV. U *Dunaje*, kde *levé ramě* se odštěpuje, *Břetislav* IV. Prešpurk,
 neboli *Prešpurk* (n. *Pressburg*); byl po bitvě moháčské 50.000.
 (r. 1526), když Turci se zmocnili většiny uherského království,
 městem *hlavním*, v němž uherští králové *korunováni* byli
 a *sněmy* se scházely; z té doby zachovány jsou pěkné pa-
 mátky, ale *hrad královský*, nad město na pahorku malebně
 vyčnívajícím, jest nyní již *zříceninou*. Na skalnatém pahorku
 při ústí *Moravy Děvín* (Theben), *zříceniny* hradské.

C. V *Uhrách* na *pravém Podunají*.

I. *Až k jezeru Blatnu*. Na jižní patě *vrchoviny Pětikostelské* I. Siget-Vároš.
 Siget-Vároš (= ostrovní město) na ostrově říčky *Almaše*; u něho
zříceniny hradu Sigeta, jež slavný hrdina chorvátský *Mikuláš Zrinský*
 bránil srduť proti Turkům, až se všemi druhy zahynul v boji.

Na sv. *Pětikostelí (Pünfkirchen)*, ve *vrchovině*, po městě tom Pětikostel
 Pětikostelskou nazvané, v níž jsou mocná ložiska kamenouhelná. 29.000.
 — U jednoho *ramene dunajského*, nedaleko vrchoviny Pětikostelské
 Moháč, známý *bitvou* nešťastnou, v níž českouherský král *Ludvík*
 proti Turkům koruny uherské i života pozbyl (1526), a *bitvou šťastnou*,
 v níž Turky princ *Karel Lotrinský* porazil (1687); kterých dvě bitvy
 značí *počátek* a skoro i *konec panství tureckého* v Uhrách.

II. *Až k řece Rábě*. Při ústí *Sály do jezera Blatna* stával, než II. Blatno.
 Maďaři do země přišli, *hrad Blatno* (Moosburg), sídlo knížat Pannon-
 sko-slovanských *Pribiny a Kocela*. — U ř. *Sarvize*, v nejzápadnějším
 cípu *Veliké roviny Uherské*, *Stolný Bělehrad* (Stuhlweissenburg), St. Bělehrad
 v *krajině močalovité*, od krále Bely IV. *městem korunovačním* králů
 uherských. — Na severní *patě Bakoňského Lesa*, v údolí dunajském,
 na vysoké skále *Vyšehrad*, *zříceniny* jindy nádherného *hradu* krále
Matyáše Korvína. Vyšehrad.

Na z., naproti ústí ř. *Hrona*, (Gran) *Ostřehom*, sídlo Ostřehom
předního arcibiskupa (primasa) uherského; arcibiskupský dóm
 s vysokou kopulí jest nejkrásnější chrám v Uhrách; v Ostře-
 homě narodil se král sv. *Štěpán*. 17.000.

III. Ráb. 21.000.
Šaproň 23.000.
Staré Hradý. III. Na ostatním pravém Podunají. Při ústí ř. Ráby Ráb. —
Nedaleko jezera *Nesiderského* u Soproně (Oedenburg) výborné vlny
se daří (zvl. v Rústě). U ř. *Litavy*, v úrodné rovině, Staré Hradý
(Ungarisch-Altenburg) s hospodářskou akademií.

D. V bývalém Sedmihradsku.

- I. Deč. I. Na pohoří samoškém. U stoku obou *Samošů* Deč s velkými
solnými doly, sůl pak po *Samoši* ze země se vyvází; — na j. u *Malého*
Samoš-Ujvár. *Samoše* *Samoš-Ujvár*, město většinou *Armény* obydlené.
- Klausenburg 32.000. Na jz. u téže řeky *Klausenburg* (rom. *Kluž*, maď. *Ko-*
losvár) jest nejdůležitější město pro *maďarskou* národnost
v *Sedmihradsku*, v něm *maďarská universita*, rodný dům krále
Matyáše Korvina.
- Bystřice. U střední *Bystřice* kolem města *Bystřice* veliký národnostní
ostrov *německý*.
- II. Hunyad. II. Na pohoří *Maruše*. Na východní patě *Karpat Banátských*,
Vajda-Hunyad, skladiště železa z okolí *železnorudného*. Velikolepé
strmí tam na vrchu zámek *Hunyad*, bývalý to hrad slavného rodu *Hu-*
nyadského. — Na j. u města *Gradište* (= hradiště) zříceniny *Sarmi-*
zegethusy, hlavního města králů *duckých*.
- Zalatna. V *Rudohorách Sedmihradských* rýžovny na zlato a bahně
na zlato a stříbro, zvláště v *Zalatně*. Na blízkou *zlatopíský*
vrch, ve kterém již od pradávna kopají, takže mnohostranně
prokopán z daleka městu se podobá, a proto *rumunsky Četate*
(= civitas = město) sluje.
- Blaž. U stoku obou *Trnav Blaž* (nebo *Blažejov*, něm. *Blasen-*
dorf), sídlo *arcibiskupa řeckokatolického*.
- Maroš-Vašarhely. Skoro uprostřed *Sedmihradska* *Maroš-Vašarhely* obydleno
jest hlavně *Sekely*, kteří odtamtud na v. a jv. sídlí až ke hranicím
rumunským.
- III. Sibiň 20.000. III. Na pohoří *Oltý*. V pěkné planině, která mezi pohra-
ničními *Alpami Transsilvanskými* a pahorky *vnitrozemskými*
se šíří, m. *Sibiň* (něm. *Hermannstadt*), hlavně *německými Sasy*
obydlené, kteří odtamtud na v. obývají, od *maďarských Sekelův*
jižně, mezi *Oltou* a *Trnavami*. V něm *pravoslavný arcibiskup*,
zemské museum.
- Brašov 30.000. Nedaleko jižní hranice na planině m. *Brašov* (něm. *Kron-*
stadt), na s. od přesmyku *Tömöše*, kterým *železnice* z *Buku-*
reště přichází, obydlené jako *Sibiň* $\frac{2}{3}$ *německých Sasiů*, ob-
chodem a průmyslem první v zemi.

E. Rjeka.

Ob. 21.000.

U severního cípu Kvarnerského zálivu *Rjeka* (it. Fiume) s chorvátským a italským obyvatelstvem, opatřené dvěma výbornými přístavy, vede čilý námořský obchod; jsou tam veliké loděnice a továrny, námořská akademie. Rjeka jest uherskému ministerstvu přímo podřízena.

F. Hlavní město.

U ř. *Dunaje*, kde se počíná dlouhý o. *Čepel*, v západní končině. Veliké roviny Uherské leží Budapešť; *Budín* na skalnatém návrší dunajského břehu pravého, *Pešť* v širé nížině na břehu levém.

Poloha.

Obě města, spojená velkolepým řetězovým a ještě dvěma jinými mosty, jsou pěkně výstavná, v Budíně vyniká *královský hrad*; v *kostele farním* uložena královská koruna svatoštěpánská s ostatními říšskými odznaky, v kostele vojenském *náhrobek* posledního krále z rodu *Arpadova, Ondřeje III.* († 1301, 5 let před † Přemyslovce Václava III.); na břehu dunajském veliké *loděnice* podunajské společnosti paroplavební. V Pešti vyniká dům akademie a *národního musea*, velkolepá *synagoga* a mnoho jiných pěkných *budov*.

Budovy.

V Budapešti žije nad 440 tisíc lidí, z nichž dobrá $\frac{1}{3}$ *Němců*, $\frac{1}{2}$ *Maďarů*, kromě nich *Israelité* a lidé různých národů uherských.

Obyvatelů
440.000.

V Budapešti *sídlí* občas *císař*, sněmuje říšský *sněm*, sídlí uherské *ministerstvo* a mnohé jiné úřady, *universita*, *technika* a jiné vzdělávací ústavy.

Místa vůbec.

Města mají obyvatelů a) nad 40.000 *Kečkemet*, b) nad 50.000 *Vašarhély*, *Prešpurk*, *Debrecin*, *Subotica* a *Segedin*, c) nad 400.000 má *Budapešť*.

Útoha.

C. Popis občanský.

Obyvatelů
13 $\frac{3}{4}$ mil.

Obyvatelstvo.

V *Západních Karpátách* obývají *Slováci* na v. až za *Košici*, *nářečí* jejich málo se liší od češtiny; po nich slují *západní Karpáty* také *Slovenskými*. Od *Košice* na v. obývají

Národnosti:
Slované.

v *Karpatách středních* až do *Haliče* Rusíni; po nich slují ty *Karpaty Rusínskými*.

Od hranice *srbské na s. až k Segelinu* a na z. až za *Zombor* obývají *Srbové*, ale mezi nimi *osady* (národnostní ostrovy) rumunské, německé a československé.

Rumunl.
Němci. V *Karpatách východních* a dále na z. až do Veliké roviny obývají hlavně *Rumuni*, mezi nimi *Němci* od *Sibině* na v. až za *Brašov*, na z. pak podél hranice *štyrské* a *dolnorakouské*, a mezi těmi Rumuny a Němci obývají *Maďaři* a jejich příbuzní *Sekelové*.

Národnostní ostrovy. Mezi *Maďary*, též mezi ostatními národy v *Uhrách* jsou *po různu* osady německé a slovenské, vůbec četné *národnostní ostrovy*, mezi všemi pak rozptýlení *Israelité*, usedlí zvláště ve městech, *cikáni* jako kočovníci.

Úhrnem. Všeho obyvatelstva činí *Maďaři* méně než $\frac{1}{2}$, *Slovani* jest skoro $\frac{1}{4}$, *ostatních* dobrá $\frac{1}{4}$.

Víra. Co do víry jest *latinských katolíků* sice nejvíce, ale není jich ani $\frac{1}{2}$ všech, *ostatní* obyvatelé jsou *evangelíci*, *pravoslavní*, *Řekové* *sjednocení* a *Israelité*.

Živnosti.

Těženi přírodnin.

Nerosty. V *Rudohorách šťávnických*, hlavně ve *Šťávnici*, *Křemnici*, *Smolníku*, pak v *Rudohorách Sedmihradských*, hlavně v *Zaltně* a v *Karpatách Banátských* v *Oravici*, jsou *báue* na *zlato* a *stříbro*; v *Sedmihradsku* těží *sůl*; v *Šáryšské župě* nalézají *opály* a některé jiné *drahokamy*; mimo to těží se *měď*, *železo*, *olovo*, *uhlí* a j. *nerosty*. — *Horké prameny* *siřné* v *Budíně*, v *Teplících* u *Trenčína*, v *Mehadii*; *kromě* *teplých* ještě *chladné železité*, *siřné* a j.

Lázně.

Rostliny
Role.
Vínec.

Role plodí *pšenice* mnoho a *výbornou*, zvláště v *Banátě*, pak *kukuřici* a jiné *obilí*; *vinnice* dávají mnoho *vína*, jehož některé *druhy* jsou *výborné*, nejlepší pak *Tokajské*. *Lesů* jest v *horských krajinách*, zvláště *Karpatských* a *Bakoňských* *hojně*, ale ve *Veliké nížině* *Uherské* je *velký paliva nedostatek*, že někde *topí* i *sušeným hnojem*.

Lesy.

Živočiškové.

Koňů, jichž jest v *širých rovinách* velmi *potřebí*, *chovají* mnoho; *ovcí*, pro něž jsou v *zemí* *pastviny* *velerosáhlé*, *po-*

měrně 2 $\frac{1}{2}$ krát tolik jako v Čechách, pak mnoho vepřového dobytka, jenž v lesích dubových výborně se vypásá žaludy.

Koně uherské jsou malé, ale vytrvalé, zvláště v běhu na rovinách; v některých pustách hlídají pastýři, *čikoši* zvaní, koně lepší, vyrůstající na svobodě beze chlévů. Škodné *šelmy*, jako v Haliči i tam v Karpat-
ských lesích se zdržující, zvláště ovčákům dělají mnohou škodu.

Průmysl a obchod.

Uhři, neobývajíce hustě a majíce přírodnin hojně, zabývají se hlavně jich dobýváním, i nedbají tudíž průmyslu tou měrou, jako obyvatelé zemí přírodninami méně bohatých neb zemí hustěji zalidněných. Tak království České samo, ač se rovná sotva pětině království uherského, vydává průmyslových výrobků mnohem více. Z *národů* v Uhrách obývajících hledí si průmyslu nejvíce *Němci*.

Volně tekoucí veletok *Dunaj* jest všecek pohodlnou a výbornou drahou vodní i pro parolodi, kromě něho ještě *Tisa* od *Tokaje*, bystrotoká *Dráva* a jezero Blatenské, pro menší lodí i jiné řeky. Kromě těchto přirozených drah vodních zřízeny jsou i *průplavy*, z nichž největší a nejužitečnější jest *průplav Františkáv*, ostatní více proto zřízeny, aby močály vysušovaly. Pro obchod *námořský* důležité jest chorvátské město *Rjeka*, jež Uhři ve správě své drží.

Železnicemi teprv jest zjednáno širé zemi uherské dostatečně spojovadel, po kterých výbornou svou pšenici, mouku a jiné plodiny *vyvážejí* za hranice.

Silnic jest tam málo, poněvadž v širých nížinách naplavená půda jsouc měkká, bezkamenná, má potřebí do základu velmi mnoho kamene a dovoz jeho z dalekých hor jest *drahý*.

Obchod uherský není tak cílým jako obchod v zemích *západních*.

Zřízení.

Země rozděluje jest v *župy*, které spravují *vrchní župani*; župy v *okresy*, které řídí *okresní soudcové*. Obvodem *vjeckým* vládne kr. *gubernium*. *Královská soudní tabule* v Pešti jest nejvyšším zemským soudem.

XVII. Království Chorvátské a Slavonské.

Úlohy.

1. Země pohraničné, 2. poledníky a rovnoběžky.

A. Popis přírodní.

1. Půda.

I. Kras. Od zálivu *Kvarnerského* zdvíná se na s. Kras Chorvátský; od přímořského města *Seni* na j. postupuje pohoří *Velebit* po břehu mořském, pak na hranici *dalmatské*, kde ční *Vakanským vrchem* výše než česká *Sněžka* (ta 1600 m); od Chorvátského Krasa *ju.* postupuje krasové pohoří *Veliká Kapela* a dále *Malá Kapela*; na hranici *kraňské* blíže ř. *Sávy* pnou se *Gorjanci*.

1. Chorvátský.
2. Velebit.
Vakanský vrch
1788 m.

8. Kapela

4. Gorjanci.

Úhrnem.

Kras Chorvátský, Velebit, Kapela Veliká i *Malá* a *Gorjanci*, části to vysočiny krasové, vypínají se od moře až skoro k řece *Sávě* a strmí velebitským *Vakanským Vrchem* nejvýše.

II. Alpské
předhory.

Na *stýrské* hranici pohoří *Makolské*; od něho na *ju.* pohoří *Ivančické*, které strmí h. *Ivančicí* poněkud do patra středohorského (nad 1000 m); dále postupují jiné vrchy chorvátskoslavonské, na pravém břehu *danajském* pak nízká révorodá *Fruška Gora*, jež končí se naproti ústí ř. *Tisy* jako nejvýchodnější výběžek veškeré vysočiny alpské.

Předhory alpské postupují mezi ř. *Drávou* a *Sávou* prostředkem země řadou dlouhou i strmí nejvýše h. *Ivančicí*, ale jen skrovně do patra středohorského.

III. Roviny.

Od *Veliké Uherské roviny* táhne se rovina *Drávská* až k *Makolskému* pohoří, rovina *Sávská* až ke *Gorjancům*.

Úhrnem.

Obě roviny a *pahorkatina* mezi *Fruškou Gorou* a ostatními alpskými předhorami jsou nížinou; vysočiny pnou se v zemi *alpská* a *krasová*, obě skoro stejně obšírně, *krasová* výše, nejvýše *Vakanským Vrchem*.

2. Vodstvo.

Moře.

Mezi ostrovy a pevninou vine se úzký průliv *Morlacký*, část to zálivu *Kvarnerského*.

Vody únitro-
zemské.
ř. Lika.

Mezi *Velebitem* a *Malou Kapelou* teče údolím krasovým ř. *Lika* a až ztrácí se v *ponor*, jímž odtéká, bezpochyby do moře *Adriatského*. Když za silného deště *Lika* naběhne a *ponor* bahnem zacpe, tvoří u něho na čas *bařinu*. Jako *Lika* ztrácí se několik říček krasových v *ponory*.

Jezera *Plit-
vická*.

Na východní patě *Malé Kapely* leží v sedmi *kotlinách* *plasovitě*

vystupujících krásná jezera Plitvičká. Voda, z jezer vyšších se spouštěje prahy a peřejemi rozmanitými v jezera nižší, zdobí krajinu tu rozkošně.

Od hranice *štyrskokraňské* Sáva přitékající jako mocná řeka pije *Krasovou Kupu*, na hranici bosenské *Unu*, a pak protéká *rovinou Sávskou* podél; ze *Štyrska* přitékající *Dráva* jako Sáva mocná protéká *rovinou Drávskou* podél; od *ústí drávského* značí *Dunaj* hranici uherskou až k *ústí sávskému*.

Úlohy. Vytkněme 1. přímkou jednotlivých řek a úchylky od nich, 2. které řeky z *ciziny* přitékají, 3. které *v zemi ústí*, 4. řeky *pobočné* a řeku *hlavní*, 5. kde které *hranici* zemskou značí, 6. ku kterým dvěma oúmorím země patří.

Podunaj.
Sáva.

Dráva.

Dunaj.
Úlohy.

3. Vzduch.

V *nížínách* a v lesnatých předhorách *alpských* vane vzduch teplejší i vlhčí než na rovinách uherských, na bezlesých *výšínách krasových* střídá se však sucho a déšť, vedro a chladno náhle, a někdy nad to suchá a silná *bora* podnebí tam zhoršuje; v *Rjece* a na ostatním břehu mořském vane vzduch nejteplejší.

B. Místopis.

Ve Slavonii.

I. U *Sávy*: Při *ústí* do *Dunaje*, naproti srbskému Bělehradu, *Zemlin* (*Zemunj*), město pro zahraničný obchod mezi *Vídni* a *Cařihradem* výhodně položené.

Dále *Mitrovica* na místě, kde stávalo římské veleměsto *Sirmium*, po kterém krajina ta posud sluje *Srém*; — dále *Brod*, naproti bosenskému *Brodu*.

II. U *Dunaje*: naproti *Tisinu* ústí u slaného zřídla, z kamene vyvěrajícího, *Slankamen*, u něho zvítězil slavně princ *Ludvík* bádenský nad *Turky*; — dále *Karlovice*, sídlo *pravoslavného* srbského *patriarchy* pro země uherské; na blízké *Frušce* *goře* zraje dobré *Karlovičské víno*; a blízku na vysoké osamělé skále, o níž *Dunaj* oklikou se vine, tvrdá *pevnost* *Petrovaradin*, naproti *Novému Sadu*.

III. V *poříčí Drávy*. U *Drávy*, opodál jejího ústí, *Osěk* (*Esseg*), město pro obchod výhodně položené, největší ve Slavonii.

Na jz., v *pahorkatině*, *Djakovo*, sídlo katolického biskupa sla-

I.
Zemlin.

Mitrovica.
Brod.

II.
Slankamen,
Karlovice.

Petrovaradin.

III.
Osěk
18.000.

Djakovo.

Požega. vonskobosenského; na z., mezi vrchy, Požega; na jejím hradě byly uherské královny vdova *Alžběta* s dcerou *Marií*, choť krále Sigmunda, uvězněny.

V Chorvátsku.

Varaždin U ř. *Drávy* Varaždin, v okolí mnoho viňnic. Na jz., na jižním svahu h. *Ivančice*, Krapina, s teplými lázněmi.

10.000.
Krapina.

Sisek.

U výtoku *Kupy* do *Sávy* Sisek, na místě, kde stávalo římské město *Siscia*, mezi úrodnou rovinou Sávskou a neúrodnými krasovými krajinami pro *obilný obchod* výhodně položený; až k němu plují po *Sávě parolodi*.

Karlovac.

Senj.

Na z., u vltoku *Korany*, z Plitvických jezer vytékající, do *Kupy*, Karlovac (*Karlstadt*), pevnost. — U moře, naproti o. *Krku*, právě pod 45° s. š., a tedy uprostřed mezi rovníkem a severní točnou, *Senj* (*Zengg*) s dobrým přístavem.

III. město
30.000.

Nedaleko levého břehu *sávského* leží *Záhřeb*. V něm sídlí nejvyšší správce *bán* a ostatní úřadové zemští, arcibiskup, zasedá zemský sněm, jest jihoslovanská *universita*, *akademie* a jiné vzdělávací ústavy.

Ob. 1,900,009.

C. Popis občanský.

Obyvatelstvo.

Chorvátí.

Srbové.

V Chorvátsku a v západní Slavonii sídlí Chorvátí, ve východní Slavonii Srbové; obojí neliší se jazykem, ale Chorvátí jsou *katolíci* a píší *latinkou*, Srbové jsou *pravoslavní* a píší *kyrilicí*.

Ve městech přímořských bydlí též *Italíani*, ve Srěmu *Albánci* a porůznu *Němci* a *Israelité*, ale všech těch jest proti Chorvátům a Srbům velmi málo.

Nástov.

Chorvátsku i Slavonii přísluší náslov *království*, s *Dalmacií*, též Srby a Chorváty obydlenou, dohromady sluje *trojjedno království* (*trojjedina kraljevina*). Chorvátsko bylo dříve královstvím samostatným a pro sebe, pak zvolivši krále uherského králem svým, spojeno jest s královstvím *uherským* napořád.

Z dějin
r. 1001.

Živnosti.

Přírodniny.

V *Krapině* i jinde prýstí se léčivé vody, ostatně poskytuje země nerostných přírodnin (uhlí, síry a j.) skrovně.

Viňnic jest v zemi mnoho, *půda* vůbec kromě krajin krasových velmi úrodná, do třetiny pokrytá *lesy* dubovými a bukovými, z nichž mnoho dříví přes Rjeku do ciziny se vyváží, a v nichž mnoho *vepřového* dobytka žaludy a bukvicemi se

vypásá; na půdě orné pěstují, jako v Uhrách, hlavně pšenici a kukuřici.

Průmysl *není* valný, jako v zemích východních vůbec, obchod však, máje *moře*, veliké *řeky* a *železnice*, tedy spojadel hojně, jest *čilý*.

Průmysl a
obchod.

Chorvátsko se *Slavonii* rozděleno jest podobně jako Uhry v *župy*, které spravují *vrchní župani*, župy v *okresy*, které spravují *okresní soudci*, a mimo ně jest několik svobodných měst. Všem vládne kr. zemská vláda, jejíž hlavou jest *bán*. „*Sedmájpanská tabule*“ sídlící v *Záhřebě* jest nejvyšším soudem zemským.

Zřízení.

Popis říšského celku.

Poloha.

Úloha.	Opakujme ze str. 1. úlohu 1—6.	
V Evropě.	Rakouskouhersko leží v <i>jihozápadní polovici</i> Evropy, hustěji obydlené, než jest polovice severovýchodní.	
Na zeměkouli.	Rakouskouhersko nacházíme od 45. <i>poledníku</i> na z., tedy v nejzápadnější čtvrtině <i>východní polokoule</i> , a po obou stranách <i>severní rovnoběžky 45té</i> , <i>severní točně</i> o málo blíže než <i>rovníku</i> .	
Místa nej- krajnější.	Město nejsevernější	jest <i>Šluknov</i> v Čechách.
	„ nejjižnější	„ <i>Budva</i> v Dalmacii.
	„ nejzápadnější	„ <i>Feldkirch</i> v Tyrolsku.
	„ nejvýchodnější	„ <i>Sučava</i> v Bukovině.
Dnové rozdily.	Ve Šluknově trvá den <i>nejdelší</i> o $1\frac{1}{4}$ hodiny déle než v Budvě; v Sučavě mají <i>poledne</i> o $1\frac{1}{8}$ hodiny <i>dříve</i> než ve Feldkirchu.	

Velikost.

Tisíc km^2 .	
5	<i>Slezsko</i> jest země nejmenší, drží 5 tisíc km^2 . Skoro o $\frac{1}{2}$ více než Slezsko drží <i>Salcbursko</i> . O dobrou „ „ „ „ „ <i>Přímoří</i> .
10	10 tisíc km^2 drží <i>Kraňsko</i> ; postupně větší jsou: <i>Korutany</i> , <i>Bukovina</i> , <i>H. Rakousy</i> a <i>Dalmacie</i> .
20	<i>Dolní Rakousy</i> drží 20 tisíc km^2 . <i>Morava</i> „ 22 „ „ „ O málo větší než <i>Morava</i> jest <i>Štyrsko</i> . Skoro o $\frac{1}{2}$ „ „ „ „ jsou <i>Tyroly</i> s <i>Vorarlberkem</i> .
62	<i>Čechy</i> drží 52 tisíc km^2 . Skoro tak veliká jako <i>Čechy</i> , <i>Morava</i> a <i>Slezsko</i> dohromady jest <i>Halič</i> . Všecky tyto země dohromady slují <i>království a země</i>

v říšské radě zastoupené; země ostatní pak, totiž Uhry s Rje-kou a Chorvátsko se Slavonií slují země koruny uherské.

Celá říše drží km^2 625 tisíc.

Území.

Z ostrovů větších jest přímořský Krk nejsevernější, Mlět nejjíž-nější, Bráč největší.

Území pevninské skládá se z Kotorska, Dubrovnicka a ostatního velikého území. Od velikého území odbočují výběžky: Tyroly s Vorarlberskem, Istrie, Dalmacie a s ní částečně Chorvátsko; ostatně zaokrouhuje se veliké území v obdélník, od z. k v. o dobrou polovici delší než širší.

A. Popis přírodní.

I. P ů d a.

Roviny.

Vytkněme z mapy, mezi kterými horstvy se prostírají roviny:

Adriatské: Podél Adriatského moře rovina *Furlanská* a jiné menší.

Polabské: *Litoměřická* a *Polabská*, *Budějovická* a *Třeboňská*.

Baltická: *Viselská*.

Dunajské: U ř. Olty *Brašovská* rovina; velesírá rovina *Uherská Veliká* a výběžky její, podlouhlé roviny *Drávská* a *Sávská*; *Uherská rovina Malá*, od veliké *Lesem Bakoňským* oddělená; z *Moravského pole* a *Novoměstské roviny* skládající se *Vídeňský úval*, *úval Tullenský*; *úval Dolnomoravský*, *Hornomoravský* a *Dyjskosvratecký*. Menší roviny: *Welská*, *Ptujská*, *Lipnická*, *Gospovetsko pole*, *Murská*, *Krcká*, *Lublaňská* a *Kraňská*.

Z rovin rakouskouherských *Veliká Uherská* jest větší než všechny ostatní roviny dohromady.

Českoněmecká vysočina.

Mezi kterými rovinami, údolními neb přesmyky vypňují se: A) Části **severní polovice** vysočiny Českoněmecké a) *sudetské*: Vrchy *Oderské*, *Jeseník* (Praděd 1490 m), hory *Kladské* (Králický Sněžník), *Broumovské*, *Krkonoše* (Sněžka 1600 m), hory *Jizerské* (Tafelichte), *Lužické* (Ještěd) a skály *Děčínské* (Děčínský Sněžník). b) *Rudohory* (Keilberg 1275 m), c) *Halštrovské hory* a *Smrčiny*, d) *České Středohory*.

B) Části **jižní polovice**: a) *Český Les* (Čerchov), b) *Šumava* (Plöckenstein 1875 m, bavorský Javor 1455 m), c) *Ósařský Les*, d) *Te-pelské vrchy*, e) *vypnulína Českomoravská* (vrchy *Žďárské*, *Javoříce* 835 m, *Blaník*), f) hory *Novohradské* (Myslivna), g) *Manhartský Les*, h) *Dunkelsteinský Les*.

625 t km² 625 tisíc

123

Ostrový.

Pevnina.

Úloha.

I.

II.

III.

IV.

Velikost.

Polovice:

A. Severní.

B. Jižní.

Úhrnem.
a) Části.

Jižní polovice vysočiny Českoněmecké vypíná se *obširněji* než polovice severní, tato však jest *hornatější*. Z údolí vysočiny Českoněmecké jest *ultavské* nejdelší, z vypnulín *Českomoravská* nejobširnější, z pohorí *Šumava* nejdelší a *Krkonoše* nejvyšší, z hor *Sněžka* (1600 m) nejvyšší.

b) Celok.

Vysočina Českoněmecká vypíná se od *hranic říšských* a) na jih až do *údolí dunajského* a do *úvalů Tullenského* a *Vídeňského*, b) na v. až do *úvalu Dyjskosvrateckého*, *údolí ř. Litavky, Hané, Dolní Bečvy a Horní Odry*, úhrnem zabírajíc území asi tak veliké jako Čechy s Moravou. Všechna vysočina jest četnými řekami (labskými, dunajskými a oderskými) a rybníky hojně ovlažena, úrodná.

Přirodniny.

Českomoravská vysočina poskytuje člověku *přírodnin nerostných* nejvíc v Rudohorách a v *Brdech*. I nejvyšší horské hřbety a vrcholy, prosty jsou v létě sněhu, poskytují aspoň živné pastvy, hřbety nižší pokryty jsou nejvíc jehličnými lesy, ostatní půda vysočiny vzdělána jest pilným rolnictvem. Jsouc pak rostlinami úrodná živí mnoho skotu, bravu, koní a jiných užitečných *živočichů*, v četných rybnících mnoho

Lidnatost.

ryb, poskytuje *vůbec* užitečných *přírodnin hojně*. *Zalidněna* jest hustě, *nejvyšší osada Boží Dar* (pod Keilberkem) leží 1050 m nad mořem, i vrchol nejvyšší hory (*Sněžky*) jest aspoň v létě obydlen.

Karpaty.

Útohy.

Hory.

Vytkneme z mapy: Mezi kterými rovinami, údolními neb přesmyky vypínají se: A) *Karpaty západní*: a) předhory: Malé Karpaty, Chřiby, Podhuří (v Haliči a v Uhrách), Matry a Novohradské hory; b) středohory: Karpaty Bílé (Vyzovské). Bezkydy (Vsacké, Radhoštěské [Radhošť, Kněhyňa, Smrk]), pohraniční (Trojačka, Babíhora), Štávnické a Nízké Tatry; c) velehory: Vysoké Tatry (štit Lomnický, Gerlachovský 2663 m). — B) *Karpaty střední* neboli Vrchovina: a) předhory v Haliči a v Uhrách; b) středohory; — c) *Karpaty východní* (na str. 84).

Údolí.

Vytkneme z mapy: Mezi kterými horami prohýbají se údolí: Dolnomoravský úval, údolí Bečvy, vážské, nitranské, hronské, ipolské, hernadské, horního Sana, horní Tisy, bystrické, samošské, Bystrého Křiše, Maruše, Olty.

Přesmyky.

Vytkneme z mapy, která údolí spojuje a které hory rozděluje neb odděluje průsmyk: řeky Vlary, Jablunkovský, Dukelský a Červené Věže.

Úhrnem.

Karpaty vypínají se, odděleny jsou od vysočiny alpské rovinami dunajskými, totiž Velikou a Malou Uherskou; od vysočiny Českoněmecké Moravským polem, úvalem Dyjskosvrateckým, údolím Hané, pak údolím dolní Bečvy a horní Odry, od vypnuliny Podolské údolím dněsterským.

Řeky karpatské stékají v *Odru, Vislu, Dněstr a Dunaj*, v odstavu. a těmi do dvou moří; jezer jest rovněž jako na vysočině Českoněmecké málo a jsou malá; *rybníků* na jižním svahu skrovně, na severním mnohem více.

Karpaty *zaldněny* jsou mnohem méně než vysočina Českoněmecká. Sníh přes léto trvá jen na nejvyšším pohoří, v Tatrách, a to pouze v málokteré zastíněné prohlubině; *do patra, v němž již stromy nerostou*, mnohé hřbety ční, ostatní hřbety horské na mnoze jsou pokryty *lesy* rozsáhlými, v nichž ještě rys, vlk a medvěd loví zvěř a lidem nebezpeční bývají. Návrší nižší na jih vyběhající mnohá jsou *révorodá*. Ve dvou okresích, okolo *Štávnice* (na j. od Tater) a na hranicích uhersko-sedmihradských bohaté jsou žily *zlaté a stříbrné*.

Kras.

Úloha. Opakujeme popis púdy ve Přímoří, v Kraňsku a v Dalmacii. *Pásmo :*
Kras vlastní s planinou *Čičskou a Velebit* jsou pohorským pásmem 1. Přímořské.
 krasovým přímořským, k němuž druží se vysočina *Istrijská*. — *Trnovský Les, Hrušica, Pivka planina, Kapela Veliká, Kapela Malá* a *Dinarské Alpy* jsou pohorským pásmem vnitřním, které Dinarskými 2. Vnitřní.
 Alpami se blíží opět k moři (Orjen 1900 m); k němu druží se *Gorjanci*, vysočina dalmatská a jiné výběžky horské. — Ostrovy dalmatské jsou 3. Ostrovní.
 krasové vrchy, z hlubiny mořské vynikající.

Všechn Kras v říši Rakouskouherské vypíná se od *moře až do údolí dolní Idrice*, do údolí ř. *Sory, roviny Lublaňské a údolí sávského*, pak za hranici dále do polouostrova *Balkánského*; vypíná se jako vysočina *hmotnatá, vápencová*, z které krátké ostrohranné *hřebeny* vystupují se břehem mořským skoro rovnoběžně, mezi nimi se prohýbají *úvaly* a nálevkovité hlubiny, na mnoze *suché* neb skrovně ovlažené říčkami v *ponory* se ztrácejícími. *Čelek : Hranice.*
Ráz.

Některé planiny krasové jsou pouště holé, *údolí* pak a některé *Pro obyvatel.*
 stráně od bory chráněné jsou *úrodné* a dávají zvláště hojně oliv a fíků, někde i vína a j. plodin; *živočichů* domácích tam též méně chovají; místo konů mezky, kteří po příkrých skalnatých cestách bezpečně nosí břemena. Z plodin *nerostných* těží v Krasu u *Idrie* vzácnou *rtuť*. Vzduch tam vane zdravý, jen na bezlesých planinách suchá prudká *bora* lid sužuje i zvířata.

Alpy.

Vytkušme z mapy celé říše: Mezi kterými rovinami, údolními nebo *Útohy.*
 přesmyky vypínají se jednotlivé: A) *alpské předhory*: Vídeňský Les, *Předhory*
 Litavské pohoří, Štyrské předhory, Pětikostelská vrchovina a Chorvatskoslavonské předhory (Ivančica nad 1000 m); —

Hory. B) *Alpy Vápencové severní*: Bavorské, Saleburské (Untersberg, Steinernes Meer), Hornorakouské (Dachstein 3000 m), Dolnorakouské (Vídeňská Sněžka) a Severoštyrské (Hochthor); — C) *Alpy Prahorské*: Ortlesské (Ortlesský štít 3900 m), Adamellské, Raetské, Oetzthalské (Wildspitze), Taury Vysoké (Veliký Glockner 3800 m), Taury Nízké, Alpy Korutanské (Kraluž), Murské, Fischbašské (Wechsel) a Pochorje; — D) *Alpy Vápencové jižní*: Tridentské, Benátské (Vedretta Marmolade 3500 m), Karnské, Triglavské a Karavanky (Grintovec).

Údolí. Vytkněme z mapy celé řše: A) mezi kterými horami prohýbají se *údolí podélná*: horní salické, horní enžské, horní murské, drávské, sávské, zilské, rienzské a horní adišské; — B) *údolí příčná*: dolní innské, salické, enžské, střední murské, labudské, eisacké s adišským středním. — C) Která údolí spojují a které hory oddělují přesmyky: Semmering, Rottenmannský, Radstadtský, Brenner, Rechen-scheideck a Stelvský.

Potohá. Alpské *předhory* útvaru pískovcového obklopují velehorstvo alpské se strany severní a východní, Alpy *Vápencové* obojí přiléhají ku prahorským od s. a j., *Prahorské* pak vynikají mezi nimi jako jádro nejvniternější nejvýše.

Ráz. Předhory alpské jsou pahorky a vrchy *pískovcové*, částečně *pásmité*, *pokryté* tučnými lučinami, úrodnými poli a hustými lesy až na samé vrcholy. Alpy *Vápencové*, složené hlavně z *vápence*, vynikají namnoze *hřbety* a *vrcholy* strmými, lými, barvy světlonědé, tvarů nepravidelných; do nich prohýbají se četné *průsmyky* i *údolí*, řekami a krásnými jezery ovlažená. Alpy *Prahorské*, složené jsouce ze *žuly* a jiných hornin *prahorských*, *svažují se* boky méně příkrými a proto i méně lými.

Údolí. Údolí alpská vůbec prospívají, jsouce jen na *podolínách* v role vzdělána, rolnictvu jen skrovně, ale na *stráních* porostlé jsou lesy, výše až k sněhové hranici živnými travinami, jež hověí pastvě skotu; mimo to prospívají řekami hojnovidými průmyslu i obchodu výborně. Pro obchod jest důležité, že údolí ta spojená jsou spolu přesmyky nejen na příč, ale i po délce namnoze, jako innské se salickým, pak enžským, horní adišské s rienzským a drávským a j.

Průsmyky. Průsmyky alpské, spojující živná údolí a jiné lidnaté krajiny k vysočině alpské přiléhající, velmi prospívají obchodu a vůbec živnostem.

Výška. Z částí alpských pnou se do výše předhory nejméně,

severní Vápencové *Dachsteinem 3000 m*
 Prahorské *Ortlesem 3900 m*
 jižní Vápencové *Vedretteou Marmoladou 3500 m.*

Na jižním svahu alpském běží sněhová hranice u výši *Sněhová hranice.* 2800 m, na svahu severním, kam slunce méně svítí a méně hřeje, běží níže (někde až 2500 m), nad hladinu mořskou, neboli právě kde se počíná patro velehorské; i strmí Alpy do patra toho nejen mnohými vrcholy, nýbrž i dlouhými hřbety a mohutnými pni horskými.

V předhorách ledovců není, v Alpách Vápencových severních *Ledovce.* smýkají se z velehorského pně Dachsteinského nejmohutnější, v jižních na Marmoladě; v prahorských rozkládají se na horském pni Oetzthalském ledovce nejrozsáhlejší, ostatně na Raetikonu a Vysokých Taurech mnohé.

Vodstvo alpské stéká *Adiží* a ještě některými řekami *Vodstvo.* v moře Adriatské, *Rýnem* v moře Severní a *Dunajem* v moře Černé; řeky tvoří v Alpách Vápencových obojích četná krásná jezera.

Vzduch vane v Alpách veškerých vlhký a *zdravý*, v údolích *Vzduch.* velmi stinných a vlhkých však stíhá lidi zlý *kretinismus*.

V Alpách těží lidé z užitečných nerostů ve *Vordernbergu* *Nerosty.* a j. mnoho železa, nerostů *ostatních* mnohem méně. — Údolí adižské a ostatní údolí na jih, tedy teplejším větrům otevřená, plodí *obilí, víno, moruše* a mnoho *jiných* užitečných rostlin *Rostliny.* hojně, údolí ostatní obilí nemnoho, straně pokryty jsou *lesy* jehličnými a ve větších výškách tučnými *pastvinami*. — V údolích teplých chovají mnoho *bourců*, v ostatních *dobytek hovězí* vý- *Živočiškové.* borný a *koně* silné.

Průmyslu železářskému i jinému ženou bystré a hojnovodé *řeky* alpské mnohé hamry, mlýny a továrny. Pro *obchod* otevírá údolí *innské* od údolí *dunajského* až k *Innsbrucku*, s ním pak nízký přesmyk *Brennerský* a příčné údolí *středo-adižské* do veleúrodné roviny *Padské* cestu odedávna nejpohodlnější; ale i mnohými jinými údolními a přesmyky *obchod* snadno do nitra hor alpských vniká, zvláště po železnicích. *Průmysl a obchod.*

Vysočiny úhrnem.

V říši Rakouskouherské vypíná se vysočina *Českoněmecká* *Poloha.* na sz., *Alpská* s *Krasovou* na jz., ode všech tří na v. *Karpatská*; všecky od hranic do vnitř říše se níží, tam mnohé nízké roviny

a údolí obklopují. Tok *dunajský* dělí dvě jihozápadní vysočiny od severovýchodních i dělí mnohé nížiny, mezi nimi ležící.

Rozsah. Z vysočin těch zabírá *Krasová* půdy říšské asi patnáctinu, *Českoněmecká* jen dvakrát tolik, *Alpská* a *Karpatská* mnohem více.

Tvar. Co do tvaru jest vysočina *Alpská* pásmíta výtečně, *Karpatská* pásmíta většinou, *Krasová* hmotnata s horskými pásmy, jež poměrně málo vynikají, *Českoněmecká* hmotnata, pásmíta i strmíci poráznými vrchy, tedy velmi rozmanita.

Výška. Do výše pnou se vysočina *Českoněmecká* (Sněžka 1600 m) a *Krasová* (Orjen 1900 m) středohorami, *Karpatská* (Gerlachovka 2660 m) poněkud a *Alpská* (Ortles 3900 m) namnoze velehorami, *Alpská* všech nejvýše.

Sněhová hranice. Věčný sníh a ledovce leží jen v *Alpách*; v Karpatách nejvyšších sníh přes léto trvá jen v některých roklích a jamách.

Dutiny Sluje hor *Pálavských*, jeskyně *Sloupská* a *Býčí Skála*, propast *Macochoa* a jiné sluje, jeskyně a „díry“ dují se ve vysočině *Českoněmecké*; jeskyně *Baradla*, *Dobšinská* a jiné v Karpatách, *Postojenská* v Krasu největší, i v *Alpách* jsou některé; ze všech jest jeskyně *Postojenská* nejpěknější, *Baradla* největší; v Krasu jest jeskyň nejvíce.

Páda všecka.

Tvar. *Roviny* zabírají veškeré říšské půdy dobrou $\frac{1}{4}$, *pahorky*, *vrchy*, *středohory* a *vlehory* s údolními ostatní téměř $\frac{3}{4}$.

Výška: Největší. Vrchol *štitu Ortleského*, strmíci 3900 m nad hladinu mořskou, jest horou v říši nejvyšší; některé *vrcholy karpatské* a mnohé *vrcholy a hřbety alpské* jsou půdou velehorskou (nad 2500 m); — některé vrcholy a hřbety *českoněmecké*, mnohé *karpatské*, *krasové* a stráně *alpské* pnou se nad 1000 m, n. do patra středohorského; — ostatní vrcholy, hřbety horské a údolí horská, pak roviny *Budějovská*, *Třeboňská*, *Brašovská*, *Lipnická* a *Lublaňská* pnou se nad 200 m neboli ještě vysočinami; — ostatní *roviny* a mnohá *údolí*, která do nich se otevírají, částečně, pak *břeh* neširoký mořský, *údolí dněsterské* níže 200 m nad hladinou mořskou se rozkládají.

Úhrnem. Ze všech velmocí evropských jest říše Rakouskouherská *nejhornatější*, ale pne se též *všemi* ostatními *stupni* a tvary půdy zemské, úhrnem *velmi rozmanitě*.

II. Vodstvo.

1. Moře.

Moře Adriatské rozlévá se mezi polouostrovem *Balkánským* a *Apeninským* podlouhle na sz., zalévá se k *Istrii* zálivem *Terstským* a *Kvarnerským*, mezi pevninu chorvátskou a nejbližší ostrovy průlivem *Morlaccským*, a mezi ostatní ostrovy a pevninu průlivy četnými, nejjižnější do pevniny lepotvárným zálivem *Kotorským*.

Moře Adriatské jest podél skalnatých, vysokých břehů *východních* na s. až za *Terst* hluboké, dále pak u plochých břehů mělké. *Průlivem* stoupá hladina jeho nejvýše o 1 m, jen když prudký *jug* ku přílivu se přidruží, o 3 m. Bouřky na něm zuří *zřídka*, ale pak *nebezpečně* (*turbidus* Adria).

2. Vodstvo stojaté.

Sestavme 1. jezera a) Alpské vysočiny, b) ostatních vysočin, c) nížin; 2. některé minerální prameny.

Jezera alpská nacházíme hlavně v údolích Alp obojích *Vápencových*, a to podlouhlá, hluboká, čistvodá, říčná; v nich horské bystřiny, nános ukládajíce, očisťují se a dále pak údolí svá nánosem nekazí, jako *Soč* zanáší rovinu svou. — Jezera *krasová* jsou menší alpských a některá ztrácejí se občas v ponory, jezera *karpatská* a na vysočině *Českoněmecké* jsou ještě menší a jest jich ještě méně. Z jezer na *nížinách* jsou *Neziderské* a *Blatenské* největší, ale obě mělká.

Jezero *Gmundenské* drží km^2 23 (rybník *Rožmberský* km^2 7), *Atterské* dvakrát tolik, *Blatno* (km^2 skoro 700) jest všech největší.

Rybníků jest na vysočině *Českoněmecké* nejvíce (v Čechách 8 tisíc), pak na severním svahu *karpatském* a na vysočině *Podolské*; *Rožmberský* (km^2 7) jest největší.

V *šumavských* údolích jsou veliké bařiny s půdou rašelinnou neboli slatiny, a podobně i v *Lublaňské* rovině i jiných horských krajinách. V nížině u jezera *Neziderského* šíří se bařina *Hanšag*, podél řek *Tisy*, *Drávy* a jiných řek, nízkou rovinou se ploužticích, i jinde v nížinách bahnitě bařiny, za deště větší, za sucha menší.

V celé říši jest bařin *úhrnem* asi za území vévodství *Slezského*.

Na jižní straně *Rudohor*, od lázní *Františkových* až do *Teplíc* okres *minerálních vod*, na severní straně *Karpatských hor* okres *vřidel slaných*, v *severních Vápencových Alpách* vůbec prýští se *minerálních vod* hojně. Ze všech *vřidel* jest *Karlovarské* (75° C.) nejteplejší.

Členy.

Hloubka.

Dnti.

Bouřky.

Úloha.

Jezera
alpská.

Ostatní.

Velikost.

Rybníky.

Bařiny.

5000 km^2 .

Zřídla.

3. Řeky.

Řeky kromě Dunaje.

- Úlohy. 1. Opakujeme a sepišme řeky (hlavní a jich pobočky) a) *Adriatské*, b) *Severomořské*, c) *Baltické*, d) *Černomořské*. 2. Vytkněme jich *prameny, toky i ústí, poříčí a předěly vodní*.
- Adriatské.* 25.000 km². Z řek Adriatských *Adiže* jest přímkou, tokem i poříčím největší, ostatní jsou většinou jen řeky pobřežní. *Oumoří* adriatské zabírá od *Kotorska* až k *Reschen-Scheidecku* vysočiny *Krasové* většinu, Alp jižních *Vápencových* menšinu, Alp *Prahorských* část ještě menší.
- Severomořské.* *Polabí* jest mnohem obšírnější než *Porejná*. *Severomoří* zabírá hlavně *Vorarlbersko* a *Čechy*, i jest dvakrát tak *voliké* jak *oumoří adriatské*.
- Baltické.* *Povislí* jest mnohem větší než *Poodří*; všecko *Pobaltí* zabírá *Českoněmecké* vysočiny menšinu, vysočiny *Karpatské* skrovný díl a rovinu *Viselskou*, i jest *celkem* menší než samo *Polabí*.
- Černomořské.* *Podněstří* jest mnohem větší než poříčí ř. *Styra*, ale obě ta poříčí dohromady jsou *menší* než samo *Povislí*.

Dunaj.

- Úlohy. 1. Vytkněme *pobočky dunajské* a) levé, b) pravé, vytýkajíc jich *prameny, toky, pobočky a ústí*. 2. Vyměříme *přímku dunajskou* uvnitř říše a přímku ř. *Tisy*. 3. Vytkněme na mapě *předěl* Podunají. 4. *Srovnajme* Drávu s Innem co do *přítoků*. 5. Vytkněme *toky řek*, pokud jdou *údolními podélnými a pokud příčnými*.
- Tok horní.* Od *ústí innského* u bavorského města *Pasova* náleží Dunaj říši *břehem* pravým, brzy pak i levým; teče *údolím* neširokým (220 m), tokem na mnoze *jednotným* až do *úvalu Tullenského*; tam a v *úvale Vídeňském* šíří se, dělí se v četná ramena a objímá mnohé *ostrůvky* až k *ústí ř. Moravy*, kde se končí jeho *tok horní* a počíná se *tok střední*.
- Tok střední.* Tok střední v rovině *Uherské Malé* třemi rameny objímá *ostrovy Žitné, Veliké a Malé*, pak sevreu jsa *Lesem Bakoňským* a *horami Novohradskými*, ouží se a obrací na jih v *rovinu Uherskou Velikou*, teče v ní velmi *povlnně*, *klikatě* a mnohé *ostrovy* objímaje, až před *Fruškou Gorou* obrací se na v., mimo ni opět na jih, ale při *ústí sávském* obrací se před *vysočinou Balkánskou* opět na v. Mezi ní a *Banátskými Kar-*

patami úzce jsou sevřeny, zvláště blíže ústí řeky Černé za Starou Ršavou, úžeji než při vtoku svém u Pasova, končí tok střední a opouští hranici říšskou (do Železné Brány a pak nížiny rumunské).

Uvnitř říše vyvíjí se Dunaj skoro polovicí všeho svého toku, skoro 3 tisíce km dlouhého.

Hladina dunajská jest nad hladinu mořskou vysoko: u St. Ršavy 40 m, u Prešpurka 140 m, u Pasova 280 m.

Spád toku dunajského jest u Greina v Horních Rakousích a u Staré Ršavy největší, v toku horním mnohem větší než v dolním.

Podunají levé jest pravého větší, celé zabírá v říši vysočiny Krašové a Českoněmecké menšinu, vysočiny Karpatské velikou většinu, Alpskou skoro celou, veškeré půdy Rakouskouherské $\frac{3}{4}$, (75%), takže jen $\frac{1}{4}$ všem ostatním řekám ponechává. (Černomoří zabírá veškeré půdy $\frac{1}{10}$).

4. Vodstvo úhrnem.

Vytkněme na mapě předěly všech čtyř oumoří.

Jezero Círlnické a některé řeky, ztrácející se v létě v ponory, náležejí k vnitrozemskému okresu vodnímu, kterýž jest velmi skrovný a snad všecken k oumoří jeho náleží, poněvadž i řeky skrze ponory bezpochyby do moře Adriatského odtékají.

Oumoří adriatské, severní, baltické a černomoří dělí se o všecku půdu říšskou, i zabírá celé říše: oumoří adriatské 40%, baltické skoro 2krát tolik, severní o málo více než baltické, černé $\frac{1}{5}$, veškeré říše.

Půdu Rakouskouherskou ovlažují řeky přemnohé, i tekou na všecky strany světové, jako vůbec na půdě evropské, mnohé nosíce lodě jsou drahami obchodu důležitými; též jezera a rybníky jsou četny; vířidel minerálních a teple má říše nad mnohé státy evropské.

Přirovnáme jezera v jižních Alpách k jezerům v Alpách severních a k jezerům ve Švýcarsku.

III. Vzduch.

I. Které země probíhá rovoběžka 45., které 48., které 50.?

Co do podnebí dělí se celá říše ve tři veliké okresy, jižní, střední a severní.

1. Země od Alp na jih ležící chráněna jest od chladnějších větrů severních hradbou velehorskou a v Chorvátsku aspoň středohorami neb vrchy. V ní vané v krajinách krasových

Vývoj.

Výšky.

Spád.

Počítí.

Úlohy.

Vodní okres vnitrozemský.

Oumoří.

Velikost.

Všebec.

Úloha.

Úloha.

Okresy podnebné.

1. Jižní.

od sv. suchá chladná *bora*, v krajinách všech od jihu *jug* (Scirocco); v *zimě* není ani trvalých mrazů ani sněhu, rozdíl mezi ní a létem není veliký.

Plodiny. V okrese jižním daří se v Dalmacii *oliva*, *myrta* a jiné rostliny vždy zelené, i malé palmy, v údolí adrijském i jinde *pomorance*, *citrony* a jiné *ovoce jižní*, *moruše* a mnoho *vína*.

2. Střední. 2. V zemích od jižního okresu vzduchového nebo podnebného, na s. až *po Sudety* a *Karpaty* se rozkládajících, střídá se *čtvero ročních počasí* pravidelně a skoro rovnoměrně, rozdíl mezi zimou a létem jest značně veliký.

Plodiny. V okrese středním daří se *buky*, *duby* a jiné stromové jen v létě zelené, stromy *jehličné*, jest mnoho *luk* a *rolí*, na rolích daří se *obilí* i *kukuřice*, *vína* na jižním svahu pahorků nižších, *ovoce* a *tabáku* hojně.

3. Severní. 3. V zemích od *Sudet* a *Karpat* na s. ležících *zima* 4 měsíce trvá, i jest rozdíl mezi ní a létem mnohem větší než v obou okresích ostatních.

Plodiny. V okrese severním daří se *obilí* kromě *kukuřice* a *pšenice*, *ovoce* méně, *víno* žádné.

Z rakouskouherských okresů podnebných jest jižní nejmenší, střední mnohem větší než oba ostatní dohromady.

Teplota. Průměrná teplota roční důležitějších míst některých má stupňů dle C.:

Vent 1	Vídeň 9·7	Trident 11·7
Lvov 8·1	Pešť 10·7	Terst 14·2
Praha 9·8	Záhřeb 11·7	Dubrovnsk 16·6

Teploty ubývá o 1° C. průměrně asi a) od jihu k severu při 2 stupních šířkových, b) od dola vzhůru při 200 m.

Patra. V *Alpách* lze za jeden den z teplého údolí vystoupiti do výšky, v níž vane vzduch polárnému podobný. Teploty do výšky *všude* mnohem rychleji ubývá než směrem od rovniku k točnám.

Poloha celé říše. Celkem leží říše Rakouskouherská skoro uprostřed mezi *rovníkem* a *severní točnou*, v prostřední třetině mírného zemského *pásu*.

Pršky a bouřky. Průměrně naprší do roka vody vysoko cm: v *Praze* 53, v *Budíně* 53, v *Šumavě* 120, u *Předíla* 218.

V *Šumavě* a v *Alpách* sprchá nejvíce, uvnitř *Čech* a na rovině *Uherské* nejméně. V *Alpách* a ve východních *Sudetách* bývá bouřek nejvíce.

Popis občanský.

I. O b y v a t e l s t v o.

Města.

Města mají obyvatelů: nad 40.000 Kečkemet; nad 50.000 Plzeň, 40.000.
Linec, Debrecin, Vašarhély, Prešpurk a Černovice; — nad 60.000 Su- 50 000.
botica, nad 70.000 Krakov a Segedin; nad 80.000 Brno a Terst.

Skoro 100.000 Štyrský Hradec, nad 100.000 Lvov. -

300.000 Praha s místy k ní těsně přilehlými, nad 400.000 Veleměsta.
Budapešť; — nad 1 $\frac{1}{3}$ mill. Vídeň s místy k ní těsně přilehlými.

Země.

Přečteme z tabulky na konci knihy lidnatost (t. j. kolik lidí na 1 km² průměrně obývá), a) v Čechách, b) na Moravě, c) ve Slezsku, d) v Dolních Rakousích, e) v celé říši.

Okres Rumburský velmi průmyslný (v Čechách), v němž I. Okres nej-
obývá na 1 km² lidí skoro 400, jest okres v říši nejlidnatější. lidnatější.

V jednotlivých zemích obývá na 1 km² lidí:

V zemi Salcburské, vypínají se namnoze *velchorami* věčno- II. V zemích.
sněžnými, neúrodnými, vzdálené hluchnějšího obchodu i prů-
myslu, lidí jen 23, ze všech zemí rakouskouherských *nejméně*;
na Moravě skoro 100; v Čechách a Slezsku, zemích to i plo-
dinami i průmyslem a obchodem prospívajících, nad 100,
v Dolních Rakousích, kdež hlavní říšské město leží, 120.

V celé říši na 1 km² průměrně lidí 60.

Počet obyvatelů.

Ze všech zemí nejméně obyvatelů má Salcbursko, 160.000. III. V říši.
Více než Salcbursko, ale méně než $\frac{1}{2}$ milionu mají Korutany, 160 000.
Dalmacie a Kraňsko.

Nad 1 mill. Štyrsko; skoro 2 mill. Chorvátsko a Slavonie; 1 mill.
nad 2 mill. Morava a Dolní Rakousy; 5 $\frac{1}{2}$ mill. Čechy; 6 mill. 2 mill.
Halič. 5 mill.

Celá říše má dle sčítání lidu ze dne 31. prosince 1880
obyvatelů téměř 38 mill.; nyní jistě již přes 40 mill.

Národové.

I. Němci.

Němci obývají podél hranic *pruských, saských, bavorských* 10 mill.
a *švýcarských*: a) od s. na jih až do Opavska a na Moravu I. Souvislé
území.

za *Šternberk*, do Čech za *Trutnov*, *Liberec* a do *Litoměřic*; b) od z. na v. do Čech až za *Žatec*, *Stříbro*, za *Krumlov*, do zemí alpských, a do Uher až k jezeru *Neziderskému*; c) odtamtud na j. až ku *Drávě* a *Ortlesu*.

2. Ostrovy.

Mezi ostatními národy odděleně neboli v ostrovech národnostných: a) v Čechách a na Moravě: okolo Českých *Budějovic*, okolo *Jihlavy*, *Moravské Třebové*, b) v slovinském Kraňsku, okolo *Kočeva*, c) v Uhrách ve městech *spišských*, v *Banátě*, okolo *Sibině*, okolo *Bystřice* (Sasové) a na mnohých jiných místech, zvláště ve větších městech.

17 1/2 mill.

II. Slované.

1. Čechoslované.
7 mill.

1. Čechoslované obývají: V Čechách a na Moravě (Hanáci, Valaši a Slováci), v Opavsku na s. až k *Opavě*, v Těšínsku na z. k *Olši*, v Uhrách (Slováci) v *Karpatách* západních neboli slovenských, mezi jinými národy v *Banátě* a j.

2. Poláci.
3 1/4 mill.

2. Poláci a) v Těšínsku od *Čechů* (od ř. Olše) na v., v Haliči až k ř. *Sanu*, sousedíce s Poláky v Prusku a Rusku, b) mezi *Rusíny* jako šlechta.

3. Rusíni.
3 mill.

3. Rusíni n. Malorusové v Haliči od *Poldáků* (u ř. Sana) na v. a na j., ve *Vrchovině* až do Uher.

4. Srbové a Chorváci,
3 mill.

4. Srbové a Chorváci od hranice *srbské* a *bosenské* na s. až do Uher v *Banátě* a k ř. *Muře*, na z. ku hranici *štyrské*, *kraňské*, do *Istrie* a k *moři*.

5. Slovinci.
1 1/4 mill.

5. Slovinci obývají v *Kraňsku* a podél hranic kraňských v *dolním Štyrsku*, v *jižních Korutanech* až ku *Drávě* a ve *Přímoří* až do *Istrie*.

6. Bulhaři.

6. Bulhaři v *Banátě* rozptýleni.

Uhrnem.

Slované obývají hlavně na straně severní a jižní a činí téměř polovici veškerého obyvatelstva říše.

III. Románi.

1. Italiáni.
3/4 mill.

1. Italiáni s *Ladiny* a *Furlanci* a) v *jižním Tyrolsku* a a v *Přímoří* sousedíce s *Italiány* v království *Italském*, b) ve *městech* *přímorských* a *dalmatských* mezi *Slovany*.

2. Rumuni.
2 1/2 mill.

2. Rumuni sousedíce s *Rumuny* království *Rumunského* v *Sedmíhradsku*, *Bukovině* a v Uhrách v *Karpatách* *Sedmíhradských* až do *nižiny Veliké Uherské*.

3. Jini.

3. a) U *Mitrovic* a "jinde mezi *Chorváty Albánci*; b) v Uhrách jako *obchodníci* rozptýleni *Řekové*.

Uhrnem.

Románi obývají ve dvou oddělených územích, východním a západním.

IV. Maďaři.

Maďaři obývají v Uhrách v obou Uherských rovinách a v alpských předhorách, Sekelové obklopeni jsou Němci, Slované a Rumuny.

V. Ostatní národové.

1. *Israelité* ve všech zemích mezi ostatními národy, v alpských nejřídčeji, v Bukovině a Haliči nejhustěji. — 2. V Bukovině a v ostatních východních zemích *Arméni* rozptýleni. — 3. *Cikáni* jako kočovníci, zvláště v zemích východních.

Ú h r n e m.

Němci, Slované, Románi a Arméni jsou čeledi Indoevropské, *Israelité* čeledi Semitské, cikáni z Východní Indie; — čeledi *Indoevropská* i *Semitská* plemene bílého, Maďaři plemene žlutého.

Plemena.
1. Bílé.

2. Žluté.

Počet.

Lidí jednotlivých národností jest millionů:

Italiánů	$\frac{3}{4}$	Slovinců	$1\frac{1}{4}$
Rumunů	$2\frac{1}{2}$	Rusínů	3
Románů	$3\frac{1}{4}$	Poláků	$3\frac{1}{4}$
Maďarů	$6\frac{1}{2}$	Srbů a Chorvátů	3
Němců	10	Čechoslovanů	7
		Slovanů	$17\frac{1}{2}$

J a z y k y.

Národové *slovanští* nemají společného jazyka spisovného, nýbrž rozprávějí i ve spisech každý jazykem svým, ano *Slováci* v Uhrách obývající píší svým *nářečím*.

Slované.

Románi mají za spisovné jazyky: *italiánský* a *rumunský*; *Ladini* a *Furlanci* drží se spisovného jazyka italiánského.

Románi.

Němci a *Maďaři* mají po jednom spisovném jazyku; *Israelité* přidržují se obyčejně spisovného jazyka národa, v němž žijí, hlavně však jazyka *německého*. *Německého* jazyka užívají v západní polovici císařský dvůr, nejvyšší i mnohé nižší úřady, vojsko i v zemích neněmeckých.

Němci a
Maďaři.

Spisovných jazyků jest v říši maďarský a německý po 1, rumunské 2, slovanských 6, úhrnem 10.

Počet.

Kyrillským písmem (a, b, v, r) píší Srbové a Malorusové; *švabachem* (a, b, c, d) jen Němci, a ti jen někteří; *latinským* (a, b, c, d) všickni ostatní národové, částečně i Němci.

Pisma.

II. Živnosti.

Těžení přírodnin.

Přírodniny nerostné.

- Kovy:**
Zlato. Kovy těží se hlavně v říši Rakouskouherské: *zlata* nejvíce v Uhrách, to v Rudohorách Sedmihradských (v Zalatině a j.), pak Štávnických (v Štávnici a Kremnici i j.), v ostatních zemích rakouskouherských nepatrně; — *stříbra* v zlatodolech vedle zlata, tedy hlavně v Uhrách, nejvíce však v Čechách v Příbrami, jinde jen skrovně; — *mědi* v Uhrách (ve Smolníku i j.); — *olova* mnoho v dolech na stříbro, nejvíce však v korutanském Bleibergu; — *rtuti* v Idrii mnohem více než ve veškeré ostatní říši; *cín* těží se jen v Čechách (ve Slavkově a j.).
- Stříbra.**
- Měď.**
- Olovo.**
- Rtuf.**
- Cín.**
- Železo.** *Železa* se těží nejvíce ve Štyrsku (v Eisenerzi i j.), pak v Korutanech (v Hüttenbergu i j.), na Moravě a v Čechách (u Sobotina, Blanska, Kladna a Hořovic i j.), ostatně ve všech rakouskouherských zemích kromě Horních Rakous, Přímoří, Dalmacie a Vorarlberska.
- Ostatní.** *Ostatních* kovů těží se málo.
- Ostatní nerosty.** Nerostů ostatních těží se v říši Rakouskouherské: *Soli* kamenné nejvíce v Haliči (u Věličky a Bochnie), soli varné v Solné Komoře, mořské v Istrii (u Pirana); v Dalmacii (u Stona a j.); — *uhlí* v Čechách (v okolí Plzeňském, Kladenském, Duchcovském a j.) více než ve všech ostatních zemích dohromady, mimo Čechy na Moravě (u Moravské Ostravy, u Rosic a j.), ve Slezsku (u Polské Ostravy a j.), ostatně ve všech zemích kromě Salcburska; *tuhy* v Čechách (u Horní Plané a j.).
- Sól.**
- Uhlí.**
- Tuha.**
- Jiné.** Rašeliny těží nejvíce v alpských zemích, v Čechách a j., petroleje v Haliči; síry v Haliči i j.; hlíny porculánové v Čechách (u Karlových Varů); z drahokamů granáty v Čechách (u Lovosic), opály v Uhrách (v stolici Šárýšské); mramoru v Salcbursku (v Untersbergu) a jižním Tyrolsku.
- Úhrnem.** Přírodnin nerostných poskytuje *celá říše* více než každý jiný stát evropský vyjmaže jedině Rusko.

Přírodniny rostlinné.

Půda.

Orné půdy jest v říši dobrá $\frac{1}{3}$, na Moravě nad $\frac{1}{2}$. Na ní pěstují pšenice a ova nejvíce, pak žito, ječmene a kukurice, pak prosa, rýže a jiného obilí.

I. Pole.

Kromě obilí hrách a jiné luštěniny, pak zemáky, pak řepu a zelí, pak len, chmel (nejlepší u Žatce v Čechách), řepku a tabák (nejvíce v zemích uherských) a jiné rostliny obchodní.

Luk jest v zemích alpských nejvíce, pastvin v Dalmácii.

II. Louky a pastviny.

V zahradách se pěstují: chřest, nejlepší na Moravě u Ivančic, šafrán v Dolních Rakousích, paprika a melouny nejlepší na rovinách Uherských, okurky, salát a jiné kuchyňské rostliny skoro ve všech zemích.

III. Zahrady.

Jablka v údolí adrijském v Tyrolsku nejlepší; fky, citrony, mandle, svatojanský chléb v Dalmácii, v jižním Tyrolsku a částečně v ostatních jižnějších zemích, ovoce vůbec nejvíce v Horních Rakousích, kde z něho mest připravují. V zemích uherských připravují ze sliv slivovici. Oliva dají se v krajinách nejteplejších.

Vína plodí říše ze všech evropských států kromě Španělska, Italie a Francie nejvíce. Víno Tokajské jest nejlepší, vinic jest v Chorvátsku a Slavonii a v Uhrách nejvíce, pak v Dalmácii a v Dolních Rakousích. Lesů jest nejvíce v zemích alpských, vůbec v zemích hornatých, nouze o dříví jest v Dalmácii a na Veliké rovině Uherské.

IV. Vinice.

V. Lesy.

V Tyrolsku, kde věčný sníh a ledovce mnohé hřbety horské pokrývají, jest neplodná půda téměř $\frac{1}{4}$. V celé říši jest půdy neplodné 5-6%.

VI. Neplodná půda.

Úhrnem jest v říši celé z veškeré půdy pastvin $\frac{1}{7}$, lesů 2krát tolik, rolí více než lesů.

Úhrnem.

Živočišné.

V hornatých zemích alpských chovají silné, těžké koně tažné, v širých rovinách Uherských koní nejvíce, pak v úrodné Moravě a v Čechách, v neschůdných zemích krasových místo koní mezky a osly. Skot chovají v zemích alpských nejlepší, v zemích východních, pastvinatých, méně zalidněných, chovají ho více než v průmyslných západních, buvoly jen v Sedmihradských Karpatách.

Koně.

Skot.

Na suchých, pastvinách uherských a dalmatských i v Čechách pasou ovce, v Čechách rozplemenili ovce španělské,

Brav.

Kozy.
Vepří. merinos zvané, které nejlepší vlnu dávají. Ve skalnaté a pastvinaté *Dalmacii* chovají koz nejvíce. Vepřového dobytka vypásá se v *Lese Bakoňském* a vůbec v rozsáhlých doubravách *uherských a chorvatskoslavonských* žaludy a bukvicemi nejvíce.

Havěd. Hus, kachen, slepic, holubů, krůt a j. havědi chovají hospodáři v *Čechách* a na *Moravě* nejvíce.

Zvěř. Na vysokých hřbetech *alpských* honí myslivci kamzíky, v rozsáhlých lesích *karpatských* rysy, medvědy a vlky, v *Dalmacii* šakaly; mimo to jeleny a j. zvěř, zajíců nejvíce. V moři loví rybáři tuňáky, makrely, sardely a j. ryby; v *rybnících* chovají hlavně kapry; z řek v *Tise* a *Dunaji* nejvíce, ač od času, co po řekách těch parolodi jezdí, méně než dříve.

Včely.
Bourci.
Přilavky. Oulů včelných chovají nejvíce v *Haliči* a *Korutanech*, bourců v teplém údolí *adižském*, pijavky v bahnitých krajínách *uherských a slavonských*.

Počet. *Koní* v celé říši chovají průměrně pro 12 obyvatelů (obyvatelů 38 millionů) 1; *vepřových* kusů více než 2krát tolik, *skotu* kusů skoro 2krát tolik jako vepřových, *ovců* kusů skoro tolik jako skotu.

Plodiny
úhřnem. Říše *Rakouskouherská* jest, protože v ní zaměstnává a živí se rolnictvím nad $\frac{1}{2}$ všeho obyvatelstva, státem hlavně rolnickým.

2. Průmysl.

Úloha. *Opakujme* o průmyslu jednotlivých zemí a sepišme v přehlednou tabulku místa průmyslem důležitá.

Železná. Železných výrobků dělají nejvíce v *Čechách* na *Kladně*, v *Králově Dvoře* a j., na *Moravě* v *Blansku*, ve *Vítkovicích*, *Sobotíně* a j. a v *Dolních Rakousích*, v jihozápadní končině a v *Horních Rakousích* v jihovýchodní končině (ve *Šteyeru*), nejvíce ocele ve *Štyrsku* a *Korutanech*, zemích na železo nejbohatších; ocel *štyrská* slyne jako nejlepší.

Ocelová. *Kosy*, *srpy*, *nože* a jiné ocelové náčiní v *Rakousích Horních* (ve *Šteyeru*) a *Dolních*; zbraní nejvíce ve *Šteyeru*; strojů nejvíce ve *Vídni* a v jiných velkých městech.

Jiné kovové. Z jiných kovů vyrábějí věci *zlatnické*, *zvonů*, *hodinů* a j. výrobků zlatnických nejvíce největší města, především *Vídeň*, pak *Praha* a *Budapešť*.

Sklo. Skelných hutí jest v *Čechách* v *prahorské Šumavě*, v *Sudetách* a j. více než v ostatní říši, i jsou vůbec tam, kde *prahorská půda* poskytuje čistého *křemene*.

Z ostatních nerostů vyrábí průmysl nádobí *porcelánové*, *cihly*, *plyn* a j.

T k a n i v a.

Ze lnu a konopí předou *nití*, tkají *látky*, a to dílem po domácku, dílem v továrnách, v zemích *sudetských* (zvláště u Trutnova, u Rumburka, u Šumberka a Bruntála) nejvíce. Z bavlny předou a tkají výrobky nejvíce v týchž zemích, kde ze lnu, mimo to i v *Dolních Rakousích* a *Vorarlbersku*. Z *vlny* předou a tkají hlavně *sukno* a jiné látky *oděvné*, *koberce* a j., v zemích *sudetských* (zvláště v Liberci, v Brně, v Bilsku) nejvíce. Z hedvábí vyrábějí *látky* nejvíce ve *Vídni*, kamž surovinu z jižního Tyrolska dovážejí, pak v jižním Tyrolsku a v Uhrách.

Tkaniva:
a) lněná a konopná,

b) bavlněná,

c) vlněná.

d) hedvábná,

Potravy a nápoje.

Mouky vyrábějí v *Uhrách* (zvláště v Budapešti) nejvíce; cukru v *Čechách* (zvláště v Labské rovině) a na *Moravě* nejvíce. Pivovar Švehatský u Vídně jest největší, Plzeňský v Čechách nejproslulejší; vinopalen v zemích *uherských* nejvíce; potravinu vyrábějí se ve mlýnech, pekárnách a j. průmyslových závodech; jiný průmysl ještě vyrábí zboží *kožené*, *dřevěné*, *zápalky*, *papír* a j.

Mouka.
Cukr.
Pivo.
Lh.

Jiné.

Nejprůmyslnější.

Ze všech zemí mají *Čechy*, *Morava*, *Slezsko* a *Rakousy Dolní*, těžíce uhlí, také továren nejvíce; ostatné jsou země západní, těžíce uhlí a železa více, průmyslnější než země východní.

Úhrnem páčí se cena výrobků průmyslových na 1400 mill. zl. ročně (cena přírodnin hornických 130 mill. zl.).

Celkem říše, těžíce uhlí a železa méně než *Britsko*, *Francie* a než *Německo* (poměrně i *Belgie*), nemůže se se státy těmi měřiti co do průmyslu, ale předčí nad ostatní evropské.

3. Obchod.

S p o j o v a d l a.

Z mapy: 1. *Vyměříme* vzdálenost z *Kotora* do *Tersta*, 2. vytkněme důležitější *železnice*.

Úlohy.
Spojovadla.

Na moři pluje více než 9000 obchodních *lodí*. *Přístavy Terstský* a *Rjbecký* jsou nejhlučnější. Plavební společnost „*Rakouskouherský Lloyd*“ v Terstě má lodí nejvíce, jen parolodí nad 80.

Moře.

Parolodi plují a) po jezerech: *hornorakouských*, *Bodmanském*, *Gardském* a *Blatně*;

Jezera.

- řeky.* b) Po celé délce řeky Dunaje uvnitř říše, a po pobočkách jeho *Drávě, Sávě a Tise* částečně; mimo Dunaj i po *Labi* a *Vltavě*. Splavné řeky však pro říši mají vadu, že se vlévají do moře v cizích státech. Z průplavů parolodím splavný jest jedině průplav řeky *Begy*.
- Průplavy.*
- Silnice a železnice.* Kromě drah vodních vystavěny jsou silnice obecní, okresní a zemské, a železnice.
- Zřízení Úřady.* Úřady *poštovské a telegrafní* u *obchodní komory* jsou zřízeny hlavně k podporování obchodu.
- Ústavy.* *Banka Rakouskouherská* ve Vídni, z bank nejpřednější, má právo vydávati papírové peníze, bankovky řečené; kromě bank podporují obchod *spořitelny, záložny a pojišťovny*.
- Clo.* Za zboží, které přes hranice se dováží, vybírají *celní úřadové* na cestách blíže hranic poplatky, *clo* řečený, a *finanční stráž* na hranicích hlídá, aby podloudníci zboží nevozili beze cla přes hranice.
- Celné obvody.* Pro obchod jest území říšské s Bosnou a Hercegovinou *celním územím*, z něhož vyloučeny jsou *svobodné přístavy Terstský a Rjecký*.

Obchod vnitřní.

- a) *Přírodniny.* Obchod uvnitř říše naší neboli obchod vnitřní vozí a) *přírodniny*, a to hlavně z *východní polovice* říšské, méně zalidněné, do polovice *západní* průmyslnější a lidnatější;
- b) *Výrobky.* b) *průmyslové výrobky*, kterých *polovice západní*, hustěji zalidněná, vyrábí více než spotřebuje, do polovice *východní*.
- c) *Cenné papíry.* c) Mimo to děje se čilý obchod s akciemi, státními dluhopisy a jinými cennými papíry, to nejvíce ve veleměstech na *bursách*.

Obchod zahraniční.

- Dovozný :*
1. *Ze státních pohraničných.* Zboží *dováží* obchod do říše naší 1. nejvíce ze zemí okolních: z *Itálie* jižní ovoce; ze *Švýcarska* hodinky a hrací stroje; z *Bavorska* dříví; ze *Saska* a *Pruska* knihy; z *Ruska, Románie* a *Turecka* vlnu, kůže a jiné plodiny. 2. Z dalších evropských zemí: z *Francie* oleje, z *Britska* jehly a j. ocelové zboží; 3. z *Ameriky* a z ostatních dílů světa osadní zboží a bavlnu, to skrze *Hamburk* (zvláště ze *Západní Indie*), ale také po moři skrze *Terst* z *Malé Asie* a z *Egypta*, průplavem *Suezským* též z *Arabie* a *Přední Indie*.
- Vývozný.* Zboží *vyváží* obchod z říše naší nejvíce do zemí okol-

ních, zvláště do *Turecka* a *Ruska* mnohé výrobky, do *Švýcar* obilí, do *Německa* obilí a mouku, ale i do zemí dalších, zvláště sklo.

Obchod vůbec dováží zboží, kterého země *neposkytuje* vůbec.
dostatek nebo nic, a kterého přece *potřebuje*, vyváží pak zboží, kterého těží *více, než sama spotřebuje*.

III. Osvěta.

Víra.

V y z n a v a ě i.

1. *Israelité* drží se své víry (1 1/2 mill.) 1. **Israelité.**
2. Velkoruští Lipovani v *Bukovině* a unitáři v *Sedmíhradsku* jsou zvláštní křesťanské společnosti. 2. **Lipovani a unitáři.**
3. *Srbové* skoro všickni, *Rumuni* většinou a *Malorusové* menšinou jsou pravoslavní. Jim stojí v čele a) v zemích uherských Srbům patriarcha *Karlovičský*, Rumunům arcibiskup *Sibiňský*, b) v zemích západorakouských Malorusům, Rumunům bukovinským a Srbům dalmatským metropolit *Černovičský*. Všem podřízení jsou biskupové a ostatní kněžstvo. 3. **Pravoslavní.**
3 mill.
4. *Maďari*, *Němci* a *Čechoslované* někteří vyznávají víru *helvetskou*, jiní *augsburskou*, dohromady slují evangelíci. 4. **Evangelíci.**
3 1/4 mill.
5. a) *Arméni* vyznávají víru arménskou, s katolíky sjednocenou; b) *Malorusové* většinou a *Rumuni* menšinou vyznávají víru řeckou s katolíky sjednocenou; ostatní obyvatelé jsou latinští katolíci. 5. **Katolíci.**
29 1/2 mill.

Arménskokatolický arcibiskup jest jeden, sídlí ve Lvově, řeckokatolíci jsou dva a sídlí ve Lvově a v Blažejově, římskokatolických 11, i jsou: *Pražský*, *Olomoucký*, *Salcburský*, *Vídeňský*, *Goričský*, *Zaderský*, *Lvovský*, *Ostřihomský*, *Jagerský*, *Kaločský* a *Záhřebský*; úhrnem všech 14; všichni podřízení jsou papeži římskému.

Všech katolíků jest 3/4 všeho obyvatelstva v říši.

Církevní zřízení.

Arcibiskupům a biskupům přidány jsou *konsistoře*, konsistořím podřízení jsou úřadové *vikariátní* (na Moravě slují *děkanské*), vikariátním úřadové *farní*. Katolíci:
a) úřadové,

Mniši a jeptišky žijí v klášterích a slují *duchovními řeholními*. b) kláštery.

Pravoslavní. Pravoslavní mají 1 *metropolitu* (v Černovicích) pro země v říšské radě zastoupené, a pro země uherské 1 arcibiskupa (pro Rumuny, v Sibini) a 1 patriarchu (pro Srby, v Karlovicích). Jim podřízeni jsou *biskupové* a ostatní *kněžstvo*. Moc církevní nejvyšší drží *biskupská synoda*.

Evangelická Církev evangelickou spravuje a) v zemích v říšské radě zastoupených c. k. *vrchní evangelická rada* církevní augsburského a helvetského vyznání a *generální synody* ve Vídni. Jim podřízeni jsou *superintendenti*, *superintendentům seniorové* a *seniorům pastorové*; b) v zemích uherských jest zvláštní *generální synoda* a úřadové jí poddaní.

Israelská. Israelští duchovní slují *rabíni*.

Školstvo.

Obecné. Školy obecné jsou *jednotřídní až osmítřídní*, školy *městanské* jsou *trojtřídní*; do škol obecných a městanských chodí mládež od 6.—14. roku věku svého.

Střední. *Gymnasia, realná gymnasia a realky* jsou školy střední obecně vzdělávací. Mimo ně jsou střední školy *hospodářské, hornické, lesnické, obchodní, průmyslové, námořské, malířské, hudební, sochařské, stavitelské, vojenské, učitelské vzdělávací ústavy* a j. školy odborné.

Vysoké. *University* složené jsou z fakulty *theologické, právnícké, medicínské a filosofické* a jsou v Praze dvě, ve Vídni, Krakově, Lvově, Černovicích, Štyrském Hradci, Innsbrucku, Pešti, Klausenburku a Záhřebě po jedné. — *Techniky* jsou v týchž městech, ve kterých jsou *university* kromě Innsbrucka, Černovic, Krakova, Klausenburka a Záhřeba, mimo to v Brně; v Praze pak 1 česká a 1 německá.

Jiné. V *sídlech biskupských* jsou ústavy *theologické*, v zemích *uherských* *právnícké akademie*, v Příbrami, v Lubnu a Štávnici *akademie hornické*, ve Vídni a ve Starých Hradech (uherských) *zemědělské vysoké školy*, v Terstě a Rjece *plavecké*, ve Vídni a ve *Vídeňském Novém městě* *vojenské akademie*.

Jiné ústavy vzdělávací.

Knihovny. Jednotlivé *školy, kláštery* i jiné ústavy mají své *knihovny*; kromě nich jsou některé *knihovny veřejné*.

60 0.000.

C. k. *dvorní knihovna ve Vídni* obsahuje nad 600 tisíc svazků, mimo ně ještě *médírtyny* a j. *vzácnosti*, jest ze všech v říši největší.

Jednotlivé školy mají své učebné sbírky (přírodnin, přístrojů, starožitnin, modelů a j.). Mimo ně jsou v Praze a v ostatních hlavních městech jednotlivých zemí sbírky, *zemská musea* řečené. Mimo ně *obrazárny*, c. k. *dvorní musea* ve Vídni a j. **Sbírky.**

C. k. ústřední ústav pro *meteorologii* ve Vídni se mnohými pozorovacími stanicemi po venkově, c. k. *geologický* ústav a c. k. *vojenský zeměpisný* ústav ve Vídni, *hvězdárny* u některých universit a jiné ústavy pro vědeckou činnost. **Ústavy.**

C. k. *vědecká akademie* ve Vídni, c. k. *česká a polská akademie*, *Společnosti.* kr. *učená společnost* v Praze a podobně v jiných universitních místech a jiné společnosti *vědecké, umělecké i praktické* prospívají osvětě.

IV. Zřízení občanské.

Zastupitelstva.

Každá *místní obec* volí si své zastupitelstvo **obecní**, a to volí ze sebe *obecní radu* a *starostu*, jenž ve městech sluje také *purkmistrem*.

V Čechách a některých jiných zemích volí si občanstvo každého okresu své zastupitelstvo **okresní**, to ze sebe okresní *výbor* a *okresního starostu*; v *uherských* zemích volí si *župy* (kraje) svá zastupitelstva.

V každé zemi volí si občanstvo svůj *sněm*, sněm volí ze sebe *zemský výbor* a výboru i sněmu ustanovuje **Zemské.** *panovníka předsedu*, jenž v Čechách sluje *nejvyšší maršálek* a na Moravě *zemský hejtman*. Mimo Tyroly volí si i *Vorarlbersko* svůj sněm. Ve Přímoří volí si *hrabství Gorické a Gradištské* sněm svůj, *markrabství Istrijské* svůj a ve městě *Terstě* s okolím jest *městská rada* sněmem.

Panská sněmovna, do které císař členy jmenuje, a *sněmovna poslanců* od občanstva volených dohromady slují **Říšská rada.** *říšskou radou* pro země v ní zastoupené, i sněmují ve Vídni.

Pro uherské země sněmují v *Budapešti* **Říšský sněm.** uherský *říšský sněm*, složený z *tabule magnátů* a *sněmovny poslancecké*.

Pro věci oběma říšským polovicím neboli celé říši **Delegace.** společně volí *říšská rada* i *říšský sněm* po 60 *delegátech* do delegací; ty *každoročně* sněmují, ve Vídni a *Pešti* střídavě.

Úřady.

1. Úřady říšské.

- C. k. ministerstva :* C. a k. ministerstvo císařského domu a zahraničných věcí; jemu podřízeni jsou *velevyslanci, vyslanci* a *konsulové* v cizích státech. C. a k. říšské vojenské ministerstvo; jemu podřízeno jest *vojsko* i s *vojenskými školami*.
- Vojsko.* Vojsko jest a) *pozemské* a *námořské*, b) *stálé*, *zemská obrana* a *domobrana*. Za míru je mužů nad $\frac{1}{4}$ mill., za války mimo domobranu nad 1 mill. (válečné loďstvo ze 100 loď). *Komárno* a *Přemyšl* jsou nejtvrdší pevnosti; přístavy *Puljský*, *Terstský* a *Kotorský* jsou nejlépe opevněny.
- 3. Finanční.** C. a k. říšské ministerstvo finanční.
- Úhrnem.* Všecka tři c. a k. ministerstva říšská slují též *dohromady c. a k. říšským ministerstvem*.

2. Úřady zemí západorakouských.

- C. k. ministerstva :* C. k. *místodržitelstva* a c. k. *vlády zemské* podřízeny jsou c. k. ministerstvu vnitra. — C. k. *university, techniky* a c. k. *zemské školní rady* podřízeny jsou c. k. ministerstvu kultu a učby. — Úřady *železniční, poštovské, telegrafní* a komory obchodní a *živnostenské* podřízeny jsou c. k. ministerstvu obchodu. — *Zemědělské, lesnické* a *báňské úřady* a *školy* podřízeny jsou c. k. ministerstvu orby. — C. k. ministerstvo zemské obrany. — C. k. *nejvyšší soudní dvůr* ve Vídni, c. k. *zemské vrchní soudy* a soudy jim podřízené jsou podřízeny c. k. ministerstvu spravedlnosti. — C. k. *finanční ředitelstva zemská* a úřady jim podřízené podřízeny jsou c. k. finančnímu ministerstvu.

3. Úřady zemí uherských.

V zemích koruny uherské jsou *kr. ministerstva* podobně zařizována, jen ještě jest ministerstvo *chorvátsko-slavonské*, a jsou jim podřízeny *zemští úřadové* uherští i chorvátská a úřadové těchto podřízení.

Panovník.

Císař Rakouský a *král Uherský František Josef I.* jest panovníkem nebo jedinouvládcem nebo monarchem říše Rakousko-uherské, sluje *císařským a královským apoštolským Veličenstvem*. *Heslo* Jeho jest „*sjednocenými silami*“ (Viribus unitis). Kromě nejvyšších úřadů má císař kolem sebe *dvůranstvo*.

XVII. Bosna s Hercegovinou.

Z mapy: Země pohraničné, 4 poledníky a 3 rovnoběžky.

A. Popis přírodní.

1. Půda.

Na hranici dalmatské zdvíná se krasové pohoří, dle hory Dinary Alpy Dinarské řečené.

1. Dinarské hory.
Dinara
1860 m.

2. Předělný pás.

Od Dinarských Alp na hranici dalmatské se vypínajících postupuje na v. horský pás do prostřed země, kde strmí z něho nejvýše středohora Zec (= zajíc). Od hory Zeca obrací se horský pás ten na jv. s břehem Adriatského moře rovnoběžně do Černé Hory, kde strmí velehorou Durmitorem. Horský ten pás jest předělem vodním mezi řekami adriatskými a řekami spějícími do řeky Sávy, a tou k Černému moři; i jest spolu horstvem pohraničným mezi zemí Bosenskou a zemí Hercegovskou.

Zec
2160 m.

Durmitor
2488 m.

Od horského toho pásu odbočují několikerá horstva: a) na s. horstvo, jež lesnatými pohořími postupuje a níží se, až se končí v nížině Posávské; b) horstvo jihozápadní, jsouc útvaru krasového, velmi nepravidelně se rozkládá; c) na v. odbočuje horstvo pásmité, vyplňující Novopazarsko.

Horstva pobožná:
severní,

jihozápadní,

východní.

Do horstev těch prohýbají se četná údolí, zvláště do pásmitého horstva severního, a některá šíří se v menší úrodné roviny, jimž říkají pole.

Doliny.

Úhrnem jest země hlavně pásmitě hornatá.

Úhrnem.

2. Vodstvo.

Moře Adriatského dotýká se země Hercegovská jen dvěma úzkými proužky, a to zálivu Kotorského Sutorinou a zálivu Neretevského Klekem.

Moře.

Z Hercegovské země odvádí skoro všecko vodstvo ř. Neretva; z Bosenské země pobočky sávské Una, částečně pohraničná, Vrbas, Bosna, a největší, Drina, proti Srbsku hranici naznačující. Všecky tyto řeky pramení se v pohorském páse předěl vodní naznačujícím a spějí dlouhými podélnými údolními k s., kdež v Posávské nížině v dunajskou tu pobočku se vlévají. Sáva pak, největší řeka bosenská,

Řeky.

značí celým tokem hranici proti Chorvátsku a Slavonii, a nosí i parolodi, spojuje zemi pohodlnou vodní drahou s veletokem Dunajem.

3. Vzduch.

Okresy: Horský pás, dělicí oúmoří adriatské od černomořského, dělí zemi rovněž co do podnebí ve dva okresy, jihozápadní a větší severovýchodní. V okrese severovýchodním vane vzduch chorvátskému podobný, jenže v něm víno méně se daří; v okrese jihozápadním vane vzduch dalmatskému podobný, mnohem teplejší, v létě horký, zvláště na holých výšinách krasových, jež slunečním vedrem valně se rozehřívají, ale i v zimě mírný, takže v nižších krajinách málokdy mrzne.

B. Místopis.

1. V Bosně.

Zvornik 5.000.
D. Tuzla. 1. V *poříčí řeky Driny*: největší město u dolní Driny Zvornik, s hradem na vysoké skále, pohraničné město proti Srbsku; od Zvornika na sz. Dolní Tuzla, ložiska soli a hnědého uhlí.

Travnik 6.600.
Poinica. 2. V *poříčí řeky Bosny*: u střední Bosny v úrodné dolině Maglaj. — U jedné levé pobočky řeky Bosny stojí Travnik v úrodném Travnickém poli, téměř v prostřed veskeré země Bosenské. V městě vyniká na návrší hrad pocházející z doby, kdy Bosna měla své samostatné krále. — U jiné levé pobočky řeky Bosny *Fojnica*, na úpatí hory Zeca, v dolině mezi horami, v nichž dolují na zlato i jiné rudy.

Hl. město 26.000.
Brod. U *Miljačky*, říčky z prava do Bosny tekoucí, hlavní a největší bosenské město Sarajevo, u prostřed vysoké roviny, úrodného to Sarajevského pole, jež malebně obklopeno jest horami. V Sarajevě sídlí zemská vláda, arcibiskupové katolický a pravoslavný, vojenské velitelství, první bosenské realní gymnasium. Obyvatelstvo jest jako vůbec v Bosně co do víry smíšeno, mohamedánské, pravoslavné, katolické, ale vesměs národnosti srbochorvátské, méně Israelitů, pak cikánů. Obyvatelé vyrábějí pušky, šavle, nože, náčiní železné i měděné, živí se vůbec hlavně řemeslem a obchodem, i jest Sarajevo též v průmyslu a obchodu prvním městem bosenským.

U *Sávy*, uprostřed mezi ústím řek Bosny a Vrbasa Brod, proti chorvátskému Brodu, od něhož železnice vede do Sarajeva.

V poříčí řeky Vrbasa: U dolního Vrbasa Banjaluka, v úrodném poli Banjaluckém, jež se táhne podél řeky té; po Sarajevě největší město bosenské, prospívá průmyslem a obchodem, pak teplými lázněmi sirnými, již dávným Římanům známými.

Banjaluka
11.000.

U horního toku Vrbasa Jajce (= vejce), město s hradem v nejmalebnější krajině bosenské; v hradě ukazuje se podzemní hrobka královská s kaplí.

Jajce.

Poříčí řeky Uny: Většina poříčí unského hyla jindy částí chorvátského království, i sluje dosud tureckým Chorvátskem. Na hranici chorvátské Novi (= nový), u vtoku ř. Sany do Uny, která odtud je splavnou, železnice do Banjaluky. Novi prospívá hlavně obilným obchodem; — dále nad Unou Bihač, město s hradem, nedaleko hranice chorvátské.

Novi.

Bihač.

V poříčí ř. Neretvy: u řeky Rany, v úrodné kotlině ramské, Prozor. Od krajiny této slula i celá Bosna Ramou, když jednon králové uherskochorvátské jí vládli a krály Ramskými se psali.

Prozor.

2. Hercegovina.

V nízké rovině, jež se táhne podél řeky Neretvy, stojí Mostar, hlavní město Hercegovské země, jest všech ostatních jejích měst i největší i nejvýstavnější, ač ovšem ne tak výstavně jako větší města v Čechách a v zemích západoevropských; most tam přepíná řeku Neretvu jediným obloukem; železnice až tam jde z Dalmacie.

Mostar.
13.000.

U ponorné řeky Trebinjšice město Trebinje, největší místo v úrodném jejím údolí, nedaleko Černé Hory.

Trebinje.

U horní Driny město Foča, prospívá hlavně výrobou zbraní.

Foča.

C. Popis občanský.

Ob. nad 1 mil.

Obyvatelé Bosny a Hercegoviny náležejí, vyjma něco málo Albánců, Israelitů a pak cikánů, skoro vesměs k národnosti srbochorvátské, dle zemí nazývající se Bosňáky neb Hercegovci; ale co do víry různí se v mohamedány, kteří se mylně i Turky nebo Turčiny zovou, pak katolíky a pravoslavné, neboli, jak sami si říkají, v Latince a Srby.

Národnost.

Vira.

Ze trojho toho vyznání nejméně je katolíků (asi 220.000), dvakrát tolik je mohamedánů a třikrát tolik pravoslavných.

Počty.

Země Bosenská chová v horách uhlí, sůl a železnou rudu i jiné užitečné rudy, pokryta jest skoro do polovice lesy a plodí ostatně v četných údolích a menších rovinách hojně

Těžení přírodn.

kukuřice i jiných plodin hospodářských; ale z přírodního toho bohatství obyvatelé neumějí ještě těžiti tak, jako se děje v zemích vzdělanějších. Krasoútvárná Hercegovina, vykazující lesů i ostatní plodné země mnohem méně, zanedbává ještě více polní a lesní hospodářství. Ani o chov dobytka v zemích těch nestarají se valně.

Zřizování. Továren v zemích těch není, řemeslníků jest mnoho, ale provozují řemesla způsobem starodávným, bez novějších pokroků.

Průmysl. Obchod obmezuje se na domov a země sousední. Z obyvatelů nejvíce si obchodu hledí pravoslavní, ale i z těch mnozí obchodníci neumějí ani psáti ani čísti a přestávají proto nejraději na tržbě za hotové. Železnice jen tři do Bosny a Hercegoviny vnikají, silnic jest též mnohem méně než v Rakouskouhersku.

Obchod. Za vlády turecké všecky úřady a všecku moc v zemi drželi mohamedáni, jimž obyvatelstvo bylo bezprávnou „rájí“ (= stádem). Rakouskouherská vláda obsadivši ty země zavedla rovnoprávnost všech obyvatelů, snaží se staviti zvlášť mohamedánských statkářů, begů řečených, hledí povznésti hospodářství, průmysl i obchod, jako i zavésti větší vzdělání.

Dle sčítání lidu ze dne 31. prosince 1880.

I. Výměra, počet obyvatelstva a lidnatost.

A) Země v říšské radě zastoupené.	km ²	Obyvatelů	na 1 km ²
Bukovina	10.451.61	571.671	55
Čechy	51.948.18	5,560.819	107
Dalmacie	12.832.57	476.101	37
Halič	78.496.99	5,958.907	76
Korutany	10.327.71	348.730	34
Kraňsko	9.955.83	481.243	48
Morava	22.221.90	2,153.407	97
Přímoří	7.966.04	647.934	81
Rakousy Dolní	19.823.11	2,390.621	118
„ Horní	11.985.11	759.620	63
Salcburk	7.162.19	163.570	23
Slezsko	5.146.85	565.475	110
Štýrsko	22.427.77	1,213.597	54
Tyrolsko s Vararberskem	29.288.22	912.549	31
Úhrnem	300.024.38	22,144.244	74
B) Země uherské.			
Uhry (a Sedmíhradsko)	279.749.68	13,834.080	49
Rjeka s územím	19.57	21.634	1.105
Chorvatsko a Slavonie	42.516.02	1,905.295	45
Úhrnem	322.285.27	15,739.375	40
Celá říše	622.809.65	37,883.619	61
Vojsko mimo zemi	—	28.821	—
Úhrnem	622.063.39*)	37,911.940**)	—
C) Země obsazené.			
Bosna a Hercegovina	61.065	1,186.448	19

II. Národnost.

III. Půda.

Národ	Lid	Národ	Lid	
Čechoslovanů	7,140.000	Němců	10,170.000	°/o
Poláků	3,255.000	Italiánů a L.	725.000	Vinic 1.1
Rusínů	3,150.000	Rumunů	2,623.000	Luk a pastvin 24.8
Slovinců	1,228.900	Maďarů	6,548.000	Lesů 30.6
Srbů a Chorv.	2,948.000	Jiných nár.	123.000	Rolí a zahrad 37.9
				Plodné půdy 94.4
				Neplodné „ 5.6
				Úhrnem 100

*) Dle udání z r. 1888; dle Penkova výpočtu 625.000.

**) Pro 31. pros. 1887 vypočteno 40,535.000.

Střední školy *).

	české	německé		české	německé
a) V Čechách.					
Benešov	g	—	Slaný	G	—
Boleslav Ml.	G	—	Smíchov	rg	g
Broumov	—	G	Šoběslav	M	—
Budějovice	G, r	G, R, M,	Stříbro	—	G
Čáslav	g, M	—	Tábor	rG	—
Česká Lípa	—	G, R	Teplice	—	rg
Domažlice	G	—	Třeboň	rg	—
Hostinné	—	G	Trutnov	—	R, M
Cheb	—	G, M	Vysoké Mýto	G	—
Chomutov	—	G, M	Žatec	—	G
Chrudim	rG	—	b) Na Moravě.		
Jičín	G, r, M	—	Brno	G, g, R, M, Ž	2G, 2R, M, Ž
Jindřichův Hradec	G	—	Hranice	—	G
Karlín	R	R	Hustopeč	—	r
Kadaň	—	G	Jihlava	—	G, R
Klatovy	rG	—	Kroměříž	G	G, R
Kolín	rG	—	Kyjov	—	g
Králové Hradec	G, R, M	—	Mikulov	—	G
Krumlov	—	G	Moravská Třebová	—	G
Kutná Hora	Rg, M	—	Moravská Ostrava	—	R
Lanškroun	—	G	Nový Jičín	—	R
Liberec	—	r, G	Olomouc	G, Ž	G, R, M
Litoměřice	—	G, R, M	Přerov	G	—
Litomyšl	G	—	Příbor	M	—
Loket	—	R	Prostějov	R	R
Mladá Boleslav	G	—	Římařov	—	r
Most	—	G	Šternberk	—	r
Německý Brod	G	—	Šumperk	—	g
Nový Bydžov	rG	—	Telč	R	—
Pardubice	R	—	Třebíč	G	—
Pelhřimov	G	—	Uničov	—	rg
Písek	G, R	—	Uherské Hradiště	G	rG
Plzeň	G, R,	G, R	Valašské Meziříčí	G	—
Praha	3 G, rG; RG; R, M 2ž	4G, 2R M, Ž	Znojmo	—	G, R
c) Ve Slezsku.					
Prachatice	—	rg	Bělsko	—	G, R, M
Příbram	rG, M	—	Křižov	—	R
Rakovník	R	—	Opava	G	G, R, M, Ž
Roudnice	rG	—	Těšín	—	G, R, M
Rychnov	G	—	Vidnava	—	G

*) g = nižší gymnasium, G = vyšší gymn., rg = reálné gymn. nižší,
 r = " realka, R = " realka, Rg = " " s vyšší realkou,
 rG = reálné gymnasium nižší s vyšším gymnasiem,
 RG = " " " " " " a vyšší realkou,
 ž = mužské paedagogium, Ž = ženské paedagogium.

OBSAH.

	Strana		Strana
Předmluva.			
Jednotlivé země rakouské.			
A. Země v říšské radě zastoupené.			
I. Království České	1	IX. Vévodství Kraňské	60
A. Popis přírodní	2	X. Přímohří	62
B. Místopis	10	XI. Knižecí hrabství Tyrolské a Vorarlberg	66
C. Zeměpis občanský	19	XII. Království Dalmatské	71
II. Markrabství Moravské	23	XIII. „ „ Halíčské	74
A. Popis přírodní	—	XIV. Vévodství Bukovinské	78
B. Místopis	28		
C. Popis občanský	33	B. Země uherské.	
III. Vévodství Slezské	36	XV. Království Uherské	79
A. Popis přírodní	—	A. Popis přírodní	—
B. Místopis	37	B. Místopis	85
C. Popis občanský	38	C. Popis občanský	89
IV. Arcivévodství Dolnorakouské	40	XVI. Království Chorvátské a Slavonské	92
A. Popis přírodní	—		
B. Místopis	41	Popis říšského celku.	
C. Popis občanský	45	A. Popis přírodní	97
V. Arcivévodství Hornorakouské	46	I. Půda	—
A. Popis přírodní	—	II. Vodstvo	102
B. Místopis	47	III. Vzduch	105
C. Popis občanský	48	B. Popis občanský	107
VI. Vévodství Salcburské	49	I. Obyvatelstvo	—
VII. „ „ Štyrské	52	II. Živnosti	110
VIII. „ „ Korutanské	57	III. Osvěta	115
		IV. Zřízení občanské	117
		XVII. Bosna s Hercegovinou	119
		Tabulky	123

O p r a v y.

Str. 7.	ř. 7.	místo rozdíl	čti rozdíl.
" 13.	" 15.	" něho	" s něho.
" 15.	" 11.	" méně	" málo.
" 20.	" 22.	" vinic	" vinnic.
" 22.	" 23.	" c. k.	" c. a kr.
" 26.	" 24.	" příčným	čti příčným.
" 41.	" 9.	" za	" <i>Alpami</i> , vlož "těmito".
" 42.	na kraji	místo	"Inzersdorf" čti "Inzersdorf".
" 54.	" "	"	Rába čti Raba.
" 58.	" "	"	<i>Prevaljo</i> čti <i>Prevalje</i> .
" 60.	ř. 15.	místo	prohýbají čti prohýbajícf se.
" 98.	" 25.	"	Podhuří čti Podhříí.

